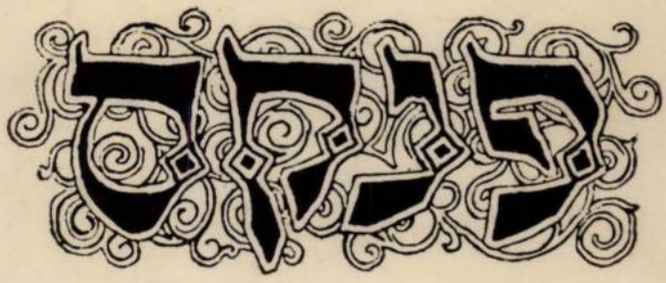
ווילנער

פעריאָדישע זאַמלשריפט פאַר דער געשיכטע פון

ירושלים דליטא

און פאַר קולטור־געזעלשאַפטלעכע פראָבלעמען
פון די ווילנער אין דער גאָלער וועלט

אונטער דער רעדאקציע פון

מלך קאַרפינאָוויטש

3

אלול תשכ״ט ✶ אויגוסט 1969

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

VILNER PINKAS

פנקס וילנה

Periodical Review for Current Social and Cultural Affairs of Vilna-Jews the World Over, and for the History of Yerusholayim Delito.

דפים לתולדות ירושלים דליטא ולעניני תרבות וחברה של יוצאי וילנה בעולם.

Editor: M. KARPINOVITZ

העורך: מ. קרפינוביץ

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

אַרויסגעגעבן מיט דער הילף פון
„איגוד יוצאי וילנה", ירושלים

Printed in Israel

דפוס „אורלי", תל־אביב, טל. 32062

אַדרעס פון רעדאַקציע: „ווילנער פנקס", תל־אביב, ת.ד. 28006
„VILNER PINKAS", TEL-AVIV, P.O.B. 28006, ISRAEL

די האַרציקסטע ברכות און וווּנטשן אונדזערע בני־ווילנע

רבקה און נתן באזיליאן
צו דער חתונה פון זייער זון **דוד**

רחל און עקיבא סגל
צו דער חתונה פון זייער טאָכטער **שושנה**

שימע און נחום שקורקאוויטש
צו דער חתונה פון זייער זון **אריה**

רות און משה רביב
צו דער חתונה פון זייער זון **יוסף**

מילא און חיים שאליט
צו דער בר־מצווה פון זייער זון **מיכאל**

פּנקס

ווילנער

פעריאָדישע זאַמלשריפט

ירושלים

דליטא

אונטער דער רעדאַקציע
פון מלך קאַרפינאָוויטש

אלול תשכ״ט ✡ ירושלים ✡ אויגוסט 1969

ווילנע רופט!

„ווילנע רופט!״ — אונטער אַזאַ טיטל האָט אונדזער חשובער בן־עיר אברהם גאָלאָמב פאַרעפנט־לעכט אַן אַרטיקל אין ניו־יאָרקער „טאָג־מאָרגן־זשורנאַל״, אין וועלכן ער שרייבט צווישן אַנדערן:

„פון צייט צו צייט גיט עס, מסתמא, יעדן ווילנער יידן אַ טיאָכקע אין האַרצן: עפעס האָט ווילנע אַ רוף־געטאָן... איך בין אַרומגעגאַנגען אין די היילן אויף דעם הר־ציון, איך בין געגאַנגען און געלייענט די איינגעמויערטע מצבות נאָך די חרוב־געוואָרענע יידישע קהילות. צענדליקער און צענד־ליקער יידישע קהילות. אָבער ווילנע האָט ניט אַזאַ מצבה אין יענער הייל. איך דערמאָן זיך אויך ניט קיין ווילנער יזכור־בוך, קיין „פה נקבר״, דאָ ליגט באַגראָבן דער און דער, די און די קהילה בישראל, וואָס רשעים האָבן זי חרוב געמאַכט... ווילנע איז עפעס אַנדערש״.

די אַנדערשקייט — האַלט אברהם גאָלאָמב — באַשטייט אין דעם, וואָס ווילנע קאָן זיך ניט באַנו־גענען בלויז מיט אַ מצבה און דערפאַר פאַראייביקן די יוצאי־ווילנע זייער שטאָט מיט לעבעדיקע אויפ־טוען, און צווישן זיי שטעלט ער אויפן ערשטן אָרט אונדזער זאַמלשריפט דעם „ווילנער פנקס״.

דאַנקען מיר אונדזער פריינד א. גאָלאָמב פאַר זיין רוף צו די ווילנער — און ניט־ווילנער, וועמען ס׳איז נאָענט דער נוסח ווילנע — צו באַאַנירן און שטיצן אונדזער זשורנאַל און דערמיט פאַרזיכערן זיין עקסיסטענץ. מיר האָפן, אַז זיין רוף וועט ניט בלייבן קיין קול קורא במדבר, נאָר וועט האָבן דעם געהעריקן אָפּקלאַנג.

*

ביי דער געלעגנהייט ווילן מיר אויך דאַנקען דעם פריינד ל. ענגעלשטערן, פאַר זיינע באַמיִונגען צו פאַרשפרייטן דעם זשור־נאַל. אַ דאַנק אויך דעם פאַרבאַנד פון ווילנער אין די פאַראייניקטע שטאַטן „נוסח ווילנע״, וואָס האָט געשאַפן אַ ספּעציעלע קאָמיסיע צו פאַרשפרייטן און פאָלקאַריזירן אונדזער אויסגאָבע. ביז איצט האָט די קאָמיסיע שוין געשאַפן 34 אַבאָנענטן און זי האָפט צו ווערבירן נאָך צענדליקער און צענדליקער לייענער.

אין אויפרוף וואָס די קאָמיסיע האָט פונאַנדערגעשיקט ווערט צווישן אַנדערן געזאָגט:

ס׳איז שוין מער ווי 25 יאָר זינט אונדזער באַליבטע שטאָט איז דורך די דייטשע מערדער אָפּגעמעקט געוואָרן פון דער יידישער מאָפּע. אָבער פאַר אונדז — דעם קליינעם רעשטל לעבן־געבלי־בענע און צעשפרייטע איבער דער גאַנצער וועלט — איז ווילנע, ירושלים דליטא, נאָך אַלץ ליב, טייער און טיף איינגעקריצט אין אונדזער זכרון, ווי זי איז געווען מיט 30 יאָר צוריק.

אַ היפּש צאָל ביכער, אין פאַרשידענע לשונות, זיינען שוין ביז איצט פובליקירט געוואָרן וועגן ווילנע און וועגן די יאָרן פון חורבן און העלדישן ווידערשטאַנד. אָבער צום באַדויערן איז נאָך ניט אַרויס קיין ממשותדיק ווערק וואָס זאָל אַרומנעמען די יידישע ווילנע אין אַלע אירע אַספּעקטן און זאָל פאַרצייכענען און פאַראייביקן איר 500יאָריקע קולטור־געשיכטע פאַר די קומענדיקע דורות.

אָט דעם היסטאָרישן חוב מוזן מיר ווילנער נעמען אויף זיך און זען, אַז אַזאַ ספר זאָל נאָך אַרויס אין אונדזער צייט. אַן אַנהייב אין דער ריכטונג האָבן שוין געמאַכט אונדזערע בני־עיר אין ישראל מיטן אַרויסגעבן די פעריאָדישע זאַמלשריפט „ווילנער פנקס״ אונטער דער קאָמפּעטענטער רעדאַקציע פון מלך קאַרפּי־נאָוויטש.

די ערשטע צוויי נומערן פון דער זאַמלשריפט וואָס זיינען שוין דערשינען, פאַרמאָגן אַ שלל מיט אינטערעסאַנטע היסטאָ־רישע אָפּהאַנדלונגען, אַרטיקלען, זכרונות און כראָניק וועגן דער אַמאָליקער ווילנע ווי אויך ידיעות וועגן ווילנער אין מדינת ישראל און איבער דער גאַנצער וועלט. עס איז ממש אַ מוז פאַר יעדן ווילנער צו אַבאָנירן די זאַמלשריפט וועלכע ברענגט אונדז צוריק צו אונדזער ווילנע מיט אירע מערקווערדיקע אינסטיטוציעס און וווּנדערלעכע פּערזענלעכקייטן.

דעריבער וועלן מיר זיך צו אייך, טייערער ווילנער פריינד: אַבאָנירט דעם „ווילנער פנקס״ און מיט דעם פאַרזיכערט די עק־סיסטענץ פון דער וויכטיקער זאַמלשריפט!

מיר זיינען זיכער, אַז איר וועט אָנהאַלטן די ווילנער טראַ־דיציע און אויך דאָס מאָל אונטערשטיצן אַ וויכטיקע קולטור־געזעלשאַפטלעכע אונטערנעמונג.

מיט בעסטע וווּנטשן און גרוסן

קאָמיסיע ביים „נוסח ווילנע״ צו
פאַרשפרייטן דעם „ווילנער פנקס״:
ש. גורקאָ, ש. קאָוואַרסקי, ד. ראָגאָוו

*

אויך אַנדערע, גוטע ווילנער, וואָס פאַרשטייען די וויכטיקייט פון אויפהאַלטן דעם זשורנאַל, האָבן צוגעשיקט באַשטייערונגען פאַרן „פנקס״־פאָנד. זייער צאָל איז נאָך אָבער אַלץ אַ קליינע.

וועלן מיר ניט מיד ווערן צו וועקן און רופן די בני־ווילנע אין דער גאַנצער וועלט צו געבן זייער בייי־שטייער פאַר דעם „ווילנער פנקס״, וואָס וועט מיט דער צייט זיך פאַרוואַנדלען אי אין אַ יזכור־בוך, אי אין אַ לעבעדיקער מצבה נאָך אונדזער פאַרטיליק־טער ירושלים דליטא.

די יידישע ווילנע אין לויף פון דורות

(לויט ד"ר ישראל קלויזנערס „געשיכטע פון דער יידישער קהילה אין ווילנע")

(המשך)

אַ מער גינציקע שטעלונג כלפי די יידן האָט אַנגענומען אַלעקסאַנדערס ברודער און יורש, זיגמונט דער ערשטער (1506—1548), דער יינגסטער זון פון קאַזימיר יאַגעלאָ, כאָטש זיין פריינדלעכקייט איז געווען דיקטירט, אין אַ גרויסער מאָס, פון זיינע אייגענע מאָטעריעלע אינטערעסן. אין יאָר 1514 האָט ער אין ליטע באַשטימט פאַר אַ הויפּבאַנקיר און קעניגלעכן קאַסירער דעם בריסקער איינווינער מיכאל יוזעפאָוויטש, וועלכער איז געווען דער הויפּט־פאָסטאָר פון די שטייערן און קאָנצעסיעס אין גאַנצן לאַנד.

אין יאָר 1551 האָט דער ליטווישער סיים באַשלאָסן, אַז די הייזער, וואָס עס קויפן פאַר זיך די מיטגלידער פון פירשטלעכן ראָט זענען פריי פון שטאָטישע שטייערן און אונטערליגן ניט דעם שטאָטישן גריכט און זיין יוריסדיציע. דאָס האָט דערמעגלעכט, אַז יידן האָבן זיך געקאָנט באַזעצן אין די פריצישע הייזער אונטערן שוץ פון זייערע בעלי־בתים, אָבער די יידן אין ווילנע איז נאָך אַלץ פאַרווערט געווען זיך צו פאַרנעמען דאָרט מיט האַנדל און אויסצובויען אַ שול.

נאָך דער פאַראייניקונג פון פוילן און ליטע אין דער לובלינער אוניע, אין יאָר 1569, ווערט דער אַדלשטאַנד אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער. די פריצים האָבן געזען די יידישע סוחרים און בעלי־מלאכה, וואָס באַנוגענען זיך מיט ווייניק, ווי אויך די יידישע גבירים, בייַ וועמען זיי קאָנען באַרגן געלט און וועמען זיי גיבן איבער אין אַרענדע זייערע מאַיאָנטקעס. זיי שטיצן דעריבער די יידן קעגן די מעשטשאַנעס אָן טאָקע נאָר אַ דאָנק דער הילף פון די פריצים און פון פירשט, איז די יידן מעגלעך געווען אַרייַנצודרינגען אין ווילנע און פאַרנעמען דאָרט וויכטיקע עקאָנאָמישע פאָזיציעס. די ערשטע יידן, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין שטאָט זענען געווען קאָפּיטאַליסטן — מלווים, שטייער־אַרענדאַרן, אָנפירער מיט דער מלוכהשער געלט־מינצערייַ. צוזאַמען מיט זיי זענען געקומען זייערע יידישע פקידים און משרתים. נאָך זיי האָבן אָנגעהויבן קומען קליינהענדלער און האַנטווערקער.

די יידן, וואָס האָבן באַווייזן זיך צו באַזעצן אין שטאָט נאָכן יאָר 1551, האָבן ניט געשאָפן קיין קהילה כל־זמן זיי האָבן ניט געהאַט די נייטיקע קהלשע מוסדות: אַ שול, אַ בית־עלמין, אַ מרחץ מיט אַ מקווה און אַ שעכטהויז. ערשט אין יאָר של"ג (1573), ווען די וואַרשעווער קאָנפעדעראַציע האָט פראָקלאַמירט רעליגיע־פרייהייט, האָבן די פריצים דערלויבט אויסצובויען אַ שול אויף זייער ערד. די גאָס בייַ דער שול האָט שוין אין יאָר 1592 געהייסן „יידישע גאָס".

די מעשטשאַנעס אין שטאָט, וועלכע האָבן געזען אין די יידן געפערלעכע קאָנקורענטן, האָבן נאָך אין יאָר 1527 אַרויסבאַקומען פון פוילישן קעניג זיגמונט דעם אַלטן (וואָס איז אויך געווען פירשט פון ליטע), אַ פריווילעגיע, וואָס האָט פאַרווערט די יידן צו ווויינען און האַנדלען אין ווילנע. אָבער ניט קוקנדיק אויף אָט דעם פאַרבאָט האָבן זיי געזען, אַז די יידן פאַרבלייבן אין שטאָט אויף שטענדיק, עפענען קראָמען און בויען אַ שול. דאָס האָט גורם געווען דערצו, אַז איינער פון די מעשטשאַנעס, אַ זאַלץ־הענדלער מיטן נאָמען יורי אָלסון, וואָס האָט געווויינט אַנטקעגן דעם שולהויף, האָט אויפגעהעצט די מיטגלידער פון מאַגיסטראָט און אַ גרויסע צאָל מעשטשאַנעס צוזאַמען מיט אַ מיטגליד פון שטאָטראָט און אַ מיטגליד פון שטאָטישן גריכט זעניען דעם 7טן מאַי 1592 אָנגעפאָלן אויף די יידישע אינווויינער פון שטאָט, אויף דער שול, אויף די יידישע קראָמען און ווויינונגען, וואָס האָבן זיך געפונען אויף יידישע גאָס.

אין יענער צייט איז זיך צום ערשטן מאָל צונויפגעקומען מען אין ווילנע דער ליטווישער הויפּט־טריבונאַל. די יידן האָבן זיך פאַרקלאָגט פאַר אָט דעם הויכן געריכט, וואָס האָט דעם אָנקלאָג באַהאַנדלט. די מעשטשאַנעס האָבן זיך אָבער ניט צוגעשטעלט צום משפט מיט דער טענה, אַז זיי זענען אונטערגעוואָרפן נאָר דעם קעניגלעכן גריכט. דער טריבונאַל האָט אַרויסגעטראָגן אַן אורטייל אונטער די אויגן פון די אָנגעקלאָגטע און זיי פאַרמשפט צו באַצאָלן אָנטשעדיקונג אין דער הייך פון 13,350 ליטווישע שאָק (שאָק — 60 ליטווישע גראָשן), ווי אויך אויף 6 וואָכן תפיסה. די מעשטשאַנעס האָבן איגנאָרירט דעם דאָזיקן אורטייל און אין אַ קורצער צייט אַרום, דעם 20סטן מאַי 1583, זענען די יידן און די מעשטשאַנעס געקומען צו אַ פשרה.

אין שייכות מיטן אָנפאַל פון יאָר 1592 האָבן די יידן זיך געוווענדט צום קעניג מיט אַ בקשה, ער זאָל פאַרגעזעצלעכן זייער ווויינען אין ווילנע, און עס איז ניט אַוועק אָפּילו קיין יאָר זינט דער טריבונאַל האָט אַרויסגעגעבן זיין פסקדין, ווי די יידן האָבן דעם 3טן יוני 1593 באַקומען פון קעניג זיגמונט דעם דריטן די פאָלגנדיקע פריווילעגיע:

„אויף דער בקשה פון די ווילנער יידן און אויף דער השתדלות פאַר זיי פון אייניקע הערן פון אונדזער ראָט, האָבן מיר דערלויבט די יידן צו דינגען און צו קויפן הייזער בייַ די פריצים אין ווילנע, די הויפּטשטאָט פון גרויספירשטנטום ליטע, צוליב דעם עיקרדיקן טעם, וואָס בייַ אונדזער אַרויפשטייגן אויפן טראָן פון פוילן און ליטע האָבן מיר שוין געפונען יידן ווויינען אין ווילנע. דעריבער גיבן מיר די ווילנער יידן אַ דערלויבעניש פון איצט אָן צו ווויינען אָן שום שטערונגען אין אונדזער שטאָט ווילנע אין די הייזער פון די פריצים, צו דאָוועניען לויט זייערע מנהגים פון זייער רעליגיע און צו באַשעפטיקן זיך מיט מסחר, פונקט ווי די אַנדערע אונטערטאַנער אונדזערע וואָס ווויינען אין די שטעט פון גרויספירשטנטום ליטע."

(המשך אויף זייט 6)

אַ זעלטענע מאַפּע פון ווילנע

לויט דער השערה פון ד"ר ישראל קלויזנער, דער מחבר פון בוך „געשיכטע פון דער יידישער קהילה אין ווילנע", שטאַמט די מאַפּע פון דער ערשטער העלפט 16טן יאָרהונדערט, פון די צייטן פון ליטווישן פרינץ און פוילישן קעניג זיגמונט דער ערשטער.

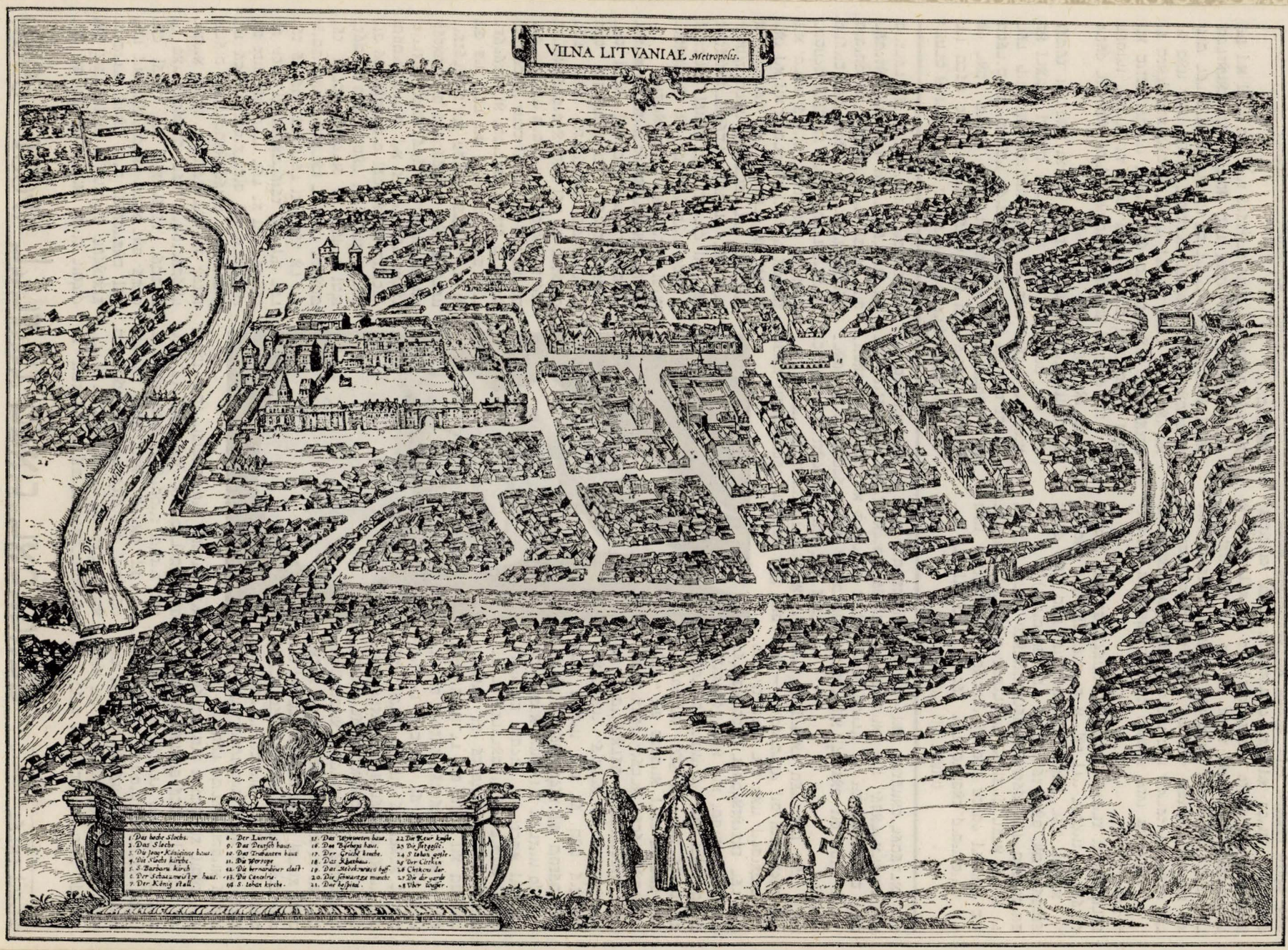
ד"ר קלויזנער באַזירט זיין השערה אויף דער אויפקלערונג־צושריפט נומ. 3 צו דער מאַפּע:

Die jong Kőniginne Haus.

משמעות מיינט עס דאָס הויז פון דער מלכה באַנאַ ספּאַרציאַ פון איטאַליע, וואָס האָט חתונה געהאַט מיטן קעניג זיגמונט אין יאָר 1518. די פעסטונג־וועגט אַרום ווילנע און זייערע 5 טויערן, זענען אויסגעבויט געווארן אין יאָר 1509. אויף דער מאַפּע געפינט זיך ניט קיין זכר פון יעזויטישן קאָלעגיום, וואָס האָט זיך שפּעטער, אין די צייטן פון סטעפאַן באַטאָרי, פאַרוואַנדלט אין אַן אַקאַדעמיע, ד. ה. אוניווערסיטעט.

די מאַפּע איז, ווייזט אויס, געצייכנט געווארן אַ קורצע צייט נאָך באַנאַס חתונה מיט זיגמונטן.

←

VILNA LITVANIAE metropolis.
1. Das hohe Schloss.
2. Das Schloss
3. Die jetzo Königliche haus.
4. Die Schloss kirche.
5. S. Barbara kirch
6. Der Schatzmeister haus.
7. Der König stall.
8. Der Laurenz.
9. Das Deutsch haus.
10. Das Trinitaten haus
11. Die Wortzy.
12. Die hernardiner clost.
13. Die Casolrie.
14. S. Johan kirche.
15. Das Wymeten haus.
16. Das Byschops haus.
17. Der Gruck kirche.
18. Das Rhathaus.
19. Das Mönchwens hof.
20. Das Jüdisch Synagogen
21. Der hofstat.
22. Der Reuer kogle.
23. Die Jetzgasse.
24. S. Johan gasse.
25. Der Cürkin
26. Christen der
27. Die die garde
28. Uber lager.

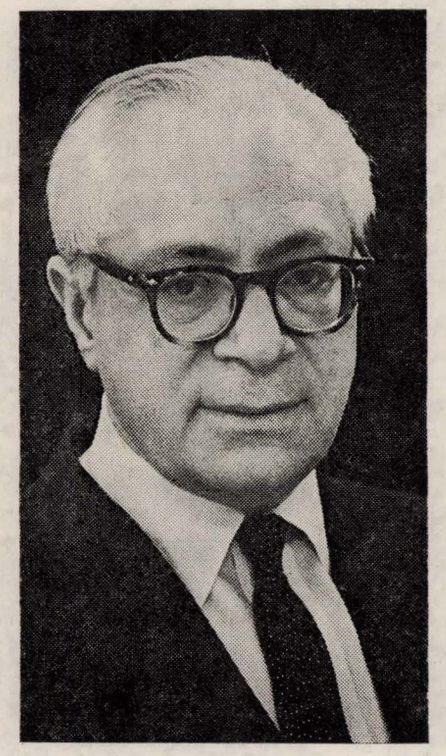
פראפעסאר מאקס ווײנרײך (1894 – 1969)

בנימין נאַדעל (פּאַריז)

מאַקס ווײַנרײַך לעבט ניט מער. דעם 29טן יאַנואַר 1969 איז אַוועק פון אונדז אויף אייביק דער, וועמען מען קאָן מיט רעכט באַצייכענען מיט דעם עפּיטעט „דער מייסטער פון דער יידישער פילאָלאָגיע". עס איז שווין אַ טבע פון דער מענטשלעכער נאַטור צו אָפּשאַצן מיטצייטלערס און זייערע אויפטוען ערשט דעמאָלט, ווען זיי זענען שוין אויפן עולם האמת. וואָס שייך מאַקס ווײַנרײַך איז שוין ביי זיין לעבן געווען קלאָר, אַז ער פאַרנעמט דעם ערשטן פּלאַץ צווישן די יידיש־פאָרשערס פון זיין דור און אַז אַ דאַנק זיינע גרויסע אַרגאַניזאַציאָנעל־וויסנשאפטלעכע אויפטוען איז דער יידישער וויסנשאָפטלעכער אינסטיטוט (ייוואָ), וועלכער איז ביי אונדז בבחינת אַן אָקאַדעמיע פון יידיש־לשון, געווארן דאָס, וואָס ער איז ביים היינטיקן טאָג — אַן אָנערקענטער צענטער פון וויסנשאפט און איינע פון די וויכטיקסטע אינסטיטוציעס באַרופענע צו איינהאַלטן און ממשיך זיין די מאַדערנע טראַדיציע פון אַשכנזישער קולטור ביי יידן.

מאַקס ווײַנרײַך איז געווען אַ פילזייטיקער מענטש און געלערנטער. אָחוץ פילאָלאָגיע האָט ער ניט ווינציק צייט אָוועקגעגעבן פסיכאָלאָגיע, יוגנט־פאָרשונג, פּובליציסטיק, פּעדאַגאָגישער און געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, ספּעציעל אין דעם פּעריאָד פאַרן אויפקום פון „ייוואָ" אין ווילנע אין יאָר 1925 און אין די ערשטע יאָרן פון זיין ייוואָ־אַקטיוויטעט. זיין הויפּט־אויפטו איז אָבער פאַרבונדן מיט דער נאַציאָנאַלסטער וויסנשאפטלעכער דיסציפּלין, וואָס מיר פאַרמאָגן, מיט דער פילאָלאָגיע פון יידיש־לשון — און טאַקע וועגן דעם וועט דאָ זיין די רייד געווען.

דער ווזקס פון סאָציאָלן און נאַציאָנאַלן באַוווּסטזיין ביי די יידישע מאַסן אין מיזרח־אייראָפּע, דער אויפקום פון דער אַרבעטער־באַוועגונג און פון די דאָיסטיש־פאָלקיסטישע גרופירונגען, די אַנטוויקלונג פון יידיש־לשון ווי אַ לי־טעראַטור־ און קולטור־שפּראַך האָבן צום סוף פון פאָריקן יאָרהונדערט געשאַפן דעם נייטיקן גייסטיקן קלימאַט פאַר דער פאַראינטערעסירונג פון דער יידישער אינטעליגענץ מיט אונדזער לשון. האָרט

פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה שאָפט זיך אין מיזרח־אייראָפּע ביי יידן אַן אייגענע שול פון פילאָלאָגן און שפּראַכפאָרשערס, פאַר וועלכער די אויספאָרשונג פון יידיש איז ניט נאָר אַ פאַרזיכדיקע פילאָלאָגישע דיסציפּלין נאָר גלייכצייטיק אויך אַן אינסטרומענט פון קולטור־בויונג און אַ פאַרעם פון נאַציאָנאַלער קולטור. די דאָזיקע שול מען באַצייכענען מיט נאָמען יידישיסטישע. פאַר אירע פאָרשטייערס אין דער ערשטער געגנראַציע איז געווען כאַראַקטעריסטיש דער מאָמענט, וואָס זיי זענען, אין תוך געגנומען, געווען אויטאָדידאַקטן, געזעלשאַפטלעכע טוערס, שרייבערס און פּובליציסטן, וועלכע זענען געקומען צו דער יידיש־פאָרשונג פון דער טיף פון געזעלשאַפטלעכן לעבן. עס איז דאָ געגנוג צו דערמאָנען אָזעלכע גע־שטאַלטן, ווי בער באַראָנאָוו, נחום שטיף, זלמן רייזען, נח פּרילוצקי. בלויז געציילטע צווישן זיי האָבן געהאַט די מעג־לעכקייט צו באַקומען סיסטעמאַטישע פי־לאָלאָגישע בילדונג אין אוניווערסיטעטן און צווישן זיי איז געווען מאַקס ווײַנרײַך, וועלכער האָט ווייטזעוודיק פאַרשטאַנען, אַז אין אונדזער תקופה פון דיפערענציי־רונג פון וויסנשאפטן איז דער טיפּ פון משכילים־ענציקלאָפּעדיסטן אַן אָפּגעלעב־טע זאַך און כדי צו זיין בכוח זעלבשטענ־דיק צו פאַרנעמען זיך מיט יידישער פי־לאָלאָגיע מוז מען האָבן אַ סיסטעמאַטישע לינגוויסטישע צוגרייטונג, אָחוץ דער טראַדיציאָנעלער באַקאַנטשאפט מיט יידישקייט. אויף דעם פאָן קאָנען מיר בעסער פאַרשטיין מאַקס ווײַנרײַכס אויפטו אויפן געביט פון יידיש־פאָרשונג.

מאַקס ווײַנרײַך, אַליין אַן אָפּשטאַמי־קער פון קורלאַנד, איז געווען פאַרבונדן מיט דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, (בונד), געלערנט זיך און געווירקט אַ געוויסע צייט אין פעטערבורג און אין יאָר 1919 זיך באַזעצט אין ווילנע. דאָרט, אין ירושלים דליטא, וועלט ער בעתן מלחמה־פּעריאָד אייגער פון די אָקטיוסטע בויערס פון יידישן וויסנשאָפטלעכן אינסטיטוט און סעקרעטאַר פון דער פילאָלאָגישער סעקציע פון „ייוואָ". אייגער עס דערגייט

(המשך פון זייט 4)

גלייכצייטיק באַפרייט דער קעניג די יידן פון אַלע מי־נים שטייערן לטובת דעם מאָגיסטראַט, פון די הייזער, וואָס זיי דינגען אָדער קויפן ביי די פריצים. אין ענינים פון מש־פּטים, האָט דער קעניג אונטערגעשטראָכן, דאָרפן די יידן ענטפערן נאָר פאַרן גריכט פון דער פעסטונג.*)

אויסער דער דאָזיקער פריווילעגיע האָט דער קעניג געגעבן די ווילנער יידן נאָך אַ פריווילעגיע, וואָס האָט זיי דערלויבט צו גרינדן די נייטיקע געזעלשאַפטלעכע מוסדות פאַר אַ יידישער קהילה: אַ בית־עלמין, אַ שעכטהויז, אַ מרחץ; די פריווילעגיע האָט אויך געגעבן די יידן דאָס רעכט זיך צו משפּטן וועגן זייערע פריוואָטע ענינים פאַר אַ יידישן בית דין און אויך באַשטעטיקט זייער אייגנטום־רעכט אויף די הייזער, וואָס זיי האָבן געקויפט און אויף דער שול. מיר ווייסן ניט ענווי, ווען ס׳איז געגעבן געווארן אָט די פריווילעגיע, אָבער מען נעמט אָן, אַז דאָס איז געשען אַרום יאָר 1593.

ניט קוקנדיק אויף דער גוטהאַרציקייט וואָס דער קעניג האָט אַרויסגעוויזן כלפּי די יידן, האָבן די בירגער ווייטער אָנגעוועגדט גוואַלד־מעשים קעגן זייערע יידישע שכנים און אין יאָר 1606 האָבן די יידן ווידער אַ מאָל אָנגעקלאָגט די מעשטשאָנעס אין ליטווישן טריבונאַל צוליב דעם, וואָס זיי זענען אָנגעפאַלן אויף די יידישע הייזער און אויף דער שול. דער טריבונאַל האָט אָבער דעם אָנקלאָג ניט באַהאָנדלט, מיט דער טענה, אַז יידישע פּראָצעסן גייען ניט אַריין אין זיין קאָמפּעטענץ.

(המשך אין קומענדיקן נומער)

*) אין ווילנע זענען דעמאָלט געווען 3 באַזונדערע געריכטן: דער שטאָטישער געריכט, וואָס דאָס פּאָלק האָט געוועלט מאָגיסטראָט און האָט זיך פאַרנומען נאָר מיט ענינים פון די מעשטשאָנעס; דאָס געריכט פון בישאָף אָדער דאָס קלויסטערישע געריכט, און דאָס פעסטונג־געריכט, וואָס בראש פון אים איז געשטאַנען דער וואיעוואָדע, דעם קעניגס רעפּרעזענטאַנט. עס איז אויך געווען אַ קעניגלעכער געריכט און דער ליטווישער העכסטער טריבונאַל, וואָס פלעגט אָפּהאַלטן זיינע סעסיעס אין פאַרשיידענע שטעט.

צו דעם באַווייזט מ. ווײַנרײַך דורכצומאַכן אין מאַרבורג, אין דעם אויטאָריטעטן־צענטער פון די דייטשע דיאַלעקטאָלאָגי־שע פאָרשונגען, דעם שטודיום פון גער־מאַניסטיק און אָנצושרייבן אַ דאָקטאָראַט וועגן דער עלטערער געשיכטע פון יידיש־פֿאָרשונג. די וויסנשאַפֿטלעכע פֿאַראינ־טערעסירונגען פון מאָקס ווײַנרײַך דעם פֿאָרשער איז טיילווייז צו זען אין זיין ערשטן בוך שטאַפֿלען: פֿיר עטיודן צו דער יידישער שפּראַכוויסנשאַפֿט און לי־טעראַטור־געשיכטע (בערלין, פֿאַרלאַג וואַסטאַק, 1923). ווײַנרײַך גיט אין דעם בוך אַן איבערבליק פון דעמאָלטיקן מצב פון דער יידיש־פֿאָרשונג („וואָס מיר האָ־בן און וואָס אונדז פֿעלט?"), פּובליקירט אַ טייל פון זיין דאָקטאָר־אַרבעט וועגן ערשטן יאָרהונדערט פון יידיש־פֿאָרשונג (אַ המשך איז געדרוקט אין באַנד 2—3 פון דער מינסקער אַקאַדעמישער צייט־שריפט, 1927־1928), גיט אַן עדיציע און אַנאַליז פון אַ שפּראַכיקן טעקסט פון 17־טן י״ה (מגילת־ווינץ) און כאַראַקטעריי־זירט זיין לאָקאַלן דיאַלעקט („דאָס קור־לענדישע יידיש").

אין ווילנער פעריאָד פון זיין וויסנ־שאַפֿטלעכער ארבעט קאַנצענטרירט זיך מאָקס ווײַנרײַך מער אויף ליטעראַטור־געשיכטע. ער גיט אַרויס שלמה עטינגערס אַלע כתבים (ווילנע, פֿאַרלאַג ב. א. קלעצקין, 1928), שרייבט אַן אַ גרונטיקע סקיצע פון דער געשיכטע פון דער יידי־שער ליטעראַטור ביז מענדעלע מוכר ספֿרים (בילדער פון דער יידישער לי־טעראַטור־געשיכטע, ווילנע, פֿאַרלאַג ב. א. קלעצקין, 1928) און איז מחבר זייער אַ גערעטענע פֿאָפּולאַריזאַציע וועגן דער געשיכטע פון אַלף־בית (די שוואַרצע פּינ־טעלעך, ווילנע, ייוואָ, 1939). צוזאַמען מיט ז. רייזען רעדאַקטירט דער פֿאָרשטאַר־בענער די פּילאָלאָגישע שריפטן פון ייוואָ, פון וועלכע עס זענען דערשינען דריי בענד אין די יאָרן 1926—1929 (דער באַנד 2 איז אַרויס אויך אין אַ צווייטער אויפלאַגע, ווילנע 1930).

פון די אייגנטלעך לינגוויסטישע אַר־בעטן פון ווײַנרײַכן אין דעם פעריאָד איז צו דערמאָנען די זייער וויכטיקע נאָר־מאַטיוע אַרבעט ביים צונויפשטעלן די תקנות פון ייוואָ־אויסלייג (ווילנע, 1930), די פֿאָרשונג וועגן „לאַנטוף: די געשיכטע פון אַ היימישן ניט־גוטן" אין ערשטן און צווייטן באַנד פּילאָלאָגישע שריפטן, עטי־מאָלאָגישע נאָטיצן וועגן באַקן ברויט, טאָמבאַנק, שפּילפויגל א״א אין דער זעל־בער אויסגאַבע (אויך אין יידישע פי־לאָלאָגיע, 1924), אַ ריי קריטישע אַר־טיקלען וועגן אַרבעטן צו יידיש־פֿאָר־שונג, באַלטיסטיק, פֿראַבלעמען פון שריפטשפּראַכן און אינטערנאַציאָנאַלע הילפסשפּראַכן (ייוואָ־בלעטער 1931־1933). ספּעציעל וויכטיק איז די מאַנאָגראַפּישע באַאַרבעטונג פון דער געשיכטע פון יידיש־לשון און יידיש־פֿאָרשונג, אמת אין אַ זייער געפֿערסטער און סכסמאַטי־שער פֿאָרעם, אין דער אַלגעמיינער ענ־ציקלאָפּעדיע אין צוגאַב־באַנד יידן (טייל 2, פּאַריז 1939). אַ געניוערע באַאַרבע־טונג פון דער פֿראַבלעמאַטיק פֿאַלט שוין אויס אין דעם אַמעריקאַנער פֿעריאָד פון מ. ווײַנרײַכס וויסנשאַפֿטלעכער ארבעט. אַיידער מיר גייען צו דעם איבער דאָרף מען נאָך צוגעבן, אַז מ. ווײַנרייך האָט זיך אַלע מאָל שטאַרק אינטערעסירט מיטן יידיש־לימוד אין די שולן און צוזאַמען מיט פֿאַלק האַלפֿערין אָנגעשריבן אַ פּראַק־טישע גראַמאַטיק פון דער יידישער שפּראַך אין צוויי טיילן פּאַר פֿאַלקסשולן (ווילנע, 1928־1929).

אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן גיט זיך מ. ווײַנרײַך אָפּ כמעט אויסשליסלעך דער געשיכטע פון יידיש. אין אַ ריי פֿאָרש־אַר־בעטן, וועלכע זענען דערשינען אין דרוק־פֿאָרעם, באַהאַנדלט ער גרונטיקע און צענטראַלע פֿראַבלעמען פון דער געשיכ־טע פון אונדזער לשון, ווי למשל: די אַשכנזישע תקופה אין דער יידישער גע־שיכטע (ייוואָ־בלעטער, ב. 26, 1951), די השפּעה פון רעליגיע אויף דער שפּראַך פון די אַשכנזים (מרדכי מ. קאַפּלאַנס יו־בל־בוך, ניו־יאָרק, 1953, אין ענגליש), עיקרים אין דער געשיכטע פון יידיש (יידישע שפּראַך, ב. 14 און 15, 1954—1955), וואָס איז כולל אַ פּאַלעמיק מיט די השגות פון ד״ר נתן זיסקינד, דער אַנהייב פון יידיש (זאַמלבוך דאָס פּעלד פון יידיש, ניו־יאָרק, 1954, אין ענגליש), דער ראַמאַניישער קאָמפּאָנענט אין יידיש אין שייכות מיט דער געשיכטע פון די יידיש־ראָמאַנישע לשונות („ראָמענס פי־לאָלאָדשי", 1955־1956), יידיש־כנע־ניש־סלאַוויש (זאַמלבוך פֿאַר ראָמאַן יאָ־קאָבסאָן, האָג, 1956, אין ענגליש), בני־הית און בני־חית אין אַשכנז — צו דער געשיכטע פון דעם קלאַנג ה—ח אַלס סי־מן פון דיאַלעקטאָלער דיפֿערענצירונג אין מערב־יידיש (ייוואָ־בלעטער, ב. 41, 1957־1958), דאָס מערבדיקע יידיש (יודאַ א. יאָפּע־בוך, ניו־יאָרק 1958) א״א טעמעס.

קורץ פאַר זיין אָוועקגיין אויף שטענ־דיק גייט אַריין אין זאַץ דער ערשטער באַנד פון זיין „געשיכטע פון דער ידי־שער שפּראַך", אַ מאָנומענטאַל ווערק, וואָס גיט צום ערשטן מאָל אין דער ווי־סנשאַפֿטלעכער ליטעראַטור אַ סינטעז פון דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער שפּראַך אויפן פּאָן פון דער געשיכטע פון דער אַשכנזישער קולטור און פון די קעגנזיי־טיקע קולטור־השפּעות צווישן יידן און די מערהייטס־פעלקער פון צענטראַל־און מזרח־אייראָפּע. דאָס ווערק פֿאַרמאָגט אַן ערך 800 זייטן טעקסט, אויסגערעכנט אויף צווי בענד, וווייטערדיקע צוויי בענד פֿאַרזען מיט הערות און אַ באַנד מיט זוכצעטלען, וואָס איז ספּעציעל וויכטיק אין אַזאַ פּרטימדיקער לינגוויסטישער פֿאָרשונג.

מ. ווײַנרײַך האָט געהאַט די זכיה צו דערפירן די אַרבעט איבער זיין לעבנס־ווערק וועגן דער געשיכטע פון יידיש צו דער ערשטער קאָרעקטור. איז אַן ספּק, אַז דאָס דערשיינען פון מ. ווײַנרייכס 5־בענדיקער געשיכטע פון יידיש וועט זיין אַ וועגד־פונקט אין דער געשיכטע פון דער יידישער לינגוויסטיק, וואָס וועט אָווקשטעלן די וויסנשאַפֿטלעכע חשי־בות פון אונדזער לשון אויף דער זעל־בער מדרגה, וואָס עס פֿאַרמאָגן הייַנט בלויז געצייַלטע קולטור־שפּראַכן, ווי ענ־גליש, פֿראַנצייזיש, דייטש א״א.

פון די אַנדערע אַרבעטן ווײַנרייכס אין אַמעריקאַנער פעריאָד איז צו דערמאָנען, למשל, די עדיציע פון קריזאַנדערס יידי־שער גראַמאַטיק פון יאָר 1750 (ניו־יארק 1958), זיין אַנטייל אין דעם יידישן אַר־טאַגראַפּישן וועגווייזער צוזאַמען מיט ד״ר מרדכי שעכטער (ניו־יארק 1961) און די פֿאַלעמיק אַרום דעם שטומען אַלף מיט ד״ר יודל מאַרק (יידישע שפּראַך 1958).

צו לעצט, אַ פּאָר ווערטער וועגן מ. ווײַנרייכס אַרגאַניזאַציאָנעל־וויסנ־שאַפֿטלעכער ארבעט. קאָרעג פינף און פערציק יאָר פון זיין לעבן האָט ער אַוועקגעגעבן דעם יידישן וויסנשאַפֿטלע־כן אינסטיטוט, פּאָר דער מלחמה אין וויל־נע און נאָכן חורבן אין ניו־יאָרק. ער האָט אומדערמידלעך געבויט דעם בנין פון דער יידישער פילאָלאָגיע, ד״ה איר הווה און גלייכצייטיק זיך געקימערט וועגן איר עתיד דורך מיטהעלפן דערציען אַ גרופּע פון באַדייטנדיקע יונגע פּאָר־שערס, צווישן וועלכע עס האָט זיך גע־פונען אין דער ערשטער ריי זיין אייגע־נער זון, דער אומפּאַרגעסלעכער אוריאל, וואָס איז אין בליענדיקן עלטער פון 41 יאָר אַרויסגעריסן געוואָרן פון די ריען פון די לעבעדיקע! דער טראַגישער טויט פון זון אין 1967 האָט אונטערגעגראָבן מ. ווײַנרייכס געזונט, כאָטש ער האָט זיך ניט אונטערגעגעבן אויף איין מינוט און אַקטיוו ממשיך געווען זיין אַרבעט ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבן. די לעצטע חדשים, שוין זייענדיק קראַנק, האָט מ. ווײַנרייַך אָפּגעגעבן א סך צייט דער צו־גרייטונג־אַרבעט ביים שאַפן אַ צענטער פאַר העכערע יידישע שטודיעס ביים ייוואָ, וואָס באַדאַרף אין דער צוקונפט ווערן אַ באַזע פאַר וויסנשאַפֿטלעכער אויסשלונג־פֿאַליטיק.

מיט מ. ווײַנרייכס אָוועקגיין האָט די יידישע פילאָלאָגיע געליטן אַן אַבידה, וואָס איז ניט צו פֿאַרבייטן. זיין טויט זאָגט אַן פאַקטיש דעם סוף פון אַ גאַנצער עפּאָכע פון גרינדערס און בויערס פון דער יידישער שפּראַך־וויסנשאַפט און פון דער שול, וועלכע מען קאָן אַנרופן יידיש־טישע אין דער יידישער פילאָלאָגיע. ער האָט פֿאַרנומען אין איר אייגעם פון די בכבודיקסטע פלעצער און צוזאַמען מיט איר געהערט ער אויף שטענדיק צו אַ רומפּולן קאַפּיטל פון אונדזער נייסטער קולטור־געשיכטע.

חיים-חייקל ב״ר שמואל-אשר לונסקי

דער לעצטער ווילנער רב ר׳ שמואל און זיין שווער דער יסו״ד [יהודה ספרא ודיינא] ז״ל

דער לעצטער ווילנער רב ר׳ שמואל איז געבאָרן געוואָרן לערך שנת תצ״ב ביי זיין פאָטער דעם גרויסן גאון און מיוחס ר׳ אַביגדור, וועלכער איז געווען רב אין פרוזשאַני, ראַזנאי, וואַלקאָוויסק און זעלוויע אין די יאָרן תע״ט—תקכ״ח. די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן האָט ער זיך אָפגעזאָגט פון רבנות און זיך באַזעצט ביי זיין זון אין ווילנע, ווו ער איז אויך נפטר געוואָרן אין יאָר תקל״א. זיין קבר אויפן אַלטן בית עולם אין ווילנע געפינט זיך לעבן זיין זונס קבר.

ר׳ שמואל איז געווען אַ ווונדערשיין און באַאַבט קינד. זיין גאונות האָט זיך זייער פרי אַרויסגעוויזן און ער האָט אַזוי געשמט אין דער וועלט, אַז דער באַרימטער יסו״ד האָט אים נאָך אַלס יונג קינד גענומען פאָר אַן אייידעם.

זיין שווער דער יסו״ד האָט געזומען פאָר ר׳ שמואלן אַ רבי דעם גרויסן גאון ר׳ אליעזר, וועלכער איז געווען פריער רב אין קראַז. ר׳ שמואל איז געזעסן מיט זיין רבי טאָג און נאַכט על התורה ועל העבודה אין כבוד און גדולה.

זיין רבי ר׳ אליעזר איז נפטר געוואָרן אין יאָר תקכ״ט און זיין מצבה אויפן אַלטן בית עולם איז פון די אייניציקע, אויף וועלכע עס שטייט געשריבן מיטן נוסח: „גאון פילוסוף בקי בשבע חכמות בנגלה ורזין״.

דער יסו״ד איז געווען זייער אַ גרויסע פערזענלעכקייט. ער איז געווען אַ גרויסער גאון און מיוחס. זיין פאָמיליע איז געווען חב״ת, וואָס זענען די ראשי תיבות פון חניגא בן תרדיון, דאָס הייסט, אַז ער האָט געשטאַמט פון תנא „חניגא בן תרדיון״. ער איז געווען ביים ווילנער רב, ר׳ העשעלע, דער ראש פון די צוועלף דיינים, ווי דער מנהג איז דאָן געווען, און פלעגט אַרויסגעבן אַלע פסקים און כתבים.

מ׳דערציילט, אַז ער האָט געווויינט אויף יידישע גאָס אין הויף, וועלכן מ׳האָט גערופן „נחום שמש הויף״ (ווייל ר׳ נחום שמש האָט דאָרט אויך געווויינט). דאָס הויז האָט פריער געהערט צו דער קהילה און איז געווען באַשטימט פאָרן ספרא ודיינא, נאָר ווייל דער יסו״ד האָט געלייגט אויף זיין רעמאָנט גרויסע הוצאות און האָט בכלל געגעבן פיל נדבות פאָר דער יידישער קהילה, דעריבער האָט אים קהל דאָס הויז אָוועקגעשענקט אויף שטענדיק און דער יסו״ד האָט דאָס הויז אָפגעשריבן פאָר זיין קלויז, וואָס האָט געהייסן „קלויז יסוד״.

אויסער זיין גרויסער לומדות, איז דער יסו״ד אויך געווען אַ גרויסער עושר, האָט געהאַט פיל געשעפטן און הייזער. דערצו איז ער נאָך געווען אַ גרויסער חכם און שתדלן. ער פלעגט אַראָפנעמען פיל גזירות פון יידן.

אין יאָר תק״ב, אַז דער מאַגיסטראָט האָט געוויט קהל צו חתמענען אַ פאָפיר (אַ דעקרעט), אַז די יידן זענען מסכים. מען זאָל ביי זיי צונעמען אַלע פריווילעגיעס און זיי טאָרן אָפילו ניט פראָטעסטירן ביי דער מאַכט, איז דער יסו״ד אויפגעשטאַנען, אַוועקגעוואָרפן אַלע זיינע געשעפטן, אויך זיין געפערלעך־קראַנקע טאָכטער, זיך מוסר נפש געווען, געלאָפן צו אַלע בישאָפן, צו אַלע שרים און אַראָפגענומען פון יידן די גזירה און דעם דעקרעט מבטל געמאַכט.

אויסער זיינע גרויסע שתדלנותן לטובת הכלל, האָט זיך דער יסו״ד אויך זייער פיל פאַרנומען מיטן פרט און געווען ביי אַלעמען זייער באַליבט. עס ווערט דערציילט ווענן אַ כאַראַקטעריסטישער דין תורה, וואָס איז אַמאָל פאָרגעקומען ביי אים: עס זענען געקומען אַ פאָטער מיט אַ זון ווינטער אין אַ גרויסן פראָסט אויף אַ דין תורה ווענן

הרב שמואל בן אביגדור

אַ פּעלצל. דער פאָטער זאָגט: אים קומט דער פּעלצל, ווייל ער איז אַן אַלטער מאַן, און אים איז קאַלט. דער זון זאָגט: דער פאָטער זיצט דאָך אין שטוב, ער אַבער דאַרף דאָך גיין אין דער קעלט אין גאַס, פאַרדינען חיונה פאָר זיך מיטן פאָטער, דעריבער קומט אים דאָס פּעלצל.

דער יסו״ד האָט אויסגעהערט זייערע טענות און רופט זיך אָפּ צו זיי: קומט מאָרגן, וועל איך אייך זאָגן דעם פסק. יעדערער פון אייך זאָל אַבער מאָרגן טענהן פאָרקערט ווי הייַנט.

דערווייל האָט דער יסו״ד אויף גיך באַשטעלט נאָך אַ פּעלצל און אויף צו מאָרגנס, אויסהערנדיק זייערע טענות, ווי דער פאָטער זאָגט, אַז דער פּעלצל קומט דעם זון, ווייל ער גייט דאָך אין גאַס, און דער זון זאָגט, אַז דער פּעלצל געהערט דעם טאָטן, ווייל ער איז דאָך אַן אַלטער מאַן, רופט זיך אָפּ דער יסו״ד: — „קינדערלעך, איר זענט ביידע גערעכט״. און דערלאָנגט זיי נאָך אַ פּעלצל, און זאָגט: „איצט וועט איר שוין איינע צו די אַנדערע מער קיין טענות ניט האָבן״.

אחוץ אַ שתדלן איז ער אויך געווען אַ גרויסער נדבן, וואָס ווילנע האָט אַזוינעם פאָר אים און נאָך אים ניט געהאַט.

אין יאָר 1750 האָט ער מנדב געווען דעם געוועלב אין שול נחש״א פאָר אַ „מקום״ פאָר זיך מיט זיין פרוי אויפן בית עלמין.

אין תקי״ז האָט ער אויסגעבויט „די נייע קלויז״, וועלכע

האָט אים אָפּגעקאָסט איבער 14 טויזנט גילדן, אויך דעם שיינעם אַלמעמער (בימה) אין דער גרויסער שול, די יאַט־קעס, פון וועלכע די הכנסה זאָל גיין פאַר דער קהילה און נאָך פיל עזבונות און צדקות אַן אַ שיעור.

פאַרשטייט זיך, אַז פאַר אַזאַ פערזענלעכקייט האָבן אַלע געהאַט גרויס דרך ארץ, דעריבער ווען דער יסו"ד האָט אין יאָר תק"ה געזען, אַז זיין אידעם איז שוין זייער גרויס אין לערנען, האָט ער זיך געוואַנדט צו די פרנסים מיט אַ בקשה, מען זאָל אים אויפנעמען פאַר אַ דרייצנטן דיין אין ווילנע און האָט נאָך אַגב צוגעזאָגט צו געבן דער קהילה 1600 גילדן. די אַסיפה רבה האָט דערויף מסכים געווען, הגם ווי מען דערציילט, איז ר' שמואל דאָן אַלט געווען אין גאַנצן איבער 14 יאָר. פינף יאָר איז ר' שמואל געווען דיין, נאָך דעם איז ער אויסגעוויילט געוואָרן פאַר ווילנער רב. זיין התמנות אויף דעם ווילנער כסא הרבנות איז פאַרגעקומען אויפן פאָלגנדיקן אופן:

נאָך ר' העשלס טויט אין יאָר תק"ט האָט קהל פונאַנ־דערגעשיקט מודעות אין אַלע שטעט, אַז ווער עס איז ראוי צו פאַרנעמען ווילנער רבנות זאָל קומען.

אין אַ האַלב יאָר אַרום האָבן זיך אָפּגערופן דער גאון ר' מנחם כ"ץ און וויזונער רב ר' מאיר גינצבורג. דער לעצטער האָט געשיקט אַנזאָגן אין יאָר תק"י דעם יסו"ד, אַז ער וועט קומען כ"ח אדר ב' און וועט נעכטיקן אין דער פאַרשטאָט אַנטאָקאָליע, כדי קהל זאָל אים קענען קומען אין דער פרי מקבל פּנים זיין.

אַזוי ווי דער יסו"ד האָט געוואָלט, אַז זיין אידעם זאָל פאַרנעמען דעם כסא הרבנות אין ווילנע, האָט ער אין זעלבן אָונט אָוועקגעשיקט קיין אַנטאָקאָליע דעם גאון ר' מאיר גינצבורג אַ גרויסע מתנה אים מפצה צו זיין, און אים גע־בעטן ער זאָל זיך אָפּזאָגן פון זיין קאַנדידאַטור לטובת זיין אידעם און צוגעזאָגט געבן זיין טאָכטער צו זיין זון פאַר אַ פרוי. און דאָ אין קהל־שטיבל האָט ער צוזאַמענגערופן אַ גרויסע אַסיפה פון די גרעסטע נכבדים פון שטאָט און זיי דערציילט וועגן די צוויי רבנים, אויך וועגן דער גרויסקייט פון זיין אידעם. כאָטש ער איז יונג, אין גאַנצן איבער 18 יאָר, — האָט ער געזאָגט — פונדעסטוועגן איז ער ניט קלע־נער פאַר זיי הן אין תורה, הן אין חכמה, הן אין יחוס און איז ראוי צו פאַרנעמען ווילנער רבנות. דערצו נאָך האָט ער צוגעגעבן, אַז ער וועט אַריינטראָגן במזומנים אין קאַסע פון דער קהילה 24 טויזנט גילדן.

די פרנסים האָבן אייניגעשטימט צו דער בקשה פון יסו"ד, צו געבן זיין אידעם אַ כתב רבנות, נאָר אַזוי ווי ער איז נאָך זייער יונג, זאָל ער זיצן ביי זיין פאָטער דעם גרויסן גאון און זיך פאַרפולקומען אין תורה און דערווייל זאָל דער יסו"ד זיין זיין ממלא מקום.

כ"ח אדר שני פון יאָר תק"י האָט דער גאון ר' אריה ליב, וועלכער איז דאָן געווען ספרא ודיינא, דער מחבר פון ספר „נחלת אריאל ומעון אריות" געשריבן מיט זיין אייי־גענער האַנט אויף פאַרמעט דעם כתב רבנות מיט אַן אויסער־געוויינלעכן נוסח.

דאָס איז דער נוסח פונעם כתב רבנות:

למזלא טבא

בתוך אלפי רבבה, שלמא רבא וטבא מאלפא טבא לרבן טבא, מעמא טבא, יסגי חיי טבא, ריכא ובר ריכא, יצמיח קרנו בכבוד, ויעלה תורתו וישיבתו וכסאו רבא מנושא, גבר מגוברין חופש בחדרי תורה דעת ובינה יהי' לעם סגולתו, וה' ירום הודו וכבודו רבנותו, יהי' למעלה ברמה עד ביאת מבשר טבא.

בוצינא קדישא עוקר הרים בפלפולא וטוחן זו בזו בסברא, קולו מצפצף בבתי כנסיות ובתי מדרשות, בשרא שמינא אכל אפתורא דדהבא, אתכתכא דפיזא, הוא עולה בסולמו השמימה ויורד בהלכה לעומק. להאיש אשר אלה לו, רוח אלהין קדישין רוח חכמים נוחה הימנו, כתר שם טוב על האי צורבא מרבנן עולה. תורה וגדולה בקנה אחד עולה, אספקלריא המאירה, קולע אל השערה לו נאוה כבוד וגדולה יתנהו ה' למעלה למעלה, ה"ה אהובנו אדוננו מורנו ורבינו הרב המאור הגדול, הגאון הגדול האברך אב בחכמה ורך בשנים פטיש החזק מראהו כמראה הבזק עמוד עולם מי הקשה אליו וישלם, לבו כפתחו של אולם והבירא אס־פקלריא המאירה, המאיר לארץ ירבו ימיו כימי השמים על הארץ כבוד הוד תפארתו שמו הטוב מוהר"ר **שמואל** בהרב המאור הגדול שלשלת היחוס כבוד מוהר"ם אביגדור נר"ו.

מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק תפארת, פומי' ממלל רברבן, זכאין כד שמעין דמנהרין, רזי אורייתא דט־מירין, מיניה יתקלס עילאה ותתאה גבר בגוברין, חופש כל חדרי תורה בסדקין וחורין, חורי הבית והעליה, צלל במים אדירים ומעלה מרגניתא דלית לה טימא, ה' ינשאהו ויחזהו ויושיבהו על כסאו המנושא עליונים ששו ותחתונים עולצים בקבלת יום זה, את מזה בן מזה אבגינוס בן אבגינוס את פאר הוד מעלתו הרמה עפ"י קבוץ עמים יחדיו הלא המה הגבורים צוללים במים אדירים, נדיבי עמים מטע נעמנים יושבי בשבת תחכמונים, המפורסמים בקצות עפרות תבל ומלואה, היושבים ראשונה במלכות חי העולמים, כשתילי זיתים סביב לשלחן מלא שלחן הטהור תפארת קהלתנו יצ"ו, ועמהם כל הגלוים להם, והשייכים לאסיפה רבא אנחנו אלה פה ראשנו כהנינו זקנינו... ארצנו כפי הנהוג בינינו מאז ומקדם היתה לגוי קדוש. בכן בהסכמה אחת ודברים אחדים קבלנו עלינו רועה נאמן על עם לא אלמן... אשר אלהים בן ניחא לן להיות אבוקה נגדינו להשתמש מאורו פה תפארת קהלתנו ואמרנו כולנו באלה אנחנו חפצים... וטוב וברכה להלביש בחלוקא דרבנן ולהיות יום הוד פאר מעלתו הרבה אב"ד ור"מ בקלויז דקהלתנו יצ"ו, כל משך ימי חייו עפ"י הפונקטין בח"י התורנים ארבעה שמשים דקהלתנו מעתה מסרנו על פי הפונקטין לרום פאר מעלתו, שבט מושל ומטה עוז... בשערים המצויינים בהלכה, להיות לו כל הכנסות וחלוקת כבוד שהיה להגאונים הרבנים הקדמונים. ובזה יאריך ימים על ממשלתו, דברינו אלה בכל עוז ותוקף עוז ותעצומות שטרי רבנות הנתן להגאונים הרבנים הקדמונים.

הבאים על החתום, עדה שלמה עדה נאמנה עדת ישורן השייכים לאסיפה. כ"ז מנויה וגמורה על פי תקנות חז"ל ועל פי תקנות הקהלה והמדינה. ביום הראשון כ"ח לאדר השני תק"י פה ק"ק ווילנא יצ"ו.

זיין ערשטע דרשה אין ווילנער גרויסער שול האָט ר' שמואל געהאַלטן אין זעלבן יאָר כ"ח אייר.

דער יסו"ד האָט לכבוד דעם, וואָס מ'האָט זיין אידעם אויפגענומען אין ווילנע פאַר אַ רב, אויסגעבויט די אויבנ־דערמאָנטע נייע קלויז. ווי מ'דערציילט, האָט ער דאָס געטאָן לויט דער עצה פון ווילנער גאון, וועלכער האָט דאָרט אגב געזאָגט אַ שיעור משניות פאַר גרויסע לומדים. דאָרט האָט דער זון פון בעל הפרדס, ר' מרדכי (גיטקע טויבעס מאַן) * געהאַלטן אין יאָר 1786 אַ גרויסע ישיבה פאַר ווויל־לערנער.

צען יאָר האָט ר' שמואל געלעבט בשלוה. אַלע גרויסע גאונים האָבן אים אָפּגעגעבן גרויס כבוד, ווי דער גאון „בעל עטרת ראש" שרייבט אויף אים אין יאָר תקכ"ה „ש"ב הרב הגאון המפורסם מופת הדור".

מ'דערציילט אויך, אַז דער גאון ר' אריה ליב, דער בעל „שאגת אריה", וואָס האָט אַמאָל, אָפּריכטנדיק גלות, גייענ־דיק פון שטאָט צו שטאָט און הערנדיק פון דער גרויסקייט פון ווילנער גאון און פון ווילנער רב ר' שמואל, איז ער געקומען זען זיי. דער „שאגת אריה" איז געווען אַנגעטאָן אין לייוונטענע בגדים מיטן טלית־זאַק אויפן פלייצע און אַ שטעקן אין האַנט און איז אַריין צום גאון און אים גע־

---

* אַ באַוווסטע פרוי, אַ גרויסע בעלת צדקה. אויף איר נאָמען איז אין ווילנע אָנגערופן געווען אַ גאַס: „גיטקע טויבעס געסל".

פרעגט זייער אַ האַרבע קשיא. דער גאון האָט תיכף געענט־פערט אַזאַ איבערראַשנדיקן תירוץ, אַז דער „שאגת אריה" האָט פון גרויס התפּעלות געזומען לויפן, געקלאַפּט מיטן שטעקן און געשריען: אַ גאון! אַ גאון! דערנאָך איז ער אַרויף צום רב ר' שמואל און געפרעגט אויך אים די זעלבע קשיא, האָט דער רב געענטפערט אויך זייער אַ גוטן תירוץ. האָט דער „שאגת אריה" ווייטער געקלאַפּט מיטן שטעקן און גע־שריען: אַ גדול! אַ גדול! דער רב האָט זיך דערווייל דער־טראַכט צום ריכטיקן תירוץ. האָט ער געשיקט אַ שליח אַנ־יאַגן דעם „שאגת אריה" איז געקומען. דאָס מאָל האָט שוין דער רב אים געזאָגט דעם ריכטיקן תירוץ, האָט זיך דער „שאגת אריה" אָפּגערופן: אויך אַ גאון, אָבער אין אַ מייל אַרום...

אַזוי איז דער גרויסער גאון, צדיק און עניו, ר' שמואל, דער לעצטער רב, געזעסן אויף דעם כסא רבנות, זיך עוסק געווען אין תורה, אויך אַכטונג געגעבן, אַז די קהל־לייט זאָלן ניט דריקן דעם אַרעמאַן, ווי עס שטייט אָנגעוויזענקען אין נוסח פון זיין מצבה „לאשר חמוץ ולחזק חלשים", ווייל דענסט־מאָל האָבן נאָך יידן געהאַט זייער אויטאָנאָמיע, וואָס איז באשטאָנען אויך אין דעם, אַז די פּרנסים זאָלן אויפמאָנען די שטייערן פאַר דער מלוכה, וואָס איז אגב געווען אין יענער צייט זייער פאַראַרעמט צוליב די מלחמות. וועז די פּרנסים האָבן געהאַט די ממשלה אין האָנט, האָבן זיך פיל פון זיי מיט דעם באַנוצט און באַפרייט זייערע קרובים פון די שטייערן און דעם גאַנצן לאַסט אַרויפגעוואָרפן אויפן אַרעמאַן. קיינער האָט גאָר ניט געקענט העלפן, ווייל די פּרנסים האָבן געהאַט די מאַכט פון דער מלוכה. דער אייניציקער, וואָס האָט זיך געקענט שטעלן קעגן זיי, איז געווען דער רב, וועמען די מלוכה האָט באַשטימט אַלס ראש פון קהל. דאָס האָט אויסגענוצט דער לעצטער רב ר' שמואל און זיך געשטעלט קעגן די פּרנסים און ניט גע־לאָזט דריקן דעם אַרעמאַן און מיט דעם טאַקע אַרויפגע־צויגן אויף זיך די שנאה פון קהל, וואָס האָט סוף כל סוף מבטל געמאַכט איןווילנע די רבנות, אָבער צוזאַמען מיט דעם אויך אַ סוף געמאַכט פון די „פּרנסות".

נאָר כל־זמן דער יסו"ד האָט געלעבט, האָט מען פאַר אים געהאַט גרויס דרך־ארץ און מ'האָט ניט געוואָגט אַנ־צורירן זיין אייידעם דעם רב. נאָר ווי דער יסו"ד איז גע־שטאָרבן (כ"ד אדר תקכ"ב) און נאָך אים אויך זיין טאָכטער, די רביצין טייבעלע (ערב פסח אין יאָר תקכ"ח), און דער רב האָט געזומען די צווייטע פרוי, די טאָכטער פון לעמבערגער רב (אגב, ווי מ'דערציילט, האָט זי אויך ניט אַזוי נוהג כבוד געווען מיט די פרויען פון די פּרנסים), האָט זיך אָנגעהויבן די גרויסע מחלוקת, וועלכע האָט זיך געצויגן אַן ערך פינף און צוואַנ־ציק יאָר.

אַ יאָר פאַר זיין טויט (פאַר פּסח תקכ"א) האָט דער יסו"ד געבעטן, אַז ביי יעדערן פון קהל, פון קליין ביז גרויס, זאָלן זיין אויסגעקריצט אין זיין ריינעם האַרצן די גרויסע חסדים און טובות, וואָס ער האָט געטאָן די שטאָט־לייט מיט געלט און מסירת נפש, און דערפאַר האָט ער מער ניט פאַרלאַנגט, אַז די מצווה פון יין לקידוש והבדלה זאָל געהערן שטענדיק צו אים; אויך מען זאָל טאָן טובות מיט זיין איידעם, דעם רב ר' שמואל. אָבער די קהל־לייט, די תקיפים, האָבן פאַרגעסן אין אַלע חסדים פון יסו"ד און זיי האָבן געוואָלט מחזיר זיין דעם פונקט פון די פריערדיקע רבנים, אַז דער רב מוז פאַלגן דעם קהל און אויספירן די ענינים, וואָס זיי פאַרלאַנגען.

דער רב האָט געפאָדערט אַ דין תורה און מ'האָט גע־זעצט דיינים, וועלכע האָבן געפסקנט אין יאָר 1768, אַז דער רב איז גערעכט. די פּרנסים אָבער האָבן ענייט דעם רב, אַז ער זאָל זיך אונטערגעבן מקיים צו זיין דעם פונקט. דער רב האָט זיך לפּנים וועגן אונטערגעגעבן, אָבער צו־זאַמען מיט דעם זיך געווענדט צום וועד פון מדינת ליטא, וועלכער איז באַשטאַנען פון די קהילות האַראַדנא, סלוצק, פּינסק, בריסק און ווילנע.

די גראַדנער דיינים האָבן געגעבן געראַטן דעם רב און בטל געמאַכט דעם צוזאָג פון רב, וואָס איז געווען על־פּי אונס, און אונטערן פּסק פון כ"ח טבת יאָר 1771 האָבן זיך געחתמעט דער גראַדנער רב מיט די דיינים און 8 פּרנסים. אויך די איבעריקע קהילות פון מדינת ליטא האָבן באַשטעטיקט דעם דאָזיקן פּסק; די ווילנער תקיפים אָבער האָבן זיך ניט געוואָלט אונטערגעבן, דעריבער האָט זיי די סלוצקער קהילה אַריינגעשיקט אין יאָר 1772 אַ התראה, אַז אויב זיי וועלן זיך ניט אונטערגעבן, וועט די ווילנער קהילה מוחרם ומנודה זיין פון דער גאַנצער וועלט.

די התראה האָט געהאָלפן און עס איז אויף אַ קורצער צייט שטילער געוואָרן. אָבער באַלד האָט זיך וויטער צע־פלאַקערט די מחלוקת. אין יאָר 1777 איז מען ווידער ווי עס איז דורכגעקומען מיט אַ פּשרה. אָבער אַלץ ניט אויף לאַנג, ווייל אין יאָר 1782 האָט זיך דער רב וויטער גע־מוזט וועגן צום ועד הקהילות, און סלוצק האָט נאָך אַמאָל אַריינגעשיקט אַ התראה. די ווילנער תקיפים האָבן אויף דעם גאָר ניט געענטפערט און לפּנים וועגן כלומרשט גע־מאַכט אין יאָר 1784 שלום מיטן רב. אין דער אייגענער צייט אָבער האָבן זיי באַשלאָסן מעביר צו זיין דעם רב פון רבנות. זיי האָבן אַלץ געטאָן אין דער שטיל בסודי סודות, האָבן אָנגעדונגען פאַלשע עדות, וואָס האָבן עדות געזאָגט פאַר קהלס־לייט בתורת עדות ובחרם, אַז דער רב איז ניט מדקדק במצוות, דהיינו: מען רופט אַן ערל שבת צו פאַרלעשן די ליכט, רעדט אין דאָוונען, נאָך צוועלף ביינאַכט איז ביי אים אין שטוב פינצטער, וואָס ווייזט, אַז ער איז ניט עוסק ביינאַכט אין תורה אאַז"וו. דאָס גביית עדות איז פאַרגעקומען י"ג שבט 1785. מ'האָט אַרויס־גענומען אַ ספר תורה אין קהל־שטיבל, זי מגיה געווען און געזאָגט, אַז אין איר איז ניטאָ קיין פּסול, האָבן אַלע געשוואָרן מיט דער ספר תורה, אַז זיי טוען דאָס לשם שמים, ווייל ר' שמואל איז ניט ראוי צו זיין ווילנער רב. נאָך תפילת שחרית האָט מען אויסגערופן און געבעטן אַלע „נכבדים בני אספות", ד"ה די קהלס־לייט, זאָלן קומען אין קהל־שטיבל און ווער עס וויייס עדות קעגן רב, זאָל זאָגן, אַז ניט זאָל דער זיין מוחרם ומנודה. הגם פיל פּרנסים האָבן קעגן דעם פראָטעסטירט, דאָך האָט מען אָנגעשריבן אַ פּסק: „אַזוי ווי דער רב איז ניט מדקדק במצוות, לערנט ניט גאַנצענע נעכט, איז ער דעריבער ניט ראוי צו זיין רב אין ווילנע".

מ'האָט אָפּילו געשיקט פריער שמשים צום רב בעטן אים, אַז ער זאָל קומען אין קהל־שטיבל, נאָר אַזוי ווי דער רב האָט געענטפערט, אַז ער איז מחוייב לויטן תקון פון פּינסק דמדינת ליטא צו קומען נאָר צום משפט פון ועד הקהלות, האָט מען דעם פּסק געחתמעט. מען האָט אויך איבערגעזעצט אים אויף פּויליש און איבערגעגעבן דעם וואָיעוואָדע ראַדזיוויל.

מען האָט דאָן געשיקט שמשים אָנזאָגן דעם רב, אַז מ'האָט אים מעביר געווען פון רבנות.

די שמשים זענען געקומען צום רב, אויסגעטאָן די שיך, זיך געזעצט אויף דער ערד 4 איילן וויייט פון רב און געשוויגן.

דאָס איז געווען אַן אָנזאָג, אַז מ'האָט אים מעביר געווען פון רבנות.

דער רב, דער גרויסער צדיק און עניו, האָט געשוויגן און גאָר ניט געענטפערט, נאָר זיינע גוטע פריינד זענען געגאַנגען מלחמה האָלטן פאַר אים, פאַר זיין כבוד וועגן. אָבער די פּרנסים, די קהלס־לייט, האָבן געשוואָרן פאַר קיינעם קיין מורא ניט האָבן, אויך אַז זיי זענען ערב איינער פאַרן אַנדערן. די מלחמה האָט זיך פאַרשפּרייט אי־בער דער גאַנצער שטאָט. אַ העלפט האָבן געהאָלטן מיטן

רב, די אַנדערע העלפט מיט קהל. משפחות מיט משפחות האָבן זיך געקריגט אין די גאָסן און אין די בתי־מדרשים, ווייל יעדערער האָט געמיינט, אַז ער טוט עס לשם שמים, און דער חלול השם איז געווען זייער גרויס.

אויך די שרים זענען אַריינגעשלעפט געוואָרן אין דער שרעקלעכער מחלוקת. דער וואַיוואָדע ראַדזיוויל האָט געהאַלטן מיטן קהל און דער בישאָף מאַסאַלסקי מיטן רב און ווייל די שטאָט איז געווען צעטיילט אויף יורדזיקעס * — פון וואַיוואָדע און פון בישאָף, — האָט דער וואַיוואָדע גערודפט דעם רבס צד און זיי האָבן געמוזט אַנטלויפן קיין אַנטאַקאַליע אין יורדזיקע פון בישאָף, און קהלס צד האָט געמוזט אַנטלויפן פון אַנטאַקאַליע אין שטאָט אַריין.

אויך דער רב האָט געמוזט אַנטלויפן, צוליב מורא פאַר קהל, אין אַנטאַקאַליע אין בישאָפס יורדזיקע.

מ׳דערציילט, אַז דער רב האָט פריער געווויינט אויף יידישע גאָס אין הויף, וואָס מ׳האָט געוופן „גרשון טעמקעס״. האָבן די קהלס־לייט אַראָפגענומען די טויערן, כדי דער שמש זאָל דאָרטן פרייטיק פאַרנאַכט ניט קלאַפן אָנצוזאָגן, אַז שבת קומט אָן.

דער וואַיוואָדע ראַדזיוויל האָט דאָן פאַרשיקט אין נעסווישער תפיסה ר׳ שמעון בר וואלף פון רבס צד. זיי־ענדיק אין תפיסה, האָט ר׳ שמעון אָנגעשריבן אַ גאַנצן בוך, וווּ ער באָשולדיקט דעם קהל זייער שטאַרק. דאָס בוך איז שפעטער אָפגעשיקט געוואָרן אין פּוילישן סיים.

מ׳האָט אין יענער צייט אויך געמסרט פון רבס צד דעם ווילנער גאון און ער איז געזעסן אַ קורצע צייט אין ווילנער תפיסה. דעם רבס צד האָט געמיינט, אַז ווייל דער גאון פראָטעסטירט ניט, איז אַ סימן, אַז ער האָלט מיט קהל. אין אמתן אָבער האָט דער גאון געשוויגן, ווייל ער האָט געזען, אַז ער וועט גאָר ניט קענען ווירקן אויף די קהלס־לייט די תקיפים.

עס ווערט אויך דערציילט: איין מאָל שבועות איז מען פון רבס צד געגאַנגען צו אים קיין אַנטאַקאַליע גוט־יום־טוב ביטן. האָט דער רב געהאַלטן פאָר זיי אַזאַ שאַרפן חלוק, אַז זיי זענען אַלע אַריין אין גרויס התפעלות און דעם רבס ליכטיקער פנים האָט געשיינט ווי אַ מלאך אלקים.

דאָן איז אויפגעשטאַנען די רביצין און געזאָגט מיט גרויס פאַרדרוס: „מילא, וואָס אַנדערע שווייגן, פאַרשטייט איך נאָך, אָבער ווי קען עס דער גאון ר׳ עלינקע שווייגן״. ווי נאָר דער רב האָט דערהערט דעם גאונס נאָמען, איז ער געוואָרן אַ פאַרציטערטער, זיך אַוועקגעשטעלט און גע־זאגט מיט א ציטערדיקער שטימע: „אויפן גאון ר׳ עלינקע טאָר מען נאָרניט רייַדן, ווייל ער איז ניט קיין מענטש, נאָר אַ מלאך אלקים״.

אַיידער נאָך מ׳האָט ר׳ שמואלן מעביר געווען פון ווילנער רבנות, האָט מען אים שוין אַריינגעשיקט אַ כתב רבנות פון קעניגסבערג אויפן אָרט פון בעל הפרדס, ווי עס געפינט זיך טאָקע אין ספר „עמודי כסף״ אויף אַ היתר עגונה און אונטערגעשריבן מיט אַזאַ נוסח: „שמואל חונה פה ק״ק ווילנא ומצודתו פרושה בק״ק קעניגסבערג יום ה׳ פּ׳ יתרו תקל״ט״. דאָך איז ער פון ווילנע קיינמאָל ניט אַוועקגעפאָרן. אפשר צוליב זיינע געשעפטן און הייזער, וואָס ער האָט געהאַט בירושה פון זיין שוויער דעם יסו״ד, אָדער ווייל זיינע פריינד האָבן אים ניט געלאָזן.

מ׳דערציילט, אַז ר׳ שמואלקע איז אין יאָר תק״ן געוואָרן צוריק רב אין ווילנע און קהל האָט אים נאָך מוסיף געווען שכירות. די זאַך איז פאַרגעקומען אויף פאָלגנדיקן אופן: בשעת דער רב איז אַנטלאָפן אין אַנטאַקאַליע, איז געווען ביינאַכט, אויפן גאָס האָט געגאָסן אַ שלאָקס רעגן און ר׳ שמואל האָט געמוזט לויפן אַזאַ שטיק וועג, טרעטן אין די שרעקלעכע בלאָטעס און קאָלוזשעס וואָסער. ביי דער אַנטאַקאַליער בריק האָט דער רב אַריינגעשטעקט אַ פוס אין אַ טיפער בלאָטע און האָט אַ שוך פאַרלאָרן, דאָן האָט געפלאָצט זיין געדולד. ער האָט אויפגעהייבן זיין האָנט צום הימל און געזאָגט: רבונו של עולם! זע צו מיין צער, פאַר־וואָס קומט דאָס מיר! נאָך דעם איז אין ווילנע אויסגע־בראָכן אַ שרעקלעכע מגיפה און מענטשן זענען געפאַלן ווי פליגן. האָבן די שטאָטלייט פאַרשטאַנען, אַז דאָס רעכנט זיך דער רבונו של עולם פאַר ר׳ שמואלקען. זענען אַוועק שלוחים פון קהל אין אַנטאַקאַליע און האָבן ר׳ שמואלקען איבערגעבעטן, איז ר׳ שמואלקע געקומען אין שטאָט און געוואָרן צוריק רב אין ווילנע.

די מחלוקת אָבער, וועלכע האָט זיך געצויגן קרוב 25 יאָר, האָט ר׳ שמואלן מקצר ימים געווען. ער איז נפטר געוואָרן כ״א טבת יאָר תקנ״א. זיין אוהל האָט זיך געפונען לעבן אוהל פון ווילנער גאון און זיין מצבה איז געווען פון אַן אויסערגעווייַנלעכן נוסח.

יעדער שורה הויבט זיך אָן מיטן אות פון זיין נאָמען און ענדיקט זיך מיט זיין נאָמען „שמואל״:

עינ״כם
שאו מרום והביטו אל
צור חוצב, עלי קבר מוצב
בית אבנים יחזו מבחוץ חזות על שלשה טורי גזית
וראית על האבנים כי שם חקת מחוקק חקקי אבן
צפוני טמוני קדושים אשר בארץ המה
שאו קול דממה, מקיר תזעק אבן דומה
והיא יושבת בחומה, אל תחת האשל ברמה
שמואל
מלאה דמע לא תאחר, וקול הרים גרון יחר
איך נפל הילל בן שחר, יושב על מדין וישפוט
שמואל
וטוב עם אלהים ואנשים, לאשר חמוץ ולחזק חלשים
לא נכרו שועים לפני רשים, לריב נגשים, והי דבר
שמואל
אבל הגדולה, וקול יללה, לויתן בחכה הועלה
כי תורה וגדולה, שבתה למועד ארש
לכו נא הגברים, והילילו בקברים
כשמואל
תרועת שברים, שאול איה איפוא
שמואל
שוכב מקומו ונר אלהים כבה, לילה ויום יבכו
כל ב״י בכי׳ רבה על האי שופרא, דבלי בעפרא, הרב
שמואל
מלאו עינינו דמעה כמים המוגרים,
ב מ ו ר ד ע ד ה ש ב ר י ם
שבר גאון עוז משפט אהב הלך במשרים, כרב ובדיני
שמואל
נפל ממנו עטרת מראשותינו, כבוד ירד אביגדור
בנו הגאון המפורסם אב״ד דקהלתנו, בקראי שמו
שמואל
אל ביתו הרמתה תשובתו בצדו אך בעשור לחדשים
הוא, חדש טבת נאקת ב״י לפ׳, ולפ׳ ויהי כאשר זקן
שמואל

עס איז אויך דאָ אַ מסורה, אַז פון רבס צד האָבן אַלע מאַריך ימים געווען און פון קהלס צד האָט קיינער ניט אויסגעלעבט די יאָרן.

פון דאָן אָן האָט שוין ווילנע מער קיין רב ניט גע־נומען און אויפן אָרט פון לעצטן רב אין ווילנער גרויסער שול (לינקס לעבן אָרון־קודש) איז געשטאַנען אַ גרויסער שטיין. און דאָס אָרט איז געווען הייליק, קיינער האָט זיך אויף אים ניט געטאָרט זעצן. אויך פלעגט מען אין ווילנער גרויסער שול קיי־נעם ניט אויפרופן צו דער תורה מיטן טיטל „הרב״, אַפילו דעם גרעסטן גאון, נאָר מיטן טיטל „מורנו״.

(פון בוך „גאונים און גדולים פון נאָענטן עבר״)

* יוריסדיקציעס.

מאַרק שאַגאַל

צום טויט פון אלחנן וואָגלער

ס׳איז אפשר שפּעט אָדער ניט אַזוי שפּעט אויסצודריקן מײַן טרויער צום טויט פון דעם אַרעמען אלחנן וואָגלער. און פאַר וואָס אַרעמער? ער איז דאָך גע־ווען אַזאַ עכטער יידישער פּאַעט, אַבער אַזאַ עלנטער צווישן יידן.

פּרעמד צו אַנדערע און אפשר צו זיך אַליין.

וויפל מאָל האָב איך אים געוואָלט דער־פרייען — און איך ווייס ניט מיט וואָס. איך האָב געפֿרוווט מאַכן עטלעכע צייכע־נונגען פאַר זיינעם אַ בוך, און איך ווייס אַפילו ניט צי דאָס בוך איז דערשינען.

אַלץ אַרום אים האָט זיך געשלעפּט. ער האָט ניט געקענט קומען צו זיך. טיף אין מיר איז אַ געדאַנק, אַז ער האָט געמאַכט אַ פּעלער: ער איז ניט געפֿאָרן קיין ישׂראל כאָטש אויף אַ קורצער צייט — צו ציען פון דאָרטן אַן אַנדער כּוח.

זיין פּאָעזיע איז געווען אַן אַן אָנהייב און אַן אַ סוף, ווי אמתע פּאָעזיע דאַרף זיין (און דאָס אַלץ אין ווילנע — שוווערער אין פּאַריז).

וועמען זאָל איך איבערגעבן מיין טרוי־ער? ער האָט דאָך ניט געהאַט קיין אייי־גענע משפּחה. שיק איך איבער מיין טרוי־ער צו אייך אַלעמען.

אלחנן וואָגלערס דיכטערישער אני־מאמין

אלחנן וואָגלער (1907—1969)

— אַ, גרויע פריידן מיינע, איך בין ניט אַליין. מיט מיר איז דער פּרימאַרגן, די גערודפּטע סטאַדע ווייסע שאָף און דאָס קאַרנפּעלד — מיין בלאָנדע אַרעמע מאַמע.

מיר איז ניט אומעטיק. איך חבר זיך מיט בלי־ענדיקע עפּלסעדער. איך בין באמת ניט איינזאַמקייט פאַרמשפּט. איך האָב אַזוי פיל שטומע פריינד צווישן די בעלי־חיים און געוויקסן. זיי שפּיגלען זיך אין מיינע אויגן ביי טאָג, און ביי נאַכט קוש איך זיי אין מיינע בלויע חלומות. איך בין ניט עלנט און אויך ניט אַרעם, ווייל — די אַרעמקייט איז מיין פאַרמעגן. אויב אויף דער וועלט איז פאַראַן זון און מוזיק — בין איך רייך... צו מיר געהערן די רויסטיקע טובערקולאָזע פליינען, די האָרעבאַטע זיידעדיקע טראַקטן, די ליכטיקע, זיסע אָזערעס און די בלינדע פּאַרצוויפּלטע כוטאָרן. די ווייסרוסישע מיענ־טע־לאָנקעס און פּטסיעקעס מיט פּאָזעמקעס זענען מיינע, די יונגע נוסוועלדלעך און די קילע, באַזאַמע סאָסניאַקעס — מיינע. און דאָס ליד וואָס איך זינג, איז אויך כמעט מיין אייגן ליד. איך האָב עס פון קיינעם ניט גענהערט. אַחוץ פון דעם אומעטיקן גערויש פון די ליטווישע גרויע טייכן און פון די צווישטשערנדיקע פאַריתומטע שוואַלבן. יע, אַ גרויסע השפּעה האָבן אויף מיר געהאַט די פּייגלען. ביי זיי האָב איך געזומען דעם ניגון, אָבער די ווערטער צום ליד זיינען, דוכט זיך, מיינע אייגענע. דאָס וואָס די פרומע סאָלאָוויייען און די קראַנקע קאַנא־רעקלעך האָבן פאַר מיר געזונגען, וועל איך פּרווון פאַרטייטשן אויף ווייסן, טרילנדיקן יידיש. כ׳וועל עס פּרווון איבערגעבן אויף מיין פשוטן, בידנעם לשון.

---

* אַזוי האָבן נאָענטע און חברים היימיש געפֿרופֿן דעם פּאָעט פון יונג־ווילנע אלחנן וואָגלער.

אברהם סוצקעווער

כ א נ ק ע *

א

„דאָס האַרץ מיינס — אַ וווּנד און די ליבע איז יאָד".
אַוועק דער פּאָעט און די וווּנד איז געבליבן.
אוי, כאַנקע, די ליבע איז יאָד אָן געאָד,
אויך זי איז געבליבן — דיך ווייטער צו ליבן.

דו האָסט נאָך געזאָגט אַז די ליבע איז יאָד
העט־העט, אייזער ס׳האָט זי פאַרשלונגען די שינאה
און ס׳האָט נאָך דיין פלוימענסאָד־כלה בסוד
באַגאַסן מיט ראָסע דיין בלאָנדע טשופּרינע.

אוי, כאַנקע, אויב טאַקע אַזאַ איז דער גזר —
ווי שטאַרק איז די שינאה פון מענטש, וואָס אין איינעם
איז טייוול און מלאך און קנייער און האַר?
ווי שטאַרק איז איר יאָד ביי צווייפּיסיקע שכנים?

ב

עס זענען געווען דיינע אורחים ביים טיש
אַלטמאָדישע הענער מיט גילדענע קאַמען.
אַ זינגפויגל האָט דיר געבראַכט אַ קלאַוויש
פאַרוואַנדלען דו זאָלסט זיינע טרערן אין גראַמען.

און ווען ביסט געלעגן ביים האַרבסט אין שפּיטאָל
מיט רויטע נאַסטורצעס באַקרייַנט און באַשאָטן —
דיין שוועסטער די אַלכע זי האָט דיר פון טאָל
געבראַכט אַ מתנה: איר אייניקן שאָטן.

נאָר ווען ס׳האָבן טויבן געברענט אויפן דאַך
און לעשן זיי האָט ניט געוואָלט די ווילנע —
צוזאַמען מיט דיר איז פאַרשוווּנדן דער שליאַך
און ס׳האָט זיך געהאָנגען די אַלכע אין שקיעה.

ג

ביים יִדישן ים, ווו איך זיך אויף אַ שטיין,
דערכוואַליעט צו מיר פונעם אַלטן מאַנמאַרטער
דיין פּנים, ווי אותיות געשניטן אין ביין:
צי ביסטו נאָך עלנט, יעסענינישׂ־צאַרטער?

ווי גרויס איז געווען מיין באַלוין און מיין פרייד:
אַנטרונען איז כאַנקע פון טויט און זיין שפּיצל.
אַזוי איז מיין טרויער אַצינד אָן באַשייד,
וואָס ביסט ניט פון לעבן געוואָרן אויך ניצול.

אַז מיר האָבן פייכט זיך צעקושט ביי דער סען —
געבליבן ביי מיר אויפן באַק איז אַ לאַנקע.
ס׳האָט איינער אין צווייטן זיין חלום דערזען.
און איצט איז צעבראָכן דער שפּיגל. אוי, כאַנקע.

אַפּריל, 1969

י. אַקרוטני (בוענאָס־אייראָס)

דער יתום וואס איז געבליבן אין סומנעם דרויסן

ווי מיט קנאַכיקע פויסטן האָט דער טע־
לעגראַף אויסגעפוירקט איבער אונדזער
שאַרבן די וויסטע בשורה פון פאַריז:
געשטאַרבן אלחנן וואָגלער. און דער באַ־
ווסטזיין וויגט מעלאַנכאָליש מיטן שטע־
רן: ר׳איז אויסגעגאַנגען, וואָגלער. אין
עלנט אויסגעגאַנגען.

*

אלחנן וואָגלער, דער יידישער פּאָעט,
האָט יאָקאָש קיין מאָל ניט פאַרגעסן דעם
מלאך־המוות. שוין קינדוויז, ווען בני־
רחמנים האָבן אים אַרויפגעזעצט אויף
א וואָגן כדי דורכצומאַכן אַן ערשטע לענ־
גערע נסיעה, האָט פאַר זיין בליק געהוי־
ערט דער שוואַרץ־פאַרדעקטער בר־מינן
פון זיין טויטער מאַמען. ס׳איז געווען אין
די הונגער־יאָרן פון דער ערשטער וועלט־
מלחמה, ווען די מוטער איז אויסגעגאַנ־
גען פאַר אירע קינדערס אויגן, האָבן
פרעמדע לייט אַוועקגעפירט אויפן בית
הקברות די געשטאַרבענע און נאָר די
קינדער־יתומים זענען געווען די איינציקע
מלווים. האָבן די עלנטע, דערשראָקענע
יתומים באַנומען דעמאָלט דעם קלאָפ
פונעם גורל? אפשר נאָך ניט די אַכזריות־
דיקייט פונעם וויי, וואָס האָט זיי דערנאָך
געמאַטערט, ווען זיי האָבן זיך דערוען
אינעם יתומים־הויז. סיי ווי, דער שפע־
טערדיקער פּאָעט האָט אַלע זיינע יאָרן זיך
געשפּירט אין דער ספערע פון יסורים;
ער האָט ניט געוווסט פון קיין מנוחה
אַלע זיינע יאָרן, דער עלנט האָט אים גע־
פלאָגט און די פליגל פון טויט האָבן ניט
זעלטן זיך צעפאָכט אָפענע אים.

נו, דער ארגאַניזם זיינער איז צע־
שטערט געוואָרן שוין אין זיינע פרימער־
קינדער־יאָרן.

אומאויפהערלעך האָט ער טרויעריק גע־
וואָגלט איבער שפיטאָלן, קיין מאָל זיך
ניט געפּעגט אָפּיאָגן פון די יסורים וואס
האָבן געטאָטשעט זיין לייב, אַן אויסגע־
צערטס פון צודרינגלעכער נויט. און ערשט
איז כאָנקע וואָגלער, דער ווילנער פּאָעט,
אויסגעגאַנגען הינטער פאַריז. יאָ, הינטער
פאַריז; כאָטש ער האָט אין דער שטאָט
פון ליכטער געווויזינט א קימא־לן פון
צוואַנציק יאָר, האָט די גרויסע שיינע פּא־
ריז ניט באַוויזן צו דערנענטערן צו זיך
דעם אייידלן זינגער. ווי אין זיין קינד־
הייט, ווען די מאַמע איז אָפּגעשטאָרבן
אויף זיינע אויגן, האָט אויך אין פאַריז
דער טרויער אים ניט אָפּגעלאָזן און דער
עלנט האָט אים צוגעשפּילט אויף זיין
פייפּיאָל. ניט די פידל, ניט דער טשעלאָ,
אויך ניט די פיאַנאָ, נייערט דער פייפּיאָל,
ווילכער פאָרט זיך מיטן פאַסטעך, מיטן
פעלד און מיטן וואַלד. די נאַטור, וואס
דריקט אויס דעם כוח און די שיינקייט
פונעם אוניווערס, איז דעם קינד וואס
איז אויסגעשטעלט געוואָרן אויפן חסד
פון אייגענעם באַזונדערן גורל, כאָנקען,
געווואָרן נענטער ווי דער מענטש, דער
בחיר־היצירה. דער מענטש, האָט ער
טיף באַנומען, איז צו פיל פאַרטאָן מיט זיך
אַליין; דער מענטש האָט אים ענגומען
שרעקן. דער עלנט איז אים געווואָרן
נאָענט ווי א ברודער אין דער נויט;
דער עלנט האָט אים שטילערהייט גע־
לערנט די קונסט פון צוזאַמענלעבן מיטן
דמיון וואס האָט אַנגעהויבן פונאַנדערנע־
מען די פליגלען האָרט אַנטקעגן אים. און
אַזוי איז דער עלנט אים געוואָרן אייגן
פונקט ווי דער בוים און ווי דער פויגל
אויף דער צווייג. אַזוי דעם גאַנצן וועג
זיינעם פון ווילנע אַריבער אַלמאַ־אַטאַ
וואס אין צענטראַל־אַזיע, מאַסקווע, דער
נאַכמלחמהדיקער וואַרשע און, לסוף, פּא־
ריז. פראַנקרייכס הויפּטשטאָט האָט ער
ליב באַקומען פאַר איר שיינקייט, פאַר
איר געשיכטלעכער ראַמאַנטיק און ער האָט
זיך אָפּגעפונען א ווינקעלע אין אירע
שאָטנס. פריער האָט ער אין פאַריז גע־
פינצטערט אין א בוידעמשטיבל אויפן
זעקסטן גאַרן ערגעץ אין דער געגנט פון
מאַנמאַרטר, דערנאָך האָט דער עלנט אים
געטריבן אַרויסשטאָט. פון שטענדיקן גע־
קוועל האָט געקלאָגט דעם דיכטערס
שווייגן. און האָט זיך געעפנט דער קוואַל
פון זיין גאַנג, האָט וויסטע עלנט פון דעם
אַרויסגעטערערט. ווייל יסורימדיק אָנגע־
רירט איז געווען דאָס אייגנאַרטיקע גע־
זאַנג און דערדריקט פון אַליינקייט.
אָקערשט איז ער אויסגעגאַנגען, דער
דיכטער, וואס האָט אומאויפהערלעך זיך
געוואָלקנט פאַוע זיין אויסגעצערטן
וועלטל.

דער לירייקער אלחנן וואָגלער האָט
אויף זיין פייפּיאָל געזונגען רק פון דעם
עלנט וואס בראַזשעט אַרום צווישן הימל
און ערד וויי א בידנער נע־ונדניק. ער
וויכט פון דעם מענטש, מחמת ער האָט
אים תמיד געשראָקן. אינסטינקטיוו האָט
אים געצויגן נאָר צו דער שיינקייט וואס
האָט געטרט זיין גאַנץ חיות. וויייטער איז
אַלצדינג געווען פאַר אים געהילט אין
נעפּל און אין דער גורלדיקייט, וועלכע
האָט געלויערט פון די ערגעצן. און אויב
שיינקייטן, וועלכע דער פּאָעט האָט געטו־
ליעט צו זיך, האָט עס געמיינט ביי אלחנן
וואָגלערן קודם־כל די שיינקייטן פון
פעלד און גאָרטן און פון סטאָוו. זיין גאַנ־
צער אוניווערס באַווועגט זיך אויף די
פליגל פונעם פויגל און ער שפּרייט זיך
אינעם צוויט פונעם פלויפּנסאָד און אי־
נעם געקריי פון האָן אין פאַרחלומטן באַ־
גינען. דער פאַסטעך מיקיטע איז אַזאַ
באַשעפענישׂ ווי די שאָף וואָס פיטערט
זיך צופוסנס פונעם באַרג. ער דערגאַנצט
די לאַנדשאַפט צו גלייך מיט דער שטרוי־
כאָטע און דעם אָדלער אונטערן הימל־
דאַך. דער פייפּיאָל איז דעריבער דער נא־
טירלעכסטער אינסטרומענט אויף אויס־
צושפּילן דעם מאַטיוו פון נאָענדיקע בענ־
קענישן און פונעם מאַטערנדיקן עלנט.
אַרעם, רייך? ס׳איז ניט קיין גרויסע
נפקא־מינה דעם תמימותדיקן זינגער כאָנ־
קע וואָגלער. ער איז ניט געווג קלוג
אויף די מעלות פון די חומרדיקע עשי־
רותן און ער איז אויך ניט להוט אויף
ברויטיקער שפע. ער פילט אַנדערש ווי
דער רוב מענטשנקינדער. אים טוט נאָר
ווייַ דער הונגער פון בעל־חי און ס׳קלעמט
אים אַיעדע עוולה וואָס מ׳באַגייט אויף
גאָטס וועלט. די הויפּטזאַך איז דאָס אָפּ־
היטן די ריינקייט פון דער מענטשישער
תשוקה צו אמתן יושר און סאָמע גוטס.
מחמת דעם איז זיין וועלט באַפעלקערט
מער מיט סימבאָלן און אַלעגאָריע־גע־
שטאַלטן ווי מיט מענטשן.

אַוודאי, אלחנן וואָגלער איז אַן אויס־
נעמלעכע דערשיינונג אין דער וועלט, וווּ
ברוטאַלער כוח און מאַטעריעלער האָב
און גוטס ווערט אַוועקגעזעצט אויבן־אָן.
זיין מהות איז צו דעליקאַט אַנטקעגן יעדן
חומר. דערוואָכט ער אַנטקעגן דער רויער
ווירקלעכקייט, מוז ער צניעותדיק אָפּקערן
דעם קאָפּ, אלא ניט שניידט אים ווי מיט
א חלף דער גוז (וואָגלערס א מעטאַפאָר,
אַנגעוועדט אַקעגן דער נאַטור) וואס איז
אַנגעוואַקסן אויפן פּנים פון לויטערן טאָג.
ביז קרענקלעכקייט איז ער שפּירעוודיק
אויף די יסורים וואס פלאָגן דעם בעל־חי,
ניט דווקא דעם מענטש. נעמט ער אַריין
אין זיין ליד דעם מענטש, איז ער נאָר א
באַשטאַנדטייל פון באַגערטן בילד, א גא־
מע פאַר זיין גמיט־קאַמפאָזיציע, אָבער
ניט דער עיקר. פאַרקערט, דאָס דאָרף,
דער באַרג, דער טייך, די רינד איז דער
הויפּט־עלעמענט, וואס שאָפט זיין מוזיק.
וואָגלער זעט דעם מענטש דורכן נעפּל
פון זיינע אייגענע טערערן. מ׳באַדאַרף
אַריינקוקן טיפער אין זיין כאַראַקטער, אין
מהות פון דעם פּאָעטס וועלט, כדי צו
פאַרשטיין פאַר וואס דער מענטש שטייט
נ י ט אין צענטער פון זיין דיכטונג.

א פּנים דער מענטש האָט זיך ניט
אויסגעצייכנט מיט לייטזעליקייט כלפי
דעם דיכטער, וואס האָט פון די יינגסטע
יאָרן אָן דערשפּירט ווייטיקלעך די יתום־
שאָפט זיינע. דאָס א, די איינציקע ירושה
וואס ער האָט באַקומען פון אַרעמען על־
טערנהויז, איז אים נאָכגעגאַנגען דאָס
גאַנצע לעבן. די יתומשאָפט האָט אים ווי

יצחק ברוידעס

זלמן רובאשאוו און זיין טעטיקייט אין ווילנע אין די יארן 1906–1907 *

אין חודש יולי 1906 האָט זלמן רובאַשאָוו זיך באַטייליקט, צום ערשטן מאָל, אין דער קאָנפערענץ פון „פועלי־ציון" אין דער צפון־מערבדיקער גובערניע פון רוסלאַנד, וואָס איז פאַרגעקומען אין מינסק אויף אַן אומלעגאַלן אופן. ער איז דאַן געווען אַ בחורל פון 16 יאָר און איז אויסגעוויילט געוואָרן ווי דער סעקרעטאַר פון דער קאָנפערענץ.

אויף אָט דער קאָנפערענץ האָט יצחק בן־צבי געהאַלטן אַ רעפעראַט אין רוסיש, אויף דער טעמע: „די רעאַלע וועג צו פאַרווירקלעכן דעם ציוניזם". זלמן רובאַשאָוו האָט דעם דאָזיקן רעפעראַט איבערגעזעצט פאַרן לעקטאָר אין העברעיש און אין ייִדיש — פאַרן פראַטאָקאָל פון דער קאָנפערענץ. ער איז תיכף אָנגערקענט געוואָרן ווי אַן איבערזעצער־מומחה אויף ייִדיש און העברעיש.

נאָך דער קאָנפערענץ האָט דער צענטראַל־קאָמיטעט פון „פועלי־ציון" אים פאַרגעלייגט איבערצונעמען דעם אָמט פון איבערזעצער, פון רוסיש אויף ייִדיש, אין דעם ביכער־פאַרלאָג דער אָמער, וואָס איז געגרינדט געוואָרן פון אָט דער אַרבעטער־באָוועגונג אין ווילנע.

זלמן רובאַשאָוו האָט געזאָגט זייַנע עלטערן, אַז ער פאָרט צו די עקזאַמענס אין לערער־אינסטיטוט אין ווילנע, אָבער אין דער אמתן איז ער געפאָרן קיין ווילנע אַרבעטן אין פאַרלאָג דער אָמער, וואָס האָט זיך דעמאָלט געפונען אויף זאָוואָלנע 32. ז. רובאַשאָוו איז אָנגעקומען אין ווילנע דעם 16טן אָקטאָבער 1906 און גלייך צוגעטראָטן צו די איבערזעצונגס־אַרבעטן פון ב. בראַכאָווס „דער קלאַסן־קאַמף"; „די פרינ־ציפן פון פועלי־ציוניזמוס" פון וולאַדימיר אַדין (פראָפעסאָר מענציקאָווסקי), ווי אויך די בראָשורן פון בראַכאָווס סעק־רעטאָר אהרונאָוו. בראש פון פאַרלאָג דער אָמער איז גע־שטאַנען (לייבע) שולמאַן פון לאָדזש. דער פאַראַנטוואָרטלעכער פאַר דער רעגירונג איז געווען וואָלף זיידשנור.

* זלמן רובאַשאָוו איז דער פרי׳ערדיקער נאָמען פון אונדזער איצטיקן נשיא המדינה, זלמן שזר.

שפעטער איז ז. רובאַשאָוו אַריבער אַרבעטן אין דער רע־דאַקציע פון דער צייטונג „פראָלעטאַרישער געדאַנק", וואָס האָט זיך געפונען אויף קליין־סטעפן־גאַס. די רעדאַקציע־מיטגלידער פון דער צייטונג, וואָס איז געווען דער אָפיציעלער אַרגאַן פון צענטראַל־קאָמיטעט פון פועלי־ציון, זענען געווען: בן־צבי, זרובבל, רחל ינאית, שמואל נעגער, זאַר — זעליג אַב־רַאמאָוויטש רַאבינאָוויטש פון סמאָרגאָן; דער דיכטער מנחם מענדל הורביץ. איבערזעצער זענען געווען זלמן רובאַשאָוו און חאַשין (שפעטער געוואָרן אַ קאָמיסאַר אין סאָוועטן־פאַר־באַנד, אומגעקומען אין די קעלערן פון ג.פ.או.).

אין ערשטן נומער פון „פראָלעטאַרישן געדאַנק" זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן איבערזעצונגען פון רוסיש אויף ייִדיש, וואָס ז. רובאַשאָוו האָט געמאַכט פון ב. בראַכאָווס מאַמר אין רוסיש „נאַ פערעוואַלע" (אונטערן טיטל „בין השמשות"). אונטערגעשריבן מיטן נאָמען בר־דרומא; ווי אויך א מאמר פון י. בן־צבי אונטערן טיטל „יידישע וואַנדערונגען".

פון דער צייטונג „פראָלעטאַרישער געדאַנק" זענען אַרויס בלויז 3 נומערן. צוויי נומערן זענען קאָנפיסקירט געוואָרן און נאָכן דריטן נומער איז פאַרגעקומען אַ רעוויזיע אין רע־דאַקציע און עס זענען אַרעסטירט געוואָרן אַלע וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען: זרובבל, רובאַשאָוו, נעגער, גאָלדע און גרוניץ (ליפשיץ פון גראָדנע). שפעטער זענען אַלע באַפרייט געוואָרן, אָבער די צייטונג האָט מען פאַרמאַכט.

אויפן אָרט פון „פראָלעטאַרישער געדאַנק" האָט די פועלי־־ציון אַרויסגעגעבן אַ צייטונג א״נ „פאַרוואָרטס" און פון דער צייטונג זענען אַרויס בלויז דריי נומערן (אַפּריל, מאַי און יוני). די צאָרישע מאַכט האָט די צייטונג געשלאָסן און ברוך טאָנטאַק, וואָס איז געווען דער פאַראַנטוואָרטלעכער כלפי דער מאַכט, איז אַרעסטירט געוואָרן. אַ דאַנק די באַמיִונ־גען פון דער פאַרטיי איז ער באַפרייט געוואָרן אויף קויציע פון 400 רובל און מ׳האָט אים געהאָלפן אַנטלויפן קיין אַמע־ריקע.

די פאַרטיי־־טעטיקייט האָט זיך דעמאָלט געפירט ביי פול־קייט) זיך אויסגעלאָשן ווי אַ קאַנצעל אין ווינט. די נייַע שיינקייטן האָבן ניט געקענט אים רעכט אָנווארעמען. דער אָרום האָט געבלאָזן מיט רויער קעלט. אויך אין פא־ריז, וועלכע ער האָט ליב באַקומען, האָט ער געשרומפן מחמת אומבאַגריפלעכער שרעק, כאָטש די שיינקייטן פונעם כרך האָבן אים צוגעציגן צו זיך.

אויסגעשטעלט אויף יתומשאַפט האָט כאַנקע, דער יונגיטשקער פויגל, שוין אין דער היים גורלדיק דערשפירט אין דער סאַמע נאָענט די אויטענטישקייט פון חברל עלנט. פון דער דאָזיקער שניידיקער אויטענטישקייט איז אים מער ניט באַ־שערט געווען זיך באַפרייַן. חס־ושלום, עס איז ניט די שולד פון כאַנקען, דעם זון פון די ווילנער זאָוווילקעס, וועלכער איז שפעטער אויסגעוואַקסן אַ מפורסמדיקער זינגער, וואָס רק די עלנט איז אים געוואָרן די נאָטן פאַר זיין געזאַנג.

עטאָן ביזן אין זי האָט אים פאַר־פאַלגט כל־ימיו. מ׳באַדאַרף האָבן געזען וואָגלערן אין זייַנע ענגע דלד־אַמות, אין זיין וואַכנטאָג און אין זיין יום־טוב (אָ, ווי קאַרג עס איז געווען דער יום־טוב צו דעם פאָעט!) ככדי אים ריכטיק צו פאַרשטיין. ניין, ער האָט ניט באַגערט אַרויסרופן מיטלייד צו זיך; אדרבא, דער סענטימענט האָט אים באַליידיקט, ער האָט נאָר געבענקט נאָך אמתער, געטרייער נאָענטקייט. האָט מען עס אים אַרויסגעוויזן איז ער געווען אומעגדלעך דאַנקעוודיק. וואָגלערן האָט מען מן־הסתם צו פיל באַ־עוולהט אַז אים זאָל זיך גלוסטן צו הויזן מיטן בן־אָדם, ער זאָל קענען גלייבן אַפילו זיינע שיינע רייד. עס איז אַ ביטערער נסיון וואָס חתמעט זיך טיף איין אין דער נשמה. זיכער, פאַראַן אַ נשמה, כאָטש די קלוגע לייקענען אַז עס איז פאַראַן אַזוינס; באשר עס איז דאָ נאָר אַ גייסט וואָס פירט מיטן מענטש. אלחנן וואָגלער איז אַן עדות אַז ס׳איז אַ ליגן. ער גופא האָט יעדע מינוט פון מעת־לעת געצאַפלט מיט זיין גאַנצער נשמה אַז ס׳איז וואַרהאַפטיק דאָס וואָרט וואָס ער ברענגט אַרויס און זיין ברוסט האָט זיך צונויפגעקראַמפט אין אַנבליק פון די מיאוסקייטן וואָס מענטשן האָבן אָפּגעטאָן אין זיין נאָענטן. איבע־ריקנס, אויך וואָגלערס זיין כרך פאַריז האָט אין אַ גרויסער מאָס באַשטע־טיקט זיין מאוימדיקע איבערצייגונג אַז דער מענטש איז ניט גוט, אויב ניט נאָך ערגער. דער קלאָג דערויף טראָגט זיך אי פון זיין ליד, אי פון די ווינציקע בריוו, וועלכע ער פלעגט זעלטן שיקן צו פריינד.

*

ניט אין זיין ווילנע, נייערט אין פאַריז, האָט כאַנקע וואָגלער (כאַנקע, פאַרצער־טלט, האָט מען אים גערופן, מחמת מ׳האָט אים ליב געהאַט פאַר זיין געטריישאפט, זיין תמימות און זיין קערפערלעכע צאַרט־

שטענדיקער קאָנספּיראַציע. חברים וואָס האָבן געאַרבעט אין דער פּאַרטיי האָבן ניט געקענט איינער דעם אַנדערן. ז. רו־באַשאָוו, וואָס איבערגעזעצט אויף יידיש באַראַכאָווס אַרטיק־לען און געאַרבעט אין זיין מחיצה אַ געוויסע תקופה, האָט ניט געווּסט, אַז דער מענטש מיט וועמען ער טרעפט זיך איז ב. באַראַכאָוו. אויך יצחק בן־צבי האָט געווּוינט אין ווילנע אויף אַן אומלעגאַלן און קאָנספּיראַטיוון אופן, ער האָט געלעבט צוזאַמען מיט ז. רובאַשאָוו אין אַ צימער אויף ניקאָדימסקי 2 און צוליב קאָנספּיראַטיווע טעמים האָט מען געצוווּנגען רו־באַשאָוון ניט צו פאַרלאָזן דעם צימער, אַפילו אויף אַ רגע, אין משך פון צוויי וואָכן.

אויסער זיין אַרבעט וווי אַן איבערזעצער האָט ז. רובאַשאָוו זיך אויך פאַרנומען מיט אַרגאַניזאַציאָנעלער און פּראָפּאַגאַנדע־דע־אַרבעט אויף דער אַרבעטער־בירזע אויף זאָוואָלנע גאַס. ז. רובאַשאָוו פלעגט אין די אָוונט־שעהן זיך טרעפן אויף דער אַרבעטער־בירזע מיט בחורים און מיידלעך און ער פלעגט פאַר זיי אויפקלערן די יסודות פון דער פּועלי־ציוניסטישער אידעאָלאָגיע, ווי למשל: פאַרוואָס דאַרפן יידישע אַרבעטער שטרעבן דווקא צו ארץ־ישראל און ניט צו קיין אַנדער לאַנד. ער פלעגט אויך פירן וויכוחים מיט אַנהענגער פון „בונד". די דאָזקע וויכוחים האָבן זיך פאַרשטאַרקט נאָך דעם ווי ז. רובאַ־שאָוו איז אַנטוויזנד געוואָרן אויף אַ גרויסער פאַרזאַמלונג אין ווילנע, אויף וועלכער עס איז אַרויסגעטראָטן דער מנהיג פון דער ס״ס־פאַרטיי נ. סירקין, מיט אַ טעריטאָריאַליסטישער רעדע, קעגן ארץ־ישראל. די דאָזיקע פאַרזאַמלונג איז פאַרגע־קומען אונטערן פאָרזיץ פון י. ליטוואָקאָוו (שפּעטער פירער פון די יעוסקן אין רוסלאַנד).

אין דער זעלבער צייט האָט דער צענטראַל־קאָמיטעט פון פועלי־ציון אויפגעהאַלטן אַ „טעאָרעטישן קרייז" אויף צוצו־גרייטן רעדנער און פּראָפּאַגאַנדיסטן פאַר דער באָוועגונג. בראש פון קרייז איז געשטאַנען ב. באַראַכאָוו און די אַנטייל־נעמער זענען געווען: רחל ינאית, ז. רובאַשאָוו, יעקובסאָן, אוריאל, שרה לוריא (שפּעטער פרוי פון אברהם זיידשנור) און נאָך 5—6 מיטגלידער. די רעפערענטן פאַרן קרייז זענען געווען: ב. באַראַכאָוו, י.בן־צבי, חאַשין און זאַר.

די אומלעגאַלע פאַרזאַמלונגען און וויכוחים פלעגט מען דורכפירן אין די פאַרשטעט רוזעלע און אַנטאָקאָל. גאַנץ אָפט פלעגט מען זיך אויך פאַרזאַמלען אין קריסטלעכע וווינונגען אויף געאַרגעווסקי פּראָספּעקט (שפּעטער מיצקעוויטשאָ).

אין יענער צייט האָט באַזוכט ווילנע אויך זאב זשאַבאָטינ־סקי, וועלכער האָט געהאַלטן אַ רעדע אין רוסיש אויף אַ גרויסער פאַרזאַמלונג אין כאָרשול („טהרת הקודש"). זיין רעדע האָט ער אָנגעהויבן מיט די וועלטער פון נביא: „וזכרתי לך חסד נעוריך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה".

ז. רובאַשאָוו איז געוואָרן אַ פּראָפעסיאָנעלער פּראָפּא־גאַנדיסט פון דער פאַרטיי און כדי ער זאָל האָבן פון וואָנען צו לעבן האָט מען אים איינגעאָרדנט ביי אַ טעכניישער אָרבעט, ווי פאַרטיילן די וויילער־קאָרטן אין וואָל־קאָמיטעט פון דער קאָנסטיטוציאָנעל־דעמאָקראָטישער פאַרטיי צו די דעמאָלטיקע וואָלן פון דער רוסישער דומע, הגם פועלי־ציון האָט די וואָלן באיקאָטירט.

ז. רובאַשאָוו האָט שווער געאַרבעט ביי אָט דער אָרגא־ניזאַציאָנעלער און פּראָפּאַגאַנדיסטישער טעטיקייט, אָבער וועד עס זאָל באַצאָלן פאַר אָט דער אַרבעט איז ניט געווען, אַזוי אַז ער און זיינע חברים האָבן פשוט געהונגערט. מען דערציילט, אַז רובאַשאָוו און זיין חבר צו דער אַרבעט, אוריאל, האָבן פאַרמאָגט אין פאַר שיך און זיי פלעגן מוזן וואָרטן ביז איינער פון זיי וועט קומען, כדי דער צווייטער זאָל קענען גיין צו די פּראָפּאַגאַנדע־פאַרזאַמלונגען. צוזאַמען מיט נאָך אַ דריטן חבר, פּראָדקין, האָבן זיי געווווינט ביי אַ יידן אַ קריצער פון הילצערנע אותיות. צוליב דער ענגשאַפט, איז שטענדיק איינער פון זיי געשלאָפן אויפן וואַרשטאַט־טיש.

אין יענער צייט איז ווילנע געווען דער זיצאָרט פון די צענטראַל־קאָמיטעטן פון די יידישע און ציוניסטישע אַרבע־טער־באָוועגונגען אין רוסלאַנד־פוילן, ווי פון „בונד", פועלי־ציון, ס״ס, „סיימיסטן" ווי אויך פון דעם אַלגעמיינעם וועלט־פאַרבאַנד פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע.

די מנהיגים און עסקנים פון אָט די באָוועגונגען, ווי אויך די מיטאַרבעטער אין די פּאַרטייישע פּרעסע־אויסגאַבעס, פלעגן זיך זייער אָפט טרעפן אין רעסטאָראַן אויף פּאָהולאַנקע 9 אָדער אין דער שטראָשון־ביבליאָטעק. יעדן מוצאי־שבת פלעגט מען זיך טרעפן אין הויז פון שרייבער ש. טשערנאָוויץ. דער טשעליסט י. פּיראָזשניקאָוו פלעגט שפּילן און די פאַר־זאַמלטע פלעגן זינגען און פאַרברענגען בצוותא די מלוה־מלכה. מען פלעגט זיך אויך טרעפן אין צימער פון רחל ינאית. אָפּטע געסט פלעגן דאָרט זיין: ז. רובאַשאָוו, ל. יפה, דובין, גבריאל, ד״ר לוריה, ד״ר פאַסמאַניק, און ש. גאָרעליק.

זומער 1907, וועו די באָפּרייונגס־באָוועגונגען אין רוס־לאַנד זענען אונטערדריקט געוואָרן און עס האָבן זיך פאַר־שטאַרקט די רעוויזיעס און אַרעסטן אין ווילנע, איז אויך אַרעסטירט געוואָרן זלמן רובאַשאָוו. ער איז געזעסן אין אַרעסט 6 וואָכן צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע צענדליק יידן וואָס זענען אַרעסטירט געוואָרן אַן אַ פאַרוואָן און אַן אַ פאַרוואָס. זיצנ־דיק אין תפיסה איז רובאַשאָוו געקומען צו דער מסקנה, אַז כדי צו פאַרפונדעווען די טעאָריע פון פּועלי־ציון מוז מען גוט קענען די געשיכטע פון יידישן פאָלק. ער האָט דעריבער באַשלאָסן זיך מער ניט צו פאַרנעמען מיט פאַרטייישער, פּראָ־פּאַגאַנדיסטישער און פּאָליטישער אַרבעט, ביז ער וועט ניט שטודירן יידישע וויסנשאַפטן. אין יענער צייט האָט דער באָראָן גינזבורג געגרינדט אין פּעטערבורג אַן אַקאַדעמיע פאַר יידישע וויסנשאַפטן און רובאַשאָוו האָט פון דער תפיסה אַוועקגעשריבן אַ בריוו צום באָראָן גינזבורג און געבעטן אים אָנצונעמען אין דער אַקאַדעמיע. וואָכן זענען אַריבער און קיין תשובה פון באָראָן גינזבורג איז ניט אָנגעקומען. רובא־שאָוו האָט זיך שוין כמעט מייאש־געווען. אָבער נאָך יום־כיפור, איז רובאַשאָוס פאָטער געקומען אים באַזוכן אין דער תפיסה און אים דערציילט, אַז עס איז אָנגעקומען אַ בריוו פאַר אים, אין וועלכן מ׳איז אים מודיע, אַז ער איז אָנגענומען געוואָרן אין דער אַקאַדעמיע אין פּעטערבורג.

אגב, יום־כיפור האָבן די יידישע אַרעסטאַנטן זייער געוואָלט דאָונען בציבור, אָבער זיי האָבן ניט געווּסט ווי אַזוי. דער יונגער רובאַשאָוו האָט זיך אויף זיי מרחם־געווען און איז געוואָרן זייער שליח־ציבור. אויסנווייניק, מיטן טראַדיציאָנעלן ניגון, האָט ער געדאָונט פאַר זיי אַלע תפילות פון כל נדרי, מעריב און סליחות.

ערב סוכות תרס״ח (אָקטאָבער 1907) איז רובאַשאָוו באַפרייט געוואָרן, און ער איז גלייך אָפּגעפאָרן קיין פּעטער־בורג, וווּ ער איז געוואָרן איינער פון די ערשטע תלמידים אין דער אַקאַדעמיע פאַר יידישע וויסנשאַפטן און נאָענטסטער תלמיד פון פּראָפעסאָר ש. דובנאָוו. שפּעטער האָט ער פאַר־לאָזן רוסלאַנד און געפאָרן שטודירן אין בערלינער אוניווער־סיטעט.

ס׳איז כדאי אָנצוווייזן, אַז ניט קוקנדיק אויף דעם, וואָס ז. רובאַשאָוו האָט געהערט צום לינקן פליגל פון דער ציוניס־טישער באָוועגונג, האָט ער געהאַט אַ סך פריינד — לומדי תורה פון צווישן די לובאָוויטשער חסידים אין ווילנע. ער איז אויך געווען זייער באַפרייענדט מיטן חזן־שני פון דער גרוי־סער שול, ר׳ אברהם חיים עפראָן, וואָס איז אין ווילנע געווען באַקאַנט אונטערן נאָמען „דער מאָהילעווער".

אברהם סוצקעווער (תל־אביב)

א ווארט ביים באקומען דעם איציק מאנגער־פרייז

איך בין דורכגענומען און דורכגעזונ־
גען מיט אַ פייערלעך געפיל פון ערשט־
קייט, וואָס כ׳בין זוכה געווען צו באַקומען
פון אייך, טייערע חברים, די הויכע אַנער־
קענונג אויפן נאָמען פון אַן ערשטראַנגיקן
פּאָעט.

מיין דאַנק אייך אַלע — מיטגלידער
פון דער זשורי און פון קאָמיטעט. אייך
אַלע און איטלעכן באַזונדער בראש מיטן
נשיא המדינה זלמן שזר, פּאָעט אין מאָמע־
לשון, און דעם אהבת־ישראל־ייד מאיר
ווייסגאַל — די הויפּט־אַרכיטעקטן פונעם
איציק מאַנגער־פרייז פאַר ליטעראַטור־
שאַפונג אין יידיש.

נאָכן טויט פון זיין באַליבטן פּאָעט מאַני
לייב, אין אַ בריוו פון 8טן נאָוועמבער
1954, האָט מאַנגער צו מיר געשריבן פון
ניו־יאָרק:

„ער פערזענלעך איז געווען אַ וווּנדער־
לעכע פּאָעמע. ער האָט פאַרמאָגט עפּעס
אַזוינס, וואָס האָט אייך געמאַכט פאַרגעסן
דאָס גאַנצע פראַאיש אין אונדזער לעבן
און ליטעראַטור״.

דאָס זעלבע איז צו זאָגן וועגן דעם,
וואָס אויף זיין נאָמען ווערט גערופן דער
היינטיקער פרייז. מען דאַרף בלויז פאַר־
בייטן דאָס ווארט פּאָעמע אויף באַלאַדע.
יאָ, ער איז געווען אַ וווּנדערלעכע בא־
לאַדע. אויך דער היינטיקער אָוונט איז
באַלאַדיש.

אין צינד מיט מיין לאָמטערן אַן
אין יעדער שויב אַ גאָלדן ליד —

אַזוי האָט געזונגען דער פּאָעט. אַזוי
האָט ער געזאָגט זיין ויהי אור! און ס׳איז
געווארן ליכטיק; זיין כישוף־לאָמטערן
האָט אָנגעצונדן אַ גאָלדן ליד אין יעדער
שויב און אין יעדנס האַרץ.

און באַלאַדיש איז דער היינטיקער
אָוונט, ווייל הינטער די שויבן, דאָ נישט
וויט, זענען מיר גלייכצייטיק אַ שמאָל
פּריש בערגל, אייגנעטוליעט אין רויזן,
איבער דעם, וואָס זיין כישוף־לאָמטערן
האָט זיך נאָר־וואָס אויסגעלאָשן אין אומ־
פאַרמיידלעכן שווארצן ווינט — — —

מיין געפיל פון ערשטקייט האָט אין מיר
נאָך אַן אויסקלאַנג, וואָס דער, מיט וועמען
איך בין געקניפּט אין צווילינגשאַפט פון
דער היינטיקער פרייז־פאַרטיילונג, איז
מיין לאַנגיאָריקער חבר, דער פון מיר
פאַרערטער פּאָעט אהרן צייטלין — פון
די ערשטע אין אונדזערע ביידע ליטע־
ראַטורן. און ער איז טאָקע געווען דער,
וואָס האָט מיט צוויי און דרייסיק יאָר
צוריק, אין ערב־מלחמהדיקן פוילן, אויפן
סמך פון מיינע ערשטע לידער — פאַרויס־
געפילט און פאַרויסגעזאָגט מיין ווייטער־
דיקן נאַנג אין דער יידישער פּאָעזיע. איך
שיק אים פון דאַנען מיין ברכה.

און נאָך אַ געפיל פון ערשטקייט, וואָס
האָט געמוזט אַרויסגערופן ווערן און
צעטרייסלען די נשמה אויף מיין היינטיקן
יום־טוב: די דערמאָנונג, אַז מיין ערשטן
ליטעראַטור־פרייז האָב איך באַקומען מיט
זיבן און צוואַנציק יאָר צוריק, אין פרי־
לינג 1942. און ווו? אין ווילנער געטא,
און פאַר וועלכן אויפטו, פאַר וואָסער
ווערק? — פאַר מיין דראַמאַטישער פּא־
עמע „דאָס קבר־קינד״, וואָס איך האָב
דאָרט אָנגעשריבן.

דער פרייז איז באַשטאַנען פון אַ שריפט
אויף פּאַרמעט און אַ גאָלדענע מטבע. די
שריפט אויף פּאַרמעט צוזאַמען מיט דער
פּאָעמע האָב איך פאַרגראָבן אין דער
מאַלינע אויף שאַוולער גאַס, וווּ עס זענען

> די זשורי פון איציק מאַנגער־פרייז פאַר ליטעראַטור־שאַפונג אין יידיש (אין באַשטאַנד פון מאיר ווייסגאַל, מ. גראָס־צימערמאַן, פראָפ. דב סדן, מ. צאַנין און ש. ראָזענפעלד) האָט אין אירע מאָטיוון, צווישן אַנדערע, געזאָגט: „די זשורי האָט איינשטימיק באַשלאָסן צוצוטיילן דעם איציק מאַנגער־פרייז פאַרן יאָר תשכ״ט — 1969, פאַר אַ יידיש־שאַפער אין ישראל — דעם דיכטער אברהם סוצקעווער.
>
> ביים אָננעמען דעם באַשלוס האָט די זשורי געהאַט פאַר די אויגן אברהם סוצקעווערס בריייט־פאַר־מאָסטענע דיכטערישע שאַפונג — סיי מיט איר כמות און סיי מיט איר קינסטלערישער חשיבות.

אויסבאַהאַלטן געווארן קולטור־אוצרות
פון ירושלים־דליטא.

אַ סימבאָלישער נאָמען: „דאָס קבר־
קינד״. איך אַליין בין געווען אַ קבר־קינד.
דאָס גאַנצע פּאָלק איז אין אַ קבר געלעגן,
און סיי די פאַרגראָבענע יידישע אותיות,
סיי דער וואָס האָט זיי געשריבן, מיר אַלע
— אַזוי קומט מיר אויס — זענען דאָ
אויפגעשטאַנען תחית־המתים.

די יידישע דיכטונג איז ווי דאָס יידי־
שע פּאָלק. די וועלט־מחבלים האָבן ביידע
געוואָלט אומברענגען. ס׳זענען אָבער
מקומים געווארן די שורות וואָס איך האָב
אין יענע טעג געשריבן:

און אַלע וואָס האָבן געמאַרדט דיך
זיי מוזן און וועלן צעפאַלן,
און ליגן אין שאַנד פאַר דיין וויגל,
וווּ ס׳דרימלט אַ נייער באַשאַף.

די יידישע דיכטונג האָט מיטן אויס־
געהרגעטן יידישן ווארט געזונגען דאָס
ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פּאָלק.
און די וואָס האָבן געזונגען די לעצטע
זענען געווארן די ערשטע.

אינעם טאָל פון טויטע ווערטער —
איז די יידישע דיכטונג אויפגעשטאַנען
תחית־המתים. און זי האָט דערלעבט די
גאולה צוזאַמען מיטן פּאָלק. און ווער עס
איז געבענטשט מיט טאָלאַנט צו יידישער
דיכטונג, קאָן פאַרנעמען איר טראַגישע
מתיקות, קאָן הנאה האָבן פון איר יונגער
נייגעבוירנקייט און פון איר פרישער העל־
קלאַנגיקער פונאַנדערקוואַלונג פון דאַנען
ביזן הר סיני.

„איך קאָן זיך נישט פאָרשטעלן קיין
שענער לאָנד פאַר דער יידישער פּאָעזיע״
— האָט מיר געזאָגט יעקב גלאַטשטיין,
וועמען מיר האָבן צוזאַמען זיך דערנענטערט
צו עין־גדי. און כ׳בין, פאָרשטייט זיך,
מיט אים מסכים.

אָבער די גורל־באַזונדערקייט פון דער
יידישער דיכטונג דאָ אין לאַנד באַשטייט
דערין, וואָס פּנים־אל־פּנים מיט ירושלים,
מיטן הר סיני, און מיט די געטלעכע הת־
גלותן — מוז זי אָפּדיכטן גלות.

איך וויס נישט וויפיל יאָר, ווייל נישט
צו מעסטן מיט דער געווויינלעכער צייט,
האָבן אונדזערע יידישע ווערטער געמוזט
אַרומוואַנדערן אין מדבר און פאַרשאָטן
ווערן אין די בראַנדיקע זאַמדן ביז אַ
נייער ווערטער־דור האָט זוכה געווען
אַריינצושפּאַנען און זיך אייגנפּעסטיקן אין
בלויען לאַנד. אָבער די נייע ווערטער
זענען דערפאַר דורכגענומען מיט אַ צי־
טערנדיקן קול־דממה־דקה, מיט אַ באַזונ־
דערער העלזעעודיקייט, דאָס זענען
תחית־המתימדיקע ווערטער, וואָס גדעני־
קען נאָך זייער גסיסה — און דעריבער
וועלן זיי שוין קיין מאָל נישט אונטערגיין.

און אַ פאָר ווערטער פון סך־הכל וועגן
דיכטונג בכלל:

דער סך־הכל פון אַ פּאָעט איז זיין יע־
דער ליד באַזונדער. אויב עס איז באמת
אַ ליד, האָט זיך אויסגעצייטיקט אין דעם
נשמה־גאַרטן, זיך אָפּגעריסן פונעם דינסטן
לעבנסנערוו, און אַ פּאָל געטאָן ערשט־
מאָליק־איבערגעשראָקן, ערגעץ הויך און
טיף גלייכצייטיק, ווי אַן עפּל אַ פּאַרלא־
פענער מיט בלוט פּאָלט אַראָפּ פונעם
עפּל־צוויג און קייקלט זיך אַריין אונטן,
אינעם שטראָמיקן טייך פון וואַנען זיינע
וואָרצלען ציען די יניקה, און דו ווייסט
שוין נישט צו וועמען דער עפּל געהערט:
צום בוים, צום טייך, צו זיין שטראָם, צום
איבערגעקערטן הימל, צום אויסדער־
וויילטן וואַנדערער וואָס געפינט אים,
אַדער צו אַלע צוזאַמען, ווייל צו זיך
אַליין! אויב ס׳איז באמת אַ זאַ ליד, איז
דאָס אַ ליד פון סך־הכל.

צוליב אָט דער וווּנדערלעכער מיסטע־
ריע איז כדאי צו לעבן און צו שאַפן!

אברהם קאַרפינאָוויטש (תל־אביב)

דאס געמיט פונעם דיכטער

(פון אַ רעדע אויף אַ פייערונג פון יוצאי־וילנע לכבוד אברהם סוצקעווער)

די שטאַפלען אַרויפצוגיין צום בוידעם־שטיבל, וווּ עס ווויינט דעם דיכטערס גע־מיט, זענען געהובלט פון שורות. מען זאָל דאַרפן אויפשטייגן צום געמיט פון אונ־דזער אברהם סוצקעווער, וואָלט קיין אָ־טעם נישט געקלעקט. דער וועג פירט נאָכטן ביים ברעג ים, כדי אויפצוכאַפן די רגע וועז די זון ווערט דערטרונקען און ביים לעצטן ברעקל שיין בלינצלט די זון פון ווילנע אין מיין חברס בליק, ווייל סוצקעווער איז פון די אייניקע, אפשר דער אייניציקער, וואָס האָט אַריבערגע־

פון רעכטס: אברהם סוצקעווער, ישראל־פרעמיער פרוי גאָלדע מאיר, נשיא המדינה זלמן שזר, מיניסטער ז. שרף, שלום ראָזענפעלד.

איבער טויזנטער שורות, ביז צו די גאָרע הייכן פון זיין פאָעטישן בנין. מען דאַרף האָבן אַ זכיה נאָכצופאָלגן די נשמה־וואָנ־דלונגען פון אַ שפּעריש מענטשן, ווייל בעצם איז דאָס געבוירן ווערן פון אַ וואָרט אַזוי אינטים, ווי דאָס געבוירן ווערן פון אַ קינד. ס׳איז זיך ניט צו טיילן מיט קיינעם — ניט מיט די ווייען און ניט מיט דער פרייד. איך האָב אין משך פון יאָרן אַ זכות צו זיין נאָענט צו אברהם סוצקעווערן, ניט בלויז דורך זיין דיכטונג נאָר דורך אַ פאַרבינדונג, וואָס זיין קנופ איז געווייקט אינעם קריישטאָל־ריינעם זאָפט פון חברישקייט. און אָט די זכיה צו זיין מיט אים אַ חבר וואָלט איך ניט אָפגעגעבן פאַר קיין שום פאַרמעגן. ניט דערפאַר וואָס איך בין אַזאַ צדיק און בין ניט להוט נאָך דעם, נאָר דערפאַר ווייל אָט די חברשאַפט טראָגט אין זיך אַזאַ עשירות, וואָס איז ניט אָפצושאַצן. ס׳איז די עשירות פון אונדזערע יוגנט־צייטן. פון די טעג וועז מיר זענען געשטאַנען ביים ברעג וויליע און נאָכגעקוקט ווי די זון שלעפט זיך אַ מידע נאָך אַ הייסן טאָג צו איר נאָכטלעגער הינטער די שישקינער בערג. אויך דאָ שטייען מיר אין די פאַר־

טראָגן צו אונדז פון ליטע איר ירושלים, זי זאָל ניט בלייבן פאַריתומט אָן די ווייל־נער יידן. דאָ ניט לאַנג, אין אַ שווערן חמ־סין־טאָג, זענען מיר געזעסן ביי אַ טישל אין אַ תל־אביבער קאָפע און געריידט וועגן פלומפעלע אויף ראָג יידישע גאָס. דער חמסין, ווי אַ געפאַנגענער סקאָרפיאָן, האָט זיך געדרייט אונטער דער פרישער קילקייט פון סוצקעווערס שילדערונג. דאָס מחיהדיקע וואַסער פון ווילנער פלומפעלע האָט געפלאָסן פון זיינע רעמיניסצענצן און די היץ האָט פאַרלאָרן די שליטה אויף אונדז. נאָסטאַלגיע גופא איז ניט קיין קאָנסטרוקטיווער געפיל, אָבער סוצ־קעווער האָט זיין נאָסטאַלגיע נאָך דעם ווילנערישן בלויען חלום איבערגעפלאַנצט אויף די פעלדזן פון עין־גדי און דער פאָעטישער בוים, וואָס איז אויסגעוואַקסן פון אָט דער טראָפּפלאַנטאַציע גיט אַרויס זאָפטיקע פרוכט. אין דעם באַשטייט זיין כוח און מיט דעם אונטערשיידט ער זיך פון אַנדערע דיכטער, וואָס האָבן זיך אָפ־געריסן פון זייער באָדן און פאַרשוווימען צו פרעמדע ברעגן.

סוצקעווער זיצט דאָ מיט אונדז, צווישן זיין פאָלק, און דערפרייט אונדזערע הער־צער מיט אַ ישראלדיק וואָרט, וואָס אָט, דוכט זיך, האָבן מיר אים געהערט נעבן דער גרינער בריק, צי אויפן שולהויף. און ניט בלויז אונדז דערפרייט ער. סוצ־קעווער דערפרייט די בריטע, גרויסע וועלט. איך דערמאָן זיך ווי אַרטור רו־בינשטיין, וואָס זיין נאָמען אין דער מוזיק־וועלט קלינגט ווי אַ לעגענדע, איז געווען געירט ביז טרערן, וועז כ׳האָב אים דערציילט, אַז דער יידישער דיכטער אברהם סוצקעווער האָט אָנגעשריבן אין אַ ליד, אַז וועז אַרטור רובינשטיין זאָל זיך צורירן מיט זיינע פינגער צו אַ שטיין, וואָלטן פון שטיין אַרויסגעהילכט קלאַנגען.

*

האַרט פאַרן אויסברוך פון דער זעקס־טאָגיקער מלחמה, וועז די סכנה איז גע־האָנגען אין דער לופטן, בין איך געשטאַ־נען אין לוד און געווארט אויף אברהם סוצקעווער, וואָס האָט געדאַרפט אָנקומען פון חוץ לארץ. שוין זייענדיק אין דער גלעזערנער געביידע פונעם פליפאָרט האָט ער נאָך אַלץ שווער געאָטעמט. איך האָב אים געפרעגט וואָס סאָפּעט ער אַזוי? האָט ער מיר געענטפערט: כ׳האָב זיך נאָכגעיאָגט נאָך מיין אייגן האַרץ. זיין האַרץ האָט סוצקעווער דעריאָגט ערשט ביים כותל המערבי. ער איז געווען דער ערשטער דיכטער וואָס האָט אָנגעשפּאָרט זיין קאָפּ אויף די פירקאָנטיקע שטיינער פון דער הייליקער וואָנט, כדי אַריינצו־שעפטשען אין אירע שפּאַלטן אַ טראָפּ פון אונדזער יידיש לשון, פון לשון, וואָס סוצקעווערס שליטה איבער אים איז מקנא צו זיין. ער גייט איבער די סטעזשקעס פון אונדזער שפּראָך מיט באַרוועסע פיס, מחמת יראת הכבוד — און פאַרשטעכט זיי ניט מיט קיין צעשערבלטן וואָרט...

*

צוליב וואָס זענען מיר זיך היינט צו־זאַמענגעקומען? בלויז כדי אָפּצוגעבן סוצקעווערן כבוד צו זיין באַקומען די מאָנגער־פרעמיע? מיר זענען זיך היינט צוזאַמענגעקומען, כדי אָפּצוגעבן כבוד גאָנץ ווילנע. מחמת סוצקעווער און ווילנע זענען איינס און זיין כבוד איז אונדזער אַלעמענס כבוד. זיין נצחון איז אונדזער אַלעמענס נצחון. ער איז אַזוי ווי מיר, אַ קינד פון אונדזער שטאָט. דער אונטער־שייד צווישן אונדז און אים איז, וואָס אים האָט גאָט אַריינגעגעבן אין האָנט די נאָדל אויפצונייען דעם כישוף־שלייער, וואָס הייסט פאָעזיע.

דער זייגערמאכער שמיט

ראָזענטאַל ניסן (א. בן דוב) (ירושלים)

ווער האָט אין ווילנע ניט געקענט דעם זייגערמאַכער שמיט? ער איז געווען אַ מענטש שוין אין די יאָרן. אַ הויכער מיט אַ פיינעם איידעלן פּנים, פון וועלכן ס׳האָבן אַרויסגעקוקט צוויי גרויסע גוטמוטיקע יידישע אויגן. די באַשיידענע קליידער, וואָס ער האָט געטראָגן האָבן אויף אים שטענדיק אויסגעזען ציכטיק און אַקוראַט. געלעבט האָט שמיט אָרעם, אָבער נישט דערפאַר, ווייל אים האָט געפעלט אַרבעט. אַר־בעט האָט ער גראָד געקאָנט האָבן אַ סך. ער האָט געשמט ווי איינער פון די בעסטע און ערלעכסטע זייגערמאַכערס אין שטאָט.

אָט דער מענטש האָט אָבער פאַרמאָגט אַ וואָרעם יידיש האָרץ און שטענדיק געווייטיקט פאַר יעדן יידישן פאָלקס־מענטש, וועמען יענער האָט זיך געפונען אין עפּעס אַ צרה. אים האָט מען געקענט אָנרופן — „דער מענטש, וואָס איילט זיך שטענדיק צו טאָן אַ גוטע זאַך", האָט ער טאַקע קיין צייט נישט געהאַט צו אַרבעטן אַזוי פיל ער זאָל קאָנען מפרנס זיין זיין גרויסע משפּחה.

אָט לויפט ער אַרום זוכן אַן אַדוואָקאַט, וואָס זאָל אָן געלט פאַרטיידיקן אַ גרופּע יידישע קאָמוניסטן, וואָס דאַרפן די טעג געמשפּט געווואָרן און זיי דראָט אַ סך יאָרן תפיסה. קיין איין גרויסער אַדוואָקאַט פלעגט שמיטן אין אָזאַ פאַל טאַקע ניט אָפּזאָגן. אָט זעט מען אים אין דער ראָל פון אַ טויער פון „יידישן קליינהענדלער־ און בעל־מלאכה־פאַראיין". ער לויפט דעמאָלט אַרום איבער פאַרשיידענע אינסטיטוציעס, כדי אָפּצושרייַען די צו גרויסע שטייַערן, וואָס מען האָט אויף זיי אַרויפגעלייגט, באַקומען הילף פאַר קראַנקע און אַרבעטסלאָזע.

*

שווערע יאָרן זענען דעמאָלט געווען פאַר די יידישע פאָלקס־מאַסן אין פּוילן. דאָס זענען געווען יאָרן פון הונגער, נויט און נאָציאָנאַלער אונטערדריקונג. זייער לאָגע איז דעמאָלט געווען ממש אַן אויסזיכטלאָזע. ס׳איז אויך ניט גע־וען וווהין צו עמיגרירן. ביי אַ טייל פון דער יידישער יוגנט איז געוואָקסן דער דראַנג צו פאָרן קיין ביראָבידזשאַן. דער זייגערמאַכער שמיט העלפט דעמאָלט אַרגאַניזירן אין ווילנע אַ יידישע געזעלשאַפט אונטערן נאָמען „אַגראָיִד", וואָס זאָל העלפן יידישע אַרבעטס־מענטשן איבערצוווואַנדערן קיין בי־ראָבידזשאַן. זיי, די איבערוואַנדערער וועלן דאָרטן האָבן אַרבעט, לעבן רויק און טאָקע העלפן בויען די יידישע אויט־טאָנאָמע געגנט. אים געלינגט אַריינצוציען אין דער אַרגאַ־ניזיר־אַרבעט אַ ריי ווילנער געזעלשאַפטלעכע טוער, ווי דאָקטאָר שאַבאַד, די שרייבער זלמן רייזין און משה שאַליט, דעם אַדוואָקאַט יוסף טשערניכאָוו א״א (זלמן רייזין און יוסף טשערניכאָוו זענען דערמאָרדעט געווואָרן דורך די נ.ק.וו.ד.־תלינים, בעת די ראָטנמאַכט האָט פאַרנומען ווילנע אין יאָר 1940).

*

אין 1936 יאָר לאָזט זיך שמיט מיט זיין משפּחה צוזאַ־מען מיט אַ גרופּע ווילנער יידישע אַרבעטס־מענטשן קיין ביראָבידזשאַן. זיי זענען פול מיט האָפענונגען און גלויבן צו גפּינען דאָרט אַ נייע היים, וווּ זיי וועלן אָפּגעבן אַלע זייערע כוחות, כדי צו העלפן בויען די אייַנציקע אין דער וועלט יידישע אויטאָנאָמע געגנט.

היינט, ווי פאָרט מען עס אָהין אַן ברידערלעכע מתנות? שמיט אַרגאַניזירט אַ געלט־זאַמלונג. פאָלקס־מענטשן גיבן אָפּ זייערע לעצטע גראָשנס און מען קויפט אַ רייכע אויסשטאַ־טונג פאַר אַ זייגער־ווערשטאַט און געצייג פאַר אַנדערע ווער־שטאַטן. ער ברענגט אויך אַ שיינעם פּאָרטפּעל — אַ מתנה פון ווילנער יידישע אַרבעטנדיקע פאַר דעם ערשטן פּאָרזיצער פון דער יידישער אויטאָנאָמער געגנט.

אויף דעם דאָזיקן פּאָרטפּעל איז צוגעפּעסטיקט אַ מע־טאַלן טאָוועלע מיט אַן אויפשריפט: „אַ מתנה פון ווילנער יידישע אַרבעטנדיקע דעם ערשטן פּרעזידענט פון דער יידי־שער אויטאָנאָמער געגנט פּראָפעסאָר יוסף ליבערבערג".

אַ שווערע צייט איז דעמאָלט געווען אין ביראָבידזשאַן, ווען שמיט מיט דער גרופּע ווילנער איבערוואַנדערער זענען אַהין אָנגעקומען; ס׳איז ניט געווען וווּ צו ווינען, ס׳האָבן געפעלט די סאַמע נייטיקסטע דערנערונגס־פּראָדוקטן, קליי־דער און שיך. דערצו נאָך דער שווערער קלימאַט. די איבער־וואַנדערער האָבן זיך מיט דעם אַלעם ניט געקענט.

גרויסע משפּחות האָט מען ווי ניט איז אייַנקוואַרטירט אין אייַנציקע צימערלעך פון קליינע לייַמענע הייזלעך, וווּ ס׳איז געווען פייכט און קאַלט. מענטשן, וואָס האָבן ניט געהאַט קיין קינדער, איז אויסגעקומען צו לעבן אויפן אי־בערוואַנדערונגס־פונקט, וווּ די ענגשאַפט איז געווען אַ מו־ראדיקע.

מיט גרויס ברען האָבן זיך די ווילנער אַריינגעוואָרפן אין דער בויונג. זיי האָבן געאַרבעט ביי די שווערסטע בא־דינגונגען. די ווילנער יידישע האַרעפאָשניקעס, וואָס זענען אַנטלאָפן פון זאָלאָגישן אַנטיסעמיטיזם אין פּוילן, זענען געווען זיכער און פול מיט האָפענונגען, אַז דאָ אין בירא־בידזשאַן בויען זיי אַ היים וווּ יידן וועלן זיך פילן פריי, זיין זאַט און זיך קענען אויסלעבן אין דער יידישער פּראָגרעסי־ווער נאַציאָנאַלער קולטור, וואָס איז זיי געווען אַזוי ליב און טייער.

שמיט איז גלייך צוגעטראָטן צו אַרגאַניזירן אַן אַרטעל צו רעמאָנטירן זייגערס. ער איז גיך פאָפולער געוואָרן ביי דער ביראָבידזשאַנער באָפעלקערונג, ווי אַ מענטש מיט אַ סך איניציאָטיוו, אַרבעטסזאָם און פול מיט גלויבן אין דער צוקונפט פון דער יידישער אויטאָנאָמער געגנט.

חוץ זיין אַרבעט אין אַרטעל, איז ער געווען זייער טע־טיק געזעלשאַפטלעך. ער האָט מיטגעאַרבעט אין פאַרשיידענע קולטור־אינסטיטוציעס און איז געווען דער פאָרזיצער פון עלטערן־ראַט פון דער יידישער מיטלשול און זיך זייער אינטערעסירט מיטן לעבן פון די ווילנער איבערוואַנדערער, נישט נאָר מיט די, וואָס האָבן געלעבט אין דער שטאָט בי־ראָבידזשאַן גופא נאָר אויך — אין דער געגנט.

ער אַליין האָט געלעבט אין זייער שווערע באַדינגונגען. זיין ווויבונג איז באַשטאַנען פון אַ ליים־שטיבל אויף דער פאָסטעשעוו־גאַס, ווייט פאָרווואָרפן. די וועגט פון שטיבל זענען געווען אויסגעקרימט און דער דאַך פול מיט לעכער.

שמיט האָט געליטן פון אַ געפערלעכער מאַגן־קראַנק־הייט. דער דאָקטאָר האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט שמיטן צוגעשריבן אייניקע מאָל אַ רעצעפּט אויף צו באַקומען ווייס ברויט. ער האָט זיך אַבער דערפון אָפּגעזאָגט. גיט דעם ווייסן ברויט בעסער אָפּ פאַר די קליינע קראַנקע קינדער — פלעגט ער שטענדיק זאָגן.

אָט דעם ערלעכן מענטשן איז אויך אויסגעקומען איבער־צולעבן ניט ווייניק מאַראַלישע ליידן.

אין דער יידישער אויטאָנאָמער געגנט האָט דעמאָלט גע־וועלטיקט דער סעקרעטאַר פון דער קאָמוניסטישער פאַרטיי, דער טונקעלער פאַרשוין און סאַדיסט מאָטויי פאָוולאָוויטש כאָוקין. הגם כאָוקין איז געווען אַ יידּ, האָט ער זיך שרעק־לעך באָצויגן צו די יידישע איבערוואַנדערער. מיט דעם איז ער אויסן געווען צו דערווייזן, אַז ער איז, חלילה, ניט קיין יידישער נאַציאָנאַליסט. שווערע מאַראַלישע ליידן פלעגט שמיט איבערלעבן דעמאָלט ווען דער ערשטער פאַרטיי־סעקרעטאַר פון געגנט, כאָוקין, פלעגט צושיקן צו אים

אפצושאצן דעם ווערט פון א גאלדענעם זייגער, א ברילאנט אדער אנדערע צירונג. דאס פלעגט כאווקין איינקויפן ביי די איבערוואנדערער, וואס האבן זיך זייער געניטיקט אין געלט, כדי צו קויפן אביסל שפייז־פראדוקטן. אין אזעלכע פאלן, איז שמיט דער זיגערמאכער געשטאנען פאר א גרויסן נסיון: אפשאצן דעם ריכטיקן ווערט, וועט זיך דעמאלט כאווקין אן אים נוקם־זיין. אפשאצן וויניקער, דעמאלט באוולט ער א נויטבאדערפטיקן איבערוואנדערער. פארשטייט זיך, אז ער האט שטענדיק געהאנדלט ערלעך און געבליבן טריי דעם ארעמען איבערוואנדערער.

*

ס׳קומט אן אין ראטנפארבאנד דער גרויליקער יאר 1937 — די אזוי גערופענע „יעזשאווישטשינע". שמיט זעט ווי אזוי מען ארעסטירט, אן א פארואס און אן א פארווען, מאסן יידישע איבערוואנדערער — ערלעכע בויער פון דער יידי־שער אויטאנאמער געגנט, דער עיקר די וואס זענען געקומען פון אוסלאנד. ס׳ווערן פארשווונדן טאג־טעגלעך זיינע נאענ־טע ווילנער, ווענען ער אליין האט געהאלפן אהער קומען. ער דערוויסט זיך ווען טויט־אורטיילן אויף איבערגעגעבענע אנפירער־בויערס פון דער יידישער אויטאנאמער געגנט — הייסע יידן און טייערע ליבע מענטשן, צווישן זיי דער באליבטער ביי דער ביראבידזשאנער באפעלקערונג — דער ערשטער פארזיצער פראפעסאר יוסף ליבערבערג. מען יאגט צונויף אויף פארזאמלונגען, ווו מען דערקלערט, אז אלע צעשאסענע זענען געווען „יאפאנישע שפיאנען און יידישע בורזשואזע נאציאנאליסטן. זיי האבן כשר פארדינט דעם טויט". פארשטייט זיך, אז די פארזאמלטע האבן אין דעם ניט געגלויבט. דאך האבן זיי עס גענומזט באגריסן און פא־דערן, אז מען זאל אויך אויף ווייטער אזוי טאן מיט די „שונאים פון פאלק און אויסראטן יעדן איינעם".

שמיט ווערט באזייטיקט פון זיין פאסטן, ווי דער אנ־פירער פון ארטעל, ווען ער אליין האט אויפגעבויט. מען פארשטופט אים דערווייל ערגעץ אין א פארוואלרפן ביידל, כדי דארטן צו זיצן און פארריכטן זייגערס. ער איז דאך כמעט איזאלירט פון מענטשן, נאר פון צייט צו צייט כאפן זיך באנ־האלטענרהייט צו אים ארויין אין ביידל טויט־דערשראקענע משפחה־מיטגלידער פון די אומגליקלעכע ארעסטירטע. ער געפינט פאר יעדן פון זיי א טרייסט־ווארט, ווען אין זיי האפענונגען און אפטמאל העלפט ער זיי ארויס, לויט זיינע מעגלעכקייטן, מיט א ביסל געלט. דערביי ווארנט זיי שמיט, אז קיינער טאר דערפון ניט ווישן...

הינטער דער וואנט פון ביידל, ווו שמיט ארבעט רוישט שטארק א מאשין־מאטאר, וואס צעמאלט שטיינער פאר בויונג.

— חבר שמיט, ווי קאנט איר אויסהאלטן אט דעם שרעקלעכן געוויש — האב איך אים אמאל געפרעגט.

— גוט, גוט — ענטפערט שמיט — זאל רוישן וואס שטארקער, זאל ער צעלעכערן מיין מוח, אזוי ס׳זאל אויס־הערן צו טראכטן. מען קען דאך משוגע ווערן. אפט מאל דאכט זיך מיר, אז דער שטארקער גערוש פון מאטאר לאזט נישט דערגיין צו מיינע אויערן די וויי־געשרייען פון אונ־דזערע ברידער, וואס ווערן געפיניקט אין די קאלטע פינצ־טערע קעלערן פון „נ. ק. ו. ד."

ס׳האט לאנג ניט געדויערט און מען האט שמיטן אויך ארעסטירט. אין מיטן דער נאכט שלעפט מען ארויס דעם קראנק צעבראכענעם מענטשן און מען ווארפט אים אריין אין גיהנום־קעלער. אין קאלטן קעלער זענען געשטאנען צונויפגעשפארט אזוי פיל מענטשן, אז ניט קוקנדיק אויף דער גרויזאמער קעלט, וואס האט ארום געהערשט, האט פון יעדן איינעם פון די קרבנות זיך געגאסן ריטשקעס שווייס.

*

נאך דער מלחמה, זומער אין 1947 יאר, איז מיר אויס־געקומען צו זיין אין ווילנע, כ׳האב געבלאנקעט צווישן די חורבות פון געטא און געזוכט די שפורן פון דעם הויז, ווו מיין פאטער האט געלעבט, פון וואנען מען האט אים אוועק־געפירט אויף פאנאר. כ׳האב זיך געלאזט גיין צו די פיר איינזאמע הויכע קאלאנעס, וואס זענען געבליבן שטיין פון דער ווילנער גרויסער היסטארישער שול. זיי האבן זיך אויפגעהויבן הויך איבער די געטא־חורבות. די פיר מעכטיקע קאלאנעס האבן אויסגעהאלטן די שוידערלעכע באמבארדירונגען פון דער דייטשער אוויאציע. אויפן פאן פון די געטא־חורבות האבן זיי אויסגעזען ווי א סימבאל פון „עם ישראל חי!".

ניט ווייט פון די קאלאנעס האב איך דערזען א יידן מיט אן אויסגעמאטערטן פנים און אויסגעלאשענע אויגן. דער ייד איז געשטאנען ווי צוגעשמידט צו די חורבות פון אן איינ־שטאקיק הויז. וויזט זיך ארויס, אז דער עלטערער ייד קאן מיך נאך פון ביראבידזשאן. ער האט מיך דארטן אייניקע מאל געטראפן ביי שמיטן אין זיין ביידל.

— קומט — האט ער געזאגט צו מיר און מיך צוגעפירט צו דער חורבה, ווו ער איז פריער געשטאנען. — איר זעט די חורבה? אט דא האט געלעבט שמיט ביז זיין איבערוואנדערן קיין ביראבידזשאן. פון אט דעם הויז זענען מיר צוזאמען מיט נאך ווילנער יידן אוועקגעפארן אין דער יידישער אויטאנאמער געגנט.

מיר האבן זיך געזעצט אויף א שטיין לעבן דער חורבה און ער האט מיר דערציילט וועגן שמיטס טראגישן סוף:

— אין דער זעלביקער נאכט, ווען מען האט ארעסטירט שמיטן, האט מען מיך אויך ארעסטירט. כ׳האב אפגעפינצ־טערט אין די קאטארגע־לאגערן אויפן ווייטן צפון גאנצע 10 יאר. ערשט מיט א קורצער צייט צוריק האט מען מיך בא־פרייט. כ׳וועל קיין מאל ניט פארגעסן, ווי אזוי, שפעט אין דער נאכט, האט מען שמיטן אוועקגעשלעפט פון אונדזער תפיסה־קעלער צו דער אויספארשונג. ווער ווייסט צי מיר וועלן אים נאך זען — האבן געשעפטשעט צווישן זיך די יידן אין קעלער. פארטאג האט זיך געעפנט די שווערע פאר־זשאווערטע טיר פון קעלער... זי האט זיך געעפנט נאר אויף אזויפיל, אז צוויי גראבע רויטע הענט זאלן קאנען דורך איר ארויינשטופן כמעט א שאטן פון א מענטשן. דאס איז געווען שמיט דער זייגערמאכער. ער האט געשוויגן, אפילו קיין שטילן קרעכץ ניט ארויסגעלאזט, נאר זיינע טיפע פארשוואלענע אויגן האבן דערציילט וועגן זיינע גרויליקע ווייטיקן. ער האט געפרווט זיי בריייטער פונאנדערצועפענען. ס׳האט ארויסגעזען ווי זיי וואלטן אין זיך איינגעזאפט אלע טרערן פון די אומשולדיקע קרבנות.

שמיט האט באמערקט ווי אייניקע יידן דריקן זיך צו־נויף, כדי צו מאכן פאר אים א שטיקל ארט, ער זאל קענען ווי נישט איז זיך אוועקזעצן. ער האט מיט זיין אויסגעדרייר־טער, צעקאליטשעטער האנט געגעבן א צייכן, אז מען דארף פאר אים קיין ארט ניט מאכן.

פלוצים, האט ער זיך אויסגעגליכן, ווי א שטאלצער בוים נאך א שטורעם און מיט ביידע פארבלוטיקטע הענט זיך איינגעקלאמערט אין די אייזערנע גראטעס פון קעלער־פענצטערל. ער האט שטיל, אבער פעסט א זאג־געטאן: „ניין, איך וועל שטארבן שטייענדיק";

אין א וויילע ארום האבן מיר מיט טויט־שרעק באמערקט, ווי שמיטס קערפער הייבט אן צו ווערן פארגליווערט.

פאר אונדז איז דער טויט פון ווילנער זייגערמאכער שמיט, געווען אן אויסדרוק פון גבורה און פראטעסט.

בער האַלפערן

ד י ח ת ו נ ה

דערציילונג

יודל אָפּאַטאָו האָט זיך אויפגעהויבן, און נאָך אים, גלייך ווי ער וואָלט געווען צוגעבונדן צו אים מיט אַ שטריקל, דער שדכן יאַנקל קאַנגיסער. דער שדכן איז געווען אין פּאַרלעגנהייט. עפּעס איז ער דאָך ניט אַבי־וועי. יאַנקל קאַנגיסערן קען מען אין די גרעסטע נגידישע הייזער ניט נאָר פון ווילנע, נאָר אויך פון גראָדנע, ביאַליסטאָק, מינסק און אָפילו פון וואַרשע. וועו ער קומט אַריין אין אַ שטוב, נעמט מען אים אויף, ווי דעם שליח פונעם גורל. מען טראָגט אים אַנטקעגן זיסינקע שמייכלען, און אויפן טיש באַווייזט זיך כיבוד. און דאָ...

יודל אָפּאַטאָו האָט זיך גלייך ביי דעם שדכנס ערשטע וועיערער אויפגעהויבן פון טיש, און אָט שטייט ער, אַ פעסטער, אַ מאַסיוועי, מיט קאַלטן בליי אין די אויגן און מיט אַ געאַלטער געמבע, וואָס גלאַנצט פון שמאַלץ, גלייך ווי ער וואָלט אָקאַרשט אָפּגעווישט פון איר חזיר־פעטס.

יאַנקל קאַנגיסערס שיטערע באַרד האָט געציטערט פון באַליידיקונג. זיין רעכט אויג האָט זיך אַנגעגאָסן מיט פאַר־איבל, נאָר דאָס לינקע אויג, דאָס קלענערע, וואָס איז, ווי אַן אבן־טוב אין וואַטע, געווען איינגעפאַקט אין די גע־שוואָלענע קנייטשעלעך, האָט זיך ניט אונטערגעגעבן און געקוקט מיט גאַליקן שפּאָט. ער האָט אַרויסגעשלעפּט אַ גע־שוואָלן שוואַרץ ביכל מיט ווינקלען, פאַרדריפּעטע פון אַ סך בלעטערן:

— פּאַניע אָפּאַטאָו, אָט דאָ ליגן פאַרבאַרגן גורלות. דאָ איז דאָ גבורה, און דאָ איז דאָ תורה. און אַז גבורה פאַר־אייניקט זיך מיט תורה... מ־מ־מ... — זיין גרויס רעכט אויג און דאָס קליינע לינקע האָבן זיך אַנגעגאָסן מיט התפּעלות און פאַרקאַשערט זיך צום סופּיט, — תורה וגבורה במקום אחד... איין קליניקייט... איר, פּאַניע אָפּא־טאָו, פאַרמאָגט גבורה, און דאָ האָב איך פאַר אייך תורה. אַז אַזאַ נגיד, ווי איר, פאַרמאָגט, קיין עין־הרע, אַ טאָכטער, וועט איר זיך אָן יאַנקל קאַנגיסערן ניט באַגיין...

— אַ רבס אַ זון?

דער שדכן האָט ניט דערפילט די איראָניע. ער האָט זיך אַנגעצונדן ווי אַ שטרוי:

— אַ זון פון אַ רב, און אַליין אַ קאָפּ... אייגער אין דער וועלט. איר מעגט אויספּאָרן גאַנץ מדינת ליטא און קעניגרייך פּוילן, וועט איר נאָך אַזאַ ניט געפינען, וואָס? איך וויים ניט, וואָס אַזאַ נגיד דאַרף האָבן?

— ר׳ ייד, זייט זיך ניט מטריח. — פון די גרויע אויגן האָט אַ שפּאָר געטאָן אויפן שדכן קאַלטער שפּאָט. — איך וויים בעסער פאַר אייך, וואָס איך קאָן זיך פאַרגינען.

איבער דער שמאַלער דייטשער גאָס האָט זיך געטראָגן אַ בריטשקע, געשפּאַנט אין צוויי היציקע פערד. מענטשן האָבן זיך געווארפן פון ברוק אויף די שמאַלע טראָטוארן און מיט לאַנגע בליקן נאָכגעפאַלגט די בריטשקע.

אַלע האָבן נאָך געדענקט דעם פאַל, וועו אין עפּעס אַ שמאָל געסל האָבן זיך געטראָפן אָפּאַטאָוס קאַרעטע מיטן עקיפּאַזש פון דעם פאַליצמייסטער. עמעצער האָט געמוזט אָפּטרעטן.

— —איי, דו, יידל, אַראָפּ פון וועג! — האָט אַ געשרייי געטאָן דער פאַליצמייסטער.

אָפּאַטאָו איז, ניט רייד־נדיק קיין וואָרט, אַראָפּגעשפּרונ־גען פון זיין קאַרעטע, צוגעגאַנגען צום פאַליצמייסטער און אַנגעפּאַטשט אים די צורה.

דער פאַליצמייסטער האָט דערנאָך געטומלט, זיך גע־קלאָגט אין פעטערבורג. ס׳האָט אים קיין זאַך ניט גע־האָלטן. סוף כל סוף האָט ער געמוזט פון גרויס חרפה בעטן, מ׳זאָל אים אַריבערפירן אין אַן אַנדער שטאָט.

דער דאָזיקער פאַל האָט אויפגעריסן די אויגן פון דער שטאָט אויף אָפּאַטאָוון. וועו איז ער, דער דאָזיקער ייד, וואָס האָט געקראָגן אַזאַ כוח? געווען אַ ייגל אַ באַסיאַק, זיך אַרומגעדרייט אין שול־הויף, געפוצט שטיוול — אוז אָט איז ער שוין דער גרעסטער נגיד אין שטאָט, דער דעה־זאָגער אין דער קהילה, דער תקיף, וואָס פאַר זיין וואָרט ציטערן בעלי־בתים און רבנים. און וווּ? אין ווילנע, דער שטאָט פון רוחניות, וווּ מען שעצט אַ למדן, אַ משכיל, אַ מענטש מיט בילדונג.

אַ ייד אין אַ לאַנגער קאַפּאָטע, מיט פּיאות, וואָס קרייזלען זיך פון צופּן זיי בעתן לערנען, דריקט אַ דער־שראָקענער זיך צו צו דער וואַנט. ער קוקט אויפן שמאַלן פּראָפּיל, ענלעך צו אַ רויב־פויגל, פון דעם, וואָס זיצט אין דער בריטשקע, און טוט אַ זיפּץ, ווי ביים לייענען קוהלת:

— רבונו של עולם, מיט וואָס האָבן מיר זיך פאַרזינ־דיקט פאַר דיר, וואָס אַנשטאָט דעם ווילנער גאון זאָל היינט זיין דער גדול־בדור אַ גראָבער יונג, אַן אָפּאַטאָו?...

די בריטשקע רייסט זיך אַרויס פון ענגן שטיינערנעם קאַרידאָר אויף דער פריי, בייגט אַרום די מגושמדיקע גע־ביידע פון שטאָט־ראָט און שניידט זיך ווידער אַריין אין אַן ענג גאַסל, וווּ איינגעפאַלענע טויערן גלאָצן אויף דער וועלט, ווי מיילער אין אַ קרומען ענגעץ. ביי איינעם אַזאַ טויער ציט דער קוטשער אָן די לייצעס, און די פערד בלייבן שטיין. אַ כאָפּטע קינדער, ווי אויסגעוואַקסן פון דער ערד, רינגלט תיכף אַרום די בריטשקע און קוקט מיט הייסע קיילעכדיקע אויגן אויף דעם פריץ און אויף די פערדלער. אָפּאַטאָו שפּרינגט אַראָפּ פון דער דראָשקע — אירע פרוזשינעס בייגן זיך אַיין, ווי זיי וואָלטן אים העלפן אַראָפּגיין, — און גייט אַריין אין הויף. דער הויף איז אַ לאַנגער און אַ שמאָלער, פון אַלע זייטן אַרומגעבויט מיט פינצטערע, אין דער ערד אַריינגעוואַקסענע מויערן. אין דער טיף פון הויף שטייט דער עלטסטער און איינגעזונ־קענטסטער מויער. פון ביידע זייטן הויקערן זיך אָפּענע הילצערנע שטיגן מיט קרומע פּאַרעמטשעס, וואָס פירן אין די אָנצאָליקע קאַמערן פון זייך דרייגאַרנדיקן אינגעווייד.

פון איינער אַ טיר שפּרינגט אַרויס דער פאַרוואָלטער, ער האָלט אינמיטן קייען און לויפט צו אַ פאַרסאָפּעטער צו אָפּאַטאָוון.

— גוטמאָרגן, בעל־הבית! — ער טרייסלט אָפּ פון בערדל די ברעקלעך און קוקט זיך אַרום מיט אומרויקע אויגן.

אָפּאַטאָו וויינקט מיטן קאָפּ און גייט וווייטער.

— פאַרריכט די טרעפּ?

— פאַרריכט, פאַרריכט, ווי דען?

אויפן שוואַרצן געהילץ פון די טרעפּ בלאָנקען דאָ און דאָרט פרישע ברעטער. אָפּאַטאָו לאָזט זיך איבער די שטיגן, שאָקלענדיק פון צייט צו צייט די פּאַרענטשעס, ווי ער וואָלט פרווון זייער פעסטקייט.

— דעם דאָך פאַריכט?

— ווי דען?... ווי דען?... אַליין ניט אַראָפּגעקראָכן פון דאָך...

דער בעל־הבית מיטן פאַרוואָלטער גייען דאָן אַריין אין עטלעכע דירות. גייען אַריין פּשוט אַזוי, ניט אַנקלאָפּנדיק אין טיר און ניט אַנטשולדיקנדיק זיך. אָפּאַטאָו שטורכעט מיט זיין שטעקן אין די וועגן, אין סופּיט, הערט אויס די טענות פון די שכנים און מישט זיך ניט, בעת יענע זידלען דעם פאַרוואָלטער.

זיי זענען געגאַנגען וווייטער. דער פאַרוואָלטער איז שוין געקומען צו־זיך פון דער אומגעריכטער רעוויזיע און

אַנגעהויבן ציען אַ ניגון וועגן זיינע אייגענע נויטן. אָפּאַטאָוו איז פּלוצלינג שטיין געבליבן ביי אַ טיר:

— דאָ וווינט די אַלמנה חנה?

— דאָ.

אָפּאַטאָוו האָט געעפנט די טיר. זיי זענען ביידע אַריין.

אין קיך איז געווען ציכטיק. פּאַר זיי איז געשטאַנען אַן אויסגעטריקנטע אַלטיטשקע מיט אַ דין פּנים און אויגן, וואָס האָבן נאָך ניט אין גאַנצן פאַרלאָרן זייער גלאַנץ.

— גוטמאָרגן! נו, ס׳רינט ניט מער ביי אייך?

— ניין. ס׳רינט ניט מער. אַ דאַנק.

אָפּאַטאָוו האָט אויפגעהויבן זיין שטעקן און אַ שטורכע געטאָן אין דער נידעריקער סטעליע. עטלעכע שטיקלעך קאַלך האָבן זיך אָפּגעשיילט פון סופּיט און זיך פּאַמעלעך אַראָפּגעלאָזט אויף דער פּאָדלאָגע. אָפּאַטאָוו האָט פּאַרלעגן אַ קוק געטאָן אויף דער יידענע.

— ס׳מאַכט ניט אויס. כ׳וועל אָפּווישן. — אירע טרוקענע ליפּן האָט באַרירט אַ קוים מערקבאַרער שמייכל.

אָפּאַטאָוו האָט זיך אַרומגעקוקט.

— מ׳וואָלט געדאַרפט ביי אייך אויסקאַלכן. — און אַ קוק געטאָן אויפן פאַרוואַלטער.

— אַ דאַנק. אַ דאַנק...

— כ׳מיין, ס׳קומען אַריין צו אייך מענטשן...

— איר מיינט דעם זון? — האָט די יידענע אָנגעקוואָלן. — זעצט זיך, זייט אַזוי גוט.

— נו, יאָ, דער זון...

— ער איז דאָך איצט ניטאָ. ער קומט אין אַ חודש אַרום.

— אין אַ חודש אַרום? דאַרף מען דאָך אַוודאי אויסקאַלכן.

— יאָ, אַזוי האָט ער מיר געשריבן. ער׳ט האָבן קאַניקולעס.

— פיין, פיין. מאַליאַרעס וועל איך אייך צושיקן, קאָלירן מאַכט זיך, וועלכע איר ווילט. אין אַ חודש אַרום, זאָגט איר? נו, מ׳עט זיך דאַרפן צואיילן. — ער האָט אַ שאַרפן בליק געטאָן אויפן פאַרוואַלטער.

שוין שטייענדיק אין דער טיר, האָט אָפּאַטאָוו זיך פּאָמעלעך אויסגעקערעוועט:

— יאָ. שיער ניט פאַרגעסן. אַז ער וועט קומען זאָגט אים, ער זאָל אַריינקומען צו מיר. איך דאַרף אים פרעגן מבינות. כ׳האָב געקויפט פאַר מיין טאָכטער אַ שטיקל צירונג. וויל איך וויסן, צי ס׳איז טאַקע אַזאָ מין אַנטיק, ווי מ׳זאָגט. הערסט? — צום פאַרוואַלטער. — וועסט אים ברענגען צו מיר.

דעם פאַרוואַלטערס שיטערע ברעמען זענען אַרויפגעקראָכן אויפן סאָמע שטערן. אין דער יידענעס שוואַרצע אויגן האָט אויפגעבליצט אַ קלוגיטשקער פונק.

אין אַ חודש אַרום איז אַ יונגער־מאַן אַריין צו אָפּאַטאָוון.

— מיך האָט געשיקט צו אייך אייער פאַרוואַלטער. ער׳ט געזאָגט, איר ווילט מיר עפּעס ווייזן.

פאַר אָפּאַטאָוון איז געשטאַנען אַ יונגער־מאַן אין אַ סטודענטישער טוזשורקע. ער איז געווען אַ דאַרער, אַ זשוואָווער, פון אַ מיטעלן וווקס. זיין שמאָל פּנים האָט אַרומגערעמלט אַ דין קוטשעראָוו בערדל. טיף אונטער די געדיכטע ברעמען זענען געלעגן גלאַנציק שוואַרצע אויגן, וואָס האָבן מיט אַ שטרענגער און קלוגער פאַרשערישקייט געקוקט אויף דער וועלט.

אָפּאַטאָוו האָט געבעטן דעם גאָסט זיצן. יאָ, ער האָט אים ערוסגערופן. ער דאַרף אים עפּעס ווייזן אויף מבינות. אמת. ער, אָפּאַטאָוו, ווייסט, אַז ס׳איז ניט אין גאַנצן דעם יונגן־מאַנס ספּעציאַליטעט... ער לערנט זיך דאָך גאָר קנעטן פון ליים מענטשן... סקולפּטור הייסט עס...

אָפּאַטאָוו האָט געראַטן ניט שאַרף און באַפּעלעריש, ווי זיין שטייגער איז געווען, נאָר זוכנדיק די ווערטער און אויסקלייבנדיק די אויסדרוקן. בעת מעשה האָט ער באַטראַכט דעם יונגן־מאַן. יאָ, אַזוי האָט ער אים זיך פאַרגעשטעלט: אַ טרוקן, ענערגיש פּנים, אַ שאַרפער פאַרשערי־שער בליק. דער מוח אַרבעט, דאָס זעט מען... און וואָס האָבן זיי? אַ זון פון אַ רב...

אויך דער יונגער־מאַן האָט באַקוקט אָפּאַטאָוון, וועגן וועלכן ער האָט אַ סך געהערט, אָבער קיין מאָל ניט געהאָט די מעגלעכקייט אים צו באַטראַכטן פון דער נאָענט. אָנפאָס — אַ פּנים פון אַ שטאַרקער, הערשערישער נאַטור. אַ שאָד, וואָס ער קאָן זיך ניט אויפהייבן און אַ קוק טאָן אויף אים אין פראָפיל. אין פראָפיל דאַרף ער אויסזען גאָר אינטערעסאַנט. ווי אַ רויב־פויגל. אָזאָ פּנים האָט זיך אים געמאָלט אין דמיון, בעת ער האָט אָנומלט אין פּעטערבורג געקלערט וועגן איוואַן דעם פּערטן, דעם גרויזאָמען זעלבסט־הערשער פון רוסלאַנד. דער יונגער־מאַן האָט דערשפּירט אין די שפּיץ פינגער ממש אַ שטעכעניש: אָזוי האָבן זיך זיינע פינגער פאַרבענקט נאָך ליים.

— אָט וועל איך אייך באַלד ווייזן, — האָט געזאָגט דער באַלעבאָס.

ער האָט זיך אויפגעהויבן און געעפנט די טיר, וואָס פירט אין די אינעווייניקסטע חדרים.

— חנה, קום אַריין!

„חנה", — האָט מעכאַניש אָפּגעמערקט דער יונגער־מאַן, — אָזוי ווי מיין מאַמע".

אין צימער איז אַריין אַ יונג מיידל. מיט עפּעס־וואָס איז זי געווען ענלעך אויפן פּאָטער. נאָר די נאָטור האָט דאָ אָפּגעווישט די רויבעריש הערשעריקייט און אָנשטאָט איר געגעבן מיידלשן חן, וואָס האָט געקאָנט זיין אי הכנעהדיק, אי באַצווינגעריש.

דער יונגער־מאַן האָט זיך פאַרנייגט. אויפן וווּנק פון פאָטער האָט דאָס מיידל געמאַכט עטלעכע טריט צום יונגן־מאַן. ער האָט זיך איינגעבויגן מיט אַ באַשעפּטיקטער מינע, אָנגעריט דעם גרויסן געקינצלטן בראָסלעט אויף איר האָנט.

דאָס מיידל איז פלוצלינג רויט געוואָרן.

אָפּאַטאָוו איז געזעסן אין זיין לעגשטול און געקוקט אויף דעם פאָרל. ער האָט געטראַכט: „אַז מען איז מיט אַ קאָפּ העכער פון אָנדערע, זעט מען אין המון אַ מענטש, וואָס איז אויך מיט אַ קאָפּ העכער פון אָנדערע, און מען קאָן זיך דאַרפן איינהאָנדלען אים. פון דעסטוועגן וועט מען זיך דאַרפן וועגדן צו יאָנקל קאָנגיסערן".

די חתונה איז געווען כיד־המלך. אינעם זאָל פון גרעסטן רעסטאָראַן אויף געאַרגיעווסקע איז געווען סער־ווירט אַ טיש אין דער פאָרם פון א „ח". אויפן טיש איז געשטאַנען פון כל־טוב, און סאַרווערינג אין ווייסע שירצן און אָנגעקראָכמאַלעטע הייבעלעך אויפן קאָפּ האָבן אונטער־געטראָגן נאָך און נאָך. אין דער טיף פון זאָל האָט זיך פונאָנדערגעלייגט מיט זיינע כלים דער אָרקעסטער, וואָס האָט ניט געוואָלט קיין מינוט — דאָ איז ער זיך פאַרגאָנגען אין מסוכן זיסע ניגונים, דאָ האָט ער געפּראָווט אַזעלכע משוגענע שטיק, אַז די פּיס האָבן זיך אַליין געהויבן.

אָנגעפּירט מיט דער שמחה האָט יאָנקל קאָנגיסער. זיין לינק אויג איז געווען האַלב פאַרמאַכט פון תענוג, דער־פאַר האָט דאָס רעכטע געפּינטלט, געטאָנצט, געשפּרונגען, ווי קוועקזילבער, פאַר צווייען. זיין מויל האָט זיך ניט פאַרמאַכט אויף אַ רגע — אָט ברומט ער ווי אַ פויק, אָט דערלאָנגט ער אַ גמרא־ניגון, און אָט שיט זיך בדחנות. די גרויסע בעלי־בתים, וואָס זיצן אויבנאָן, שאָקלען צו מביניש מיט די בערד און מיט די יאַרמלקעס, דער פּראָסטער עולם אויף די עקן טיש קייכט פון געלעכטער.

סאָמע אויבנאָן — אויף דער שמאָלער זייט פון „ח" —

די יידישע שולן אין ווילנע
צווישן ביידע וועלט־מלחמות

(א בלעטל זכרונות)

„...דו ביסט אַ טונקעלע קמיע
איינגעפאַסט אין ליטע, אַ ספר איז —
אַ יעדער שטיין; אַ פאַרמעט — יעדע וואַנט...
(מ. קולבאַק, פאַעמע „ווילנע")

צווישן די פאַרשיידענע געזעלשאַפט־לעכע אינסטיטוציעס, וואָס די יידישע ווילנע האָט געשאַפן אין דער צייט צווישן ביידע וועלט־מלחמות, האָבן פאַרנומען גאָר אַ חשוב אָרט די יידיש־וועלטלעכע לערנאַנשטאַלטן (פאָלקסשו־לן, קינדער־גערטנער, גימנאַזיעס) אַנ־געפירט פון צענטראַלן בילדונגס־קאָמי־טעט (צ. ב. ק.).

עס איז געווען אַ ברויזנדיקע תקופה, פול מיט באַגייסטערונג און גלויבן. איך דערמאָן זיך די שול־יום־טובים, וואָס האָבן שטענדיק פאַרשאַפט אַזוי פיל פרייד די קינדער און זייערע עלטערן. אָט זע איך פאַר מיינע אויגן די גע־מיינזאַמע עפנטלעכע פייערונגען פון אַלע צ.ב.ק.־שולן; די עפנטלעכע אויפטריטן פון די שול־כאָרן (אונטער דער אָנפירונג פון א. סליעפּ און יעקב גערשטיין); די גרויסע קינדער־דעמאָנ־סטראַציע — דער מאַרש פון עטלעכע טויזנט יידישע שול־קינדער מיט זייערע שול־פאָנען איבער די גאַסן פון ווילנע, וואָס איז דורכגעפירט געווארן ל"ג בעומר, 1924.

איך זע אויך, ווי דאָס וואָלט געווען ערשט נעכטן, די גרויסע שול־אויס־שטעלונגען פון קינדער־שאפונגען, וואָס דער צענטראַלער בילדונגס־קאָמיטעט האָט איינגעאָרדנט אין 1923, 1930 און 1935. אויסשטעלונגען, וואָס האָבן פאַר דער ברייטער עפנטלעכקייט דעמאָנס־טרירט דעם הויכן פעדאַגאָגישן ניוואָ, דעם תוכן, די נשמה פון דער יידישער שול.

די דאָזיקע אויסשטעלונגען האָבן בשעתו געמאַכט אַ קאָלאָסאַלן רושם. ניט נאָר די יידישע, נאָר אויך די אַר־טיקע פוילישע פרעסע און אַ צאָל פער־זענלעכקייטן פון דער פוילישער אינ־טעליגענץ האָבן געפונען פאַר נויטיק צו לויבן די פעדאַגאָגישע דערגרייכונ־גען פון די יידישע שולן.

די פוילישע שול־מאַכט האָט בשום אופן ניט געוואָלט אָנערקענען די שולן מיט דער יידישער לערן־שפּראַך און זיי סובסידירן. תירוצים זענען געווען פאַר־שיידענע, אָבער די כוונה איז געווען די אינציקע און קלאָרע — ניט צו געבן קיין מלוכה־אָנערקענונג די שטרעבונ־גען פון דער נאַציאָנאַלער מינדערהייט אין אירע אָספיראַציעס צו בויען אַ שול אין דער מוטערשפּראַך.

דער קורס פון דער פּוילישער שול־מאַכט לגבי אונדזערע אַנשטאַלטן האָט זיך וואָס ווייטער אַלץ מער פאַרשאַרפט. עס איז באַזונדערס געבליבן בולט איינגעקריצט אין מיין זכרון אַן עפּיזאָד פון דעם דאָזיקן קאַמף פאַר עקסיס־טענץ, צו וועלכן איך האָב געהאַט אַ נענטערע שייכות:

אין פרילינג 1931 זענען, אונטער אַ באַשולדיקונג פון אומלאָיאַליטעט צו דער פּוילישער מלוכה, פלוצלונג גע־שלאָסן געווארן צוויי פון אונדזערע לע־רן־אָנשטאַלטן: דער יידישער לערער־סעמינאַר אין ווילנע, דער אייניציקער פּעדאַגאָגישער אַנשטאַלט, וואָס האָט צו־געגרייט לערער פאַר די שולן מיט דער יידישער לערן־שפּראַך, און די 8־קלאַ־סיקע פאָלקשול אויפן נאָמען פון ש. פרוג (איינע פון די עלטסטע און גרעס־טע, לויט דער צאָל שילער, יידישע פאָלקסשול אין ווילנע).

די דאָזיקע גזירה, וואָס איז געקומען זענען געזעסן חתן־כלה. לעבן זיי פון אין זייט — די אל־מנה חנה און דער רב, אַ שווייגנדיקער, הדרת־פנימדיקער ייד אין אַ זעקסשפּיציקן שטריימל, אויסגעגייט מיט זילבער. פון דער אַנדערער זייט — אָפאַטאָו מיט זיין פרוי און דער דיין, אַ ייד מיט קרענקלעכע צונטער־רויטע באַקן, וועלכער האָט זיך געמיט אונטערצוזינגען, נאָר ס'האָט אים נעבעך אויסגעפעלט אָטעם.

אָפאַטאָו איז געזעסן אַ פריילעכער. ס'האָט פון אים געשפּאָרט די גאַווהדיקע שמחה. אויף צעפּיקענישׂ אָט די אַלע אָנגעבלאָזענע אינדיקעס האָט ער געמומען פאַר אַן איידעם ניט קיין ווייל־לערנער, ניט קיין מענטשן פון יחוס, נאָר אַ פשוטן בחור, באשר־בכן דער בחור האָט אַ געקרייזלט בערדל, אַ שארפן בליק און גאָלדענע הענט, וואָס וועלן נאָך דער וועלט באַווייזן נסים. דאָס קאָנען זיי מיט זייערע שמאָלע קעפּ ניט תופס זיין. ער, אָפאַטאָו, וועט באַקומען כפל־כפליים פון דעם געשעפט.

עס שטייט זיי ניט אָן דער שידוך, וואָס זייער פרנס־גדול האָט געשלאָסן? זאָל אים די שטאָט מנשק זיין... ער איז אָפאַטאָו, און אָפאַטאָו ווייסט, וואָס ער טוט. פון אויס־געטרונקענעם ווייַן פלאָמט ביי אים דאָס פנים. אויף דער צונג דרייען זיך שארפע ווערטער, וואָס ער וואָלט זיי אריינגעשליידערט אין די געכאָוועטע בערד. נאָר דאָס ווייב זיינט האָט ניט אַראָפגעלאָזט פון אים די אויגן. זי האָט שטילערהייט געצופט אים פאַר דער פּאָלע, ער זאָל שטיל זיין: שטאָט וועט טאָקע אַלץ אַראָפשלינגען, וואָס ער וועט אָנקייען, אָבער היינט איז ניט זיין טאָג. היינט איז דער טאָג פון די קינדער. מ'טאָר זיי ניט מבייש זיין.

דער חתן איז געזעסן אַ ביסל אַ צעטומלטער. ס'האָט אויסגעזען, ווי ער וואָלט ניט אין גאַנצן געקומען צו זיך נאָך די שטורמישע געשעענישן פון די לעצטע פאָר וואָכן. די כלה קען ער כמעט ניט. נאָר וואָס איז דער חידוש? ער האָט נאָר אַ פאָר מאָל געזען די כלה, אָבער ס'רוב זעט דאָך ניט דער בחור דאָס מיידל ביז צו דעם חתונה־טאָג. אַלץ טוען אָפּ טאָטע־מאָמע. און אַז זיין מאָמע איז גליקלעך, דאָס האָט ער געזען. אָט זיצט זי אַ שיינעניקע, אַ יינגער־געוואָרענע און רירט זיך פון צייט־צו־צייט צו צו איר גע־ראָטענעם זון, ווי זי וואָלט זיך וועלן איבערצייגן, צי ס'איז טאָקע וואָר, צי אפשר גאָר אַ פוסטער חלום.

דער יונגער־מאַן האָט זיך געפּרייט מיט דער פרייד פון זיין מאָמען. ער האָט זי שטילערהייט אַ גלעט געטאָן מיט דער לינקער האַנט. דאָן האָט ער באַהאַלטענערהייט אַ קער געטאָן זיין בליק אויף רעכטס. צי וועט אים די נייע חנה אַזוי ליב און אייגן ווערן, ווי די אַלטע?

ער האָט פאַמעלעך אָנגעריט זיך אונטערן טישטעך צו זיין כלה און אַ גלעט געטאָן זי איבער דער קני. דאָס פּנים פון דער כלה האָט זיך אָנגעגאָסן מיט גענעדיכטן רויט, און מאַרק אָנטאָקאָלסקיס קינסטלעריש אויג האָט דערזען אַ נס: אין דעם מאָמענט איז פאַרשוווּנדן דאָס שמעווודיקע, צאַרטע מיידל און ס'איז געבוירן געווארן די שווערבלוטיקע רייפּע פרוי.

אומגעריכט פאַר זיך אַליין האָט ער זיך איינגעבויגן און אַ קוש געטאָן זיין באַשערטע אין דער רויטער באַק. דער שווייגנדיקער רב האָט זיך אָפּגעקערט, ניט צו זען די חרפה, יאַרמלקעס מיט בערד האָבן זיך טאַדלענדיק צע־שאָקלט, נאָר אויף די וויייטע עקן פון טיש, ווו ס'איז גע־זעסן חתנס צד — יאטקעווער גאָס און שלאָסער־גאָס, — האָט מען זיך פריילעך פאַנאַנדערגעשריען.

(פון „סאָוועטיש היימלאַנד")

אין גאַנצן אומגעריכט, האָט אונדז אַלע־מען טיף דערשיטערט.

דער אָפענער אָנגריף אויף די צוויי יידישע לערן־ אַנשטאַלטן האָט געפֿונעז אַ ברייטן אָפּקלאַנג אין דער יידישער פֿרעסע פון ווילנע און פון די שכנותדיקע לענדער: לעטלאַנד, ליטע, און אויף וויפל איך געדענק, אויך אין ניו־יאָרקער „פֿאָרווערטס". די אויבן דערמאָנטע פֿאַראָרדענונג איז דורך די יידישע געזעלשאַפֿטלעכע קרייזן אויפגענומען געוואָרן ווי אַ פֿאַרמעסט פון דער

פּייערלעכע עפענונג פון דער שול־אויסשטעלונג אין ווילנע, 29סטן אַפּריל 1930 (אין זאַל פון רעאַל־גימנאַזיע). ס׳זיצן ביים פּרעזידיום־טיש מיטגלידער פון צ.ב.ק.־פֿאָרוואַלטונג און געסט פון ציש״א אין וואַרשע. פון לינקס צו רעכטס: י. טשערניכאָוו, א. גאָלאָמב, ל. האָדעס, מאָריץ אָקון, ח. פּופּקאָ, ח. קאָזשדאָן, ש. מענדעלסאָן, ד״ר צ. שאַבאַד, ב. כהן (ווירגילי), ד״ר ה. קאָוואַרסקי, אַננאַ ראָזענטאַל, פּאָזנאַנסקי, זאַלצמאַן.

אין הינטערגרונט — דעקאָראַציע פון רוימישן פּאָרטן, געמאָלן פון שילער פון רעאַל־גימנאַזיע (אונטער דער אָנפּירונג פון קינסטלער ר. שער), צו דער פֿאַרשטעלונג פון יוליוס צעזאַר, אויפגעפּירט פון די שילער אונטער דער רעזשי פון דיכטער משה קולבאַק (לערער פון יידישער ליטעראַטור).

פּוילישער שול־מאַכט אויף דער עצמעקסיסטענץ פון די יידישע שולן.

כדי צו באַקענען די פּוילישע ליבעראַלע קרייזן מיט דער עוולה, וואָס איז באַגאַנגען געוואָרן לגבי די יידישע שולן, האָט דער צ. ב. ק. פֿאַררופן א קאָנפֿערענץ, און צו איר זענען פֿאַרבעטן געוואָרן אויך פֿאַרשטייער פון דער פּוילישער אינטעליגענץ. ביי אָט דעם צוזאַמענקום האָט ד״ר מאַקס ווייניריך (צו יענער צייט — א לערער אין יידישן לערער־סעמינאַר) שאַרף קריטיקירט די פֿאָליטיק פון דער פּוילישער מאַכט כלפי די יידישע שולן. זיין רעדע, געדענק איך, האָט געמאַכט א שטאַרקן אייndruck אויף די פֿאַרזאַמלטע. עס האָט זיך געפֿילט, אַז אייניקע פון די אָנוועזנדיקע פּוילישע טוער זענען געווען אין א פֿאַרלעגנהייט.

איך געדענק אויך א באַזוך ביי דער שול־מאַכט. א דעלעגאַציע פון צ. ב. ק. (ד״ר ה. קאָוואַרסקי, אַלס פֿאַרזיצער און איך, אַלס דירעקטאָר פון דער ש. פרוג־שול) האָט אינטערווענירט וועגן דער גזירה ביים וויילנער שול־קוראַטאָריום. אונדז האָט אויפגענומען דער פֿאַרטרעטער פון בילדונגס־קוראַטאָר, וואָס האָט נאָך אין די יאָרן פֿאַר דער פּוילישער אומאָפּהענגיקייט, געלעבט אין ווילנע און איז געווען באַקאַנט מיט די אָרטיקע געזעלשאַפֿטלעכע פֿאַרהעלטענישן.

דער וויצע־קוראַטאָר האָט די גאַנצע צייט פון אונדזער געשפּרעך מיט אים, געשוויגן. ער איז געזעסן מיטן פּנים עטוואָס אָפּגעקערט. אָבער עס איז געווען קענטיק, אַז ער האָט זייער אויפֿמערקזאַם זיך צוגעהערט צו אונדזערע רייד, וועלכע האָבן געטראָפֿן אין פּינטל אַריין.

אין עטלעכע וואָכן אַרום האָט מען די פֿאַראָרדענונג קעגן דער פֿאַלקס־שול צוריקגעצויגן. פֿאַר דער יידישער שול־באַוועגונג איז עס אָבער געווען א טיילווייזער נצחון. דער יידישער לערער־סעמינאַר איז שוין אויף שטענדיק געבליבן געשלאָסן.

דער קאַמף פֿאַר רעכט פֿאַר דער יידישער שול וואָס איז אָנגעגאַנגען וועיטער און איז געווען פול מיט א סך דראַמאַטישע מאָמענטן האָט ביסלעכווייז געגעבן רעזולטאַטן.

אין יאָר 1933 האָט די יידישע רעאַל־גימנאַזיע פון צ. ב. ק. באַקומען מלוכה־רעכט. סוף לערניאָר 33/34 זענען דורכגעפּירט געוואָרן די ערשטע מאָטורעס. עקזאַמענס אין אָנוועזנהייט פון א פֿאַרשטייער פון דער בילדונגס־מאַכט.

דאָס איז געווען א גאָר וויכטיקע דערגרייכונג ניט נאָר פֿאַר דער גימנאַזיע אַליין. אין פֿאַרמלחמהדיקן פּוילן איז עס געווען דער ערשטער פֿאַל, וועו א מיטל־שול מיט דער יידישער לערן־שפּראַך איז אָנערקענט געוואָרן פון דער רעגירונג און באַקומען רעכט פֿאַר אירע אָבי־טוריענטן צוגלייך מיט די רעגירונגס־גימנאַזיעס.

— וווּ זענען זיי איצט די טויזנטער תל־מידים און תלמידות פון די יידישע שולן? וווּ זענען זייערע עלטערן, וווּ זענען די לערער?

בלויז געציילטע יחידים האָבן זיך על־פּי נס געראַטעוועט און זענען איצט צעזייט און צעשפּרייט איבער לענדער און קאָנטינענטן, וויט פון זייער היימשטאָט. עס זענען אונדז פֿאַרבליבן בלויז זכרונות, וואָס וועלן אפֿשר מיט דער צייט אויך פֿאַרגעסן ווערן. דורך דעם איצטיקן אַרטיקל וויל איך דערמאָנען דאָס קאַפּיטל — יידישע שול־בויונג אין ווילנע. לאָמיר אויך דערמאָנען מיט יראת הכבוד די אַלע טוער און בויער, וועמענס לעבנס זענען אַזוי אַכזריותדיק פֿאַרשניטן געוואָרן אין דעם גרויסן חורבן פון מזרח־אייראָפּעישן יידנטום.

חיים פּופּקאָ (ניו־יאָרק)

די ווילנער שול און דער הר סיני

מען דערציילט וועגן דער גרויסער שול אין ווילנע, אז אין פאליש האט זיך געפונען א טונעל, וואס האט זיך געצויגן ביז טראק, פארצייטנס, מיט יאהרן צוריק, פלעגן די קארא־מער פון טראק קומען דורך דעם טונעל מתפלל־זיין אין בית־הכנסת.

איין מאל, אויפן וועג צום בית־הכנסת, האב איך געבעטן מיין פאטער ע"ה, ער זאל מיר ווייזן דעם טונעל, וואס פירט קיין טראק.

מיין פאטער האט זיך א רגע פארטראכט און געזאגט:

— זיי וויסן, מיין זון, אז בשייכות מיט די קארא־מער און די גרויסע שול איז פארא א גאנצע געשיכטע. איך האב די געשיכטע געהערט פון מיין זיידן ע"ה און דער זיידע האט עס געהערט פון זיין זיידן ע"ה. אט דא, דערציילט מען, איז געווען דער ארייננאנג אין טונעל, אבער שפעטער האט מען אים פארמויערט. איצט דינט דאס ארט אויף צו זאמלען שמות.

דאס איז געווען אין יאר קנ"ב. אין דער צייט, ווען אין ליטע האט געהערשט דער גרויסער קעניג יאגעלא. אט דער קעניג האט דעמאלט געפירט א שווערע מלחמה מיט די טא־טארן. נאך א סך קאמפן האט ער זיי מנצח געווען און פאר־טריבן ביז קרים, ווייט, ווייט, נעבן שוארצן ים. ווען יאגעלא האט זיך צוריקגעקערט פון זיין מלחמה, האט ער געבראכט אין זיין הויפטשטאט ווילנע א גרויסן שלל: גאלד און זילבער און א סך געפאנגענע. צווישן די געפאנגענע זענען געווען זייער פיל קארא־מער, און דער קעניג האט זיי באזעצט אין זיין זומער־הויפטשטאט טראק, נעבן ווילנע.

אין זיין לייטזעליקייט, נאכן גרויסן נצחון אין דער מלחמה, וואס האט אויסגעברייטערט זיין מלכות, האט דער קעניג געגעבן אלע זיינע געטרייע שרים און קנעכט פיל מתנות און פריווילעגיעס. אויך די יידן האט ער ניט פארגעסן. אין יאר קס"ח איז דער קעניג ארויס מיט בשורות טובות פאר אלע יידן אין זיין לאנד. זינט דעמאלט איז דער מעמד פון די יידן אין ליטע געווארן אלץ זיכערער און דער יידישער קיבוץ אין ווילנע האט זיך ביסלעכווייז פארגרעסערט. אין הונדערט זעקס און זעכציק יאר ארום, אין יאר של"ד, האבן די ווילנער יידן זיך שוין געפילט אזוי זיכער, אז זיי זיינען צוגעטראטן צו בויען א בית־תפילה, דאס איז דער פרעכטיקער בנין פון דער גרויסער שול.

ווען דער בוי פון גרויסן בית־הכנסת האט זיך פארענ־דיקט, האבן די קארא־מער מקנא־געווען די יידן מיט זייער שיינער שול און האבן אוועקגעשיקט צום מלך, וואס האט דעמאלט געהערשט אין ליטע, א מסירה־בריוו אין וועלכן זיי האבן געשריבן, אז די אמתע יידן זיינען גאר זיי, די קא־רא־מער אין טראק, און די אין ווילנע, וואס רופן זיך יידן, זענען רמאים, דעריבער קומט די קארא־מער פון טראק די אלע פריווילעגיעס און רעכט, וואס דער גרויסער מלך יאגעלא

חיים גראדע (ניו־יארק)

אין שטאטשול

(קאפיטל פון א פאעמע)

אין שטאטשול אויפן מארמארנעם באלעמער
קהילה־לייט און דער סטארא־סטע שטייען.
די זון פארגייט און סודותדיק זי דעמערט
אין אפגעשיילטן וואלד פון שטענדער־ריינען.
א פענצטער־קראטע פון דער ווייבער־שול
לויכט־אויף ווי גינגאלד, נאר דורך אירע לעכער
דער עזרת נשים גלאצט מיט שאטנס פול,
מיט פינצטערניש וואס הויערט אונטער דעכער,
ווי ס'וואלט א כלה רייד זיך אויסגעשטייערט,
נאר אירע אויגן ווייזנדיק דערציילן
פון שוואַרצע נעכט וואס צינען זיך ווי היילן.

אין טונקל שימערן מיט קאלטן פייער
די מעשענע געלענדערס ביי די טרעפ,
און אויפן ארון־קודש — לייבן־קעפ
פארגליווערט איינער אויפן צווייטן קוקן,
אין זייערע שוואַרצאפלען שקיעות גלזען;
דער אדלער קען ניט מער זיין רויב פארצוקן
און קען ניט פון זיין ארט ארונטערפלזען.
דער הירש וויל דורכהאקן מיט זיינע הערנער
דעם באלקן, אבער דער סופיט צו הויך איז,
און ס'פיקט ניט מער די ווייסע טויב ווי קערנער —
די אותיות פון געהאפטענעם פרוכת.

פארשטומט, פאריתומט זיינען די כלי־זמר
פון מלך דוד, פידל, פויק און פלייט.
די זון פארגייט און אין די ווינקלען דעמערט —
אין ווילנער אלטער שול די זון פארגייט.

און אנגעווארפן זיינען אויפן טיש
בראקאט און זיידי־געווענדער גאנצע שטויסן,
זיי מיניען זיך אין פארביקן געמיש
פון זונפארגאנג, וואס שלאגט ארויין פון דרויסן.
יושקעוויטש, דער סטארא־סטע, שטייט און טאפט
די שטאפן, ווי פון שטראלן אויסגעווענטע.
די אותיות, דין פון זילבער אויסגעקלאפט,
צעפינקלען זיך ווי אויגן אויפגעלעבטע.
דער פאליאק איז פארכישופט פון דער פראכט
פון טונקל־בלויען סאמעט דעם צעשטראלטן:
ס'איז אמת, טראכט ער, א געהיימע מאכט
ליגט אין די אלטע געטא־ווענט באהאלטן.

ס'צעגלעקלט זיך א ספר־תורה־קרוין
און פינקלט מיט געשליפענע טאפאזן.
„פארצייטנס האט דער שענסטער מאנספארשוין,
,דער ווילנער באלעבעסל', אונדזער חזן,
די תורה אין די יום־טוב־טעג געטראגן
ארום דער בימה פארן גרויסן עולם",
דערוועגט זיך מאיר־דן דער שמש זאגן
צום גאסט און קוקט הכנעהדיק אין מויל אים.
דער שמש פון דער גרויסער שול וויל טרעפן,
צי ווייס דער גוי פון ,ווילנער באלעבעסל',
און אז עס האט זיך איינגעליבט א גרעפין
אין אים, דעם זינגער פון אן ארעם געסל.
דער חזן איז געוואָרן מעלאנכאליש
און אויסגעמאנגען ווי א ליכט אין פאליש.
נאר גארניט ווייס, זעט אויס, דער קאלטער שררה
פון דעם געפאלענעם גן־עדן־זינגער,
ער רירט קוים אן דאס מענטעלע דאס קלארע
און כאפט אוועק די אפגעבריטע פינגער.

„דאס גאלד, דערציילט דער שמש דעם סטארא־סטע,
געשאנקען האבן רייכע באלעבאסטעס,
מען זאל די נעמען זייערע געדענקען.
אויך ווייבער ארעמע און מענטשן פראסטע,
וואס האבן ניט געהאט קיין גאלד צו שענקען,

האָט געגעבן די כלומרשטע יידן אין ווילנע, און ממילא געהערט די קאַראַימער די גרויסע שול, וואָס איז אויסגעבויט געוואָרן אין ווילנע. אלא וואָס, די קאַראַימער ווויינען ניט אין ווילנע, נאָר אין טראָק? וועלן זיי אויסגראָבן אַן אונטערערדישן טונעל ביזן בית הכנסת אין ווילנע, אַבי די דאָזיקע פֿרעכטיקע שול זאָל געהערן צו זיי.

די יידן אין ווילנע האָבן גאָרניט געוווסט וועגן אָט דעם מסירה־בריוו און האָבן זיך געגרייט, מיט גרויס שמחה, צום חנוכת־הבית פון דער גרויסער שול. איז טאַקע גרויס געווען זייער שטוינונג און צער ווען זיי האָבן ערב דעם פריידיקן טאָג, באַקומען אַ באַפֿעל פון מלך, אַז דער חנוכת הבית פון בית־הכנסת וועט געפֿייערט ווערן ערשט נאָך אַן עפּנטלעכן משפט, בעת וועלכן די יידן און קאַראַימער וועלן זיך דאַרפן מתווכח־זיין אין קעניגלעכן הויף.

אַ גרויסע שרעק האָט אַרומגעכאַפּט די יידן פון ווילנע און פון אַלע יידישע קהילות אין ליטע, מחמת דאָ איז געשטאַנען אין סכנה ניט נאָר דער בנין פון דעם נייעם בית־הכנסת, נאָר אויך די פֿריווילעגיעס, וואָס די יידן האָבן פֿאַרמאָגט זינט דעם יאָר קס״ח.

אָבער דער שומר ישראל וואַכט און דער רבונו של עולם גרייט צו די רפואה פֿאַר דער מכה. אין יענער צייט איז אויפן כסא הרבנות אין ווילנע געזעסן אַ גרויסער גאון און צדיק און ווי גרויס ס׳איז געווען זיין צדקות און תורה־וויסן, אַזוי גרויס איז געווען זיין בקיאות אין אַלע זיבן חכמות און לשונות פון די גויים.

דער ווילנער רב האָט צוזאמענגערופן די גאַנצע קהילה קדושה און זיי דערמוטיקט מיט גוטע רייד און זיי געבעטן נישט צו פאַרלירן, חס־ושלום, דעם בטחון אין אויבערשטן און האָט אַפילו גוזר געווען אַ תענית־ציבור. מיטן הסכם פון קהל האָט ער געמוסען אויף זיך צו באַשיצן די ווילנער יידן און עפּנטלעך זיך מתווכח־זיין פֿאַרן מלך און זייַנע הויפּלייט.

דעם משפט האָט דער קעניג באַשטימט דווקא אויפן ערשטן טאָג שבועות. האָט דער רב מכריז־געווען, אַז אַלע ווילנער יידן, גרויס און קליין, אַלט און יונג, מענער און פרויען, זאָלן קומען אין דער שבועות־נאַכט זאָגן „תיקון ליל שבועות״ און מתפּלל זיין, אַז ער זאָל, חלילה, ניט נכשל ווערן אין זיין שליחות.

ווי אַזוי מען האָט אין יענער נאַכט געזאָגט תיקון ליל שבועות איז ניט מעגלעך צו באַשרייבן. די התלהבות איז געווען אין לשער. מיטן קאַיאָר האָבן אַלע ווילנער יידן זיך אַוועקגעשטעלט מתפּלל זיין בציבור און דעם רב, דעם צדיק, האָט מען מכבד געווען מיט זאָגן „אקדמות״ און מיט מפטיר. נאָך דער תפילה האָט דער רב געבעטן דעם גאַנצן ציבור, אַז יעדער איינער זאָל גיין אַהיים צו דער יום־טוב־דיקער סעודה און ער האָט זיי געוואָרנט, למען השם, זיי זאָלן זיך פֿרייען מיטן יום־טוב, דעם טאָג פון קבלת התורה און ניט זיין טרויעריק צוליבן משפט, ווייל מען דאַרף האָבן בטחון אין די חסדים פון אויבערשטן.

דער רב גופא האָט אָנגעטאָן זיין רבנישע אַטלאַסענע

זיי האָבן גראָשנס יאַרנלאַנג געקליבן
און רייכלעך אויסגעצירט אַליין די שטאָפּן,
אַז ס׳זאָל אויך זייער נאָמען זיין פֿאַרשריבן,
אין בוך, וואָס איז פֿאַר גאָט אין הימל אָפֿן״.
דער שמש ווייזט דעם פֿאַליאַק בשמים־ביקסן
און זילבער־ידן, גלייך ווי הענט פֿאַרקראַמפּטע,
אַלץ גלימצערט, ברענט ווי האַרבסטיקע געוויקסן,
און ווי אין פרילינג — טויען אויסגעדאַמפּטע.

דער ראש־הקהל, דאָקטאָר יעקב עמדען,
אַ גרייז מיט וואָנצעס פריצישע און גרויע,
וואָס האָט געבראַכט אין שול דעם קריסט דעם פרעמדן,
רעדט ווייטיקלעך, נאָר ניט מיט קיין הכנעה.
„די ווילנער אַלטע שטאָטשול איז אַן עדות,
מיר זיינען תושבים דאָ ווי די פֿאַליאַקן
זינט אונדזערע געפרוועטע עלטער־זיידעס.
איז ווי מען יאָגט אונדז ניט אין האַלדז און נאָקן
מיט העצעס, מיט פֿאַגראַמען און באַיקאָט —
מען וועט אונדז ניט פֿאַריאָגן פון דער שטאָט!״
און פיינטלעך ענטפערט אָפּ דער שטייפער הער
„די שול איז גרויס, נאָר פינצטער ווי אַ קעלער,
און אַלע שאָטנס קריכן שוין אַהער,
ווען ס׳לויכט אין דרויסן נאָך דער טאָג דער העלער״.
גיט דאָקטאָר עמדען, דער קהילה־פֿרנס,
אַ וווּנק צום שמש, און גאָר אומגעריכט
צעלויפן זיך ווי שרעקעווידיקע סאַרנעס —
די שאָטנס, נאָכגעיאָגט פון שטראָמען ליכט.
אין שטראַלן־נעצן שימערן און לייכטן
די שוועכע קאַנדעלאַברעס ביים סופּיט,
ווי דורך אַ שמייכל אַ פֿאַרטרערטן, פייכטן,
שוואַרצאַפּלען וואָלטן פריידיק אויפגעגליט.
דער לאָמפּן־שיין פֿאַרפּלייצט די טרעפּ, די ווינקלען,
און שלאָנקע מאַרמאָר־זיילן מיט געוועבן
פון אָדערן ווי בלאָנקע לייבער פינקלען,
ווי ס׳וואָלט אין זיי געריזלט בלוט פון לעבן.

אין די געוועלבן ביי אַ זייל שטייט רענדלער,
דער קליינער עמיגראַנט פון נירענבערג;
דער איינגעשרומפּענער אַנטיקן־הענדלער
אין ווינקל שטייט, פון קיינעם ניט באַמערקט.
פֿאַראומערט קוקט ער אויף דער אַרנאַמענטיק,
ווי ער וואָלט עס געווען דער שניצער־מייסטער,
וואָס האָט אַלץ אויסגעפֿאַרעמט אייגנהענטיק
און איז אַצינד באַהערשט פון בייזע גייסטער.

דער קליינער עמיגראַנט פון נירענבערג
זעט אויס אין דער גערוימער שול נאָך קלענער:
אַ, גאָט, ס׳איז אין געפאַר דאָס גרויסע ווערק,
נאָר דאָס פֿאַרשטייען ניט די קלוגע מענער.
ס׳הערט רענדלער דייטשישע סאָלדאַטן־טריט,
ער וייס, ס׳איז וואָר, ס׳איז ניט קיין אַנגסט און פיבער;
די יידישע געמיינדע הערט אים ניט
און מיינט, אַז ס׳וועט די טויט־געפאַר אַריבער.

בחינם וואָרנט ער: די בעסטיע שפּאַנט!
ס׳באַדאַרפן אַלע זייער היים פֿאַרלאָזן,
ווי הירשן ווען אין זייער גרינעם קאַנט
פּאַלט אויס אַ פרישער שניי און טויט די גראָזן.
די הירשן וואַנדערן דורך נעכט און טעג,
באַלעגערטע פון רויב־חיות און יעגער,
ביז זיי דערגרייכן נאָך אַ לאַנגן וועג
צו גרינגראָז און אַ רוִקן געלעגער.

די אייזערנע געשמידטע טיר בלייבט אָפן,
דער לעצטער אין דער שטאָטשול בלייבט אַליין
דער ייד וואָס איז פון נירענבערג אַנטלאָפן,
ער שעפּטשעט: ״גאָט, דאָס אַלץ וועט אונטערגיין?״
פֿאַרלאָרן, ווי אין אַ געדיכטן וואַלד,
צופוסנס פון די זיילן פון די הויכע,
ער הערט פון ארון־קודש אַ געוואָלד,
און זעט ווי ס׳טריפט מיט בלוט פון דעם ,אנכי׳.

קאָפּאָטע, זיך אַרומגעגאַרטלט מיט זיין זיידענעם גאַרטל, אַנגעטאָן דעם יום־טובדיקן שטריימל, זיינע ווייסע זאָקן און פּאַנטאָפּל און אַוועק אין באַגלייטונג פון די ווילנער ראשי־הקהל צום קעניגלעכן הויף, וואָס איז אין יענער צייט געווען געבויט אין אַ באַרג־פעסטונג.

וועו דער רב איז אַריין אין וואַרטזאַל פון קעניגלעכן הויף, האָט ער אויסגעטאָן זיין אייבערשטן מלבוש און דעם שטריימל און זיי איבערגעגעבן דעם וועכטער ביים טיר. שפּעטער האָט ער אויסגעטאָן די פּאַנטאָפּל, צוזאַמענגעלייגט זיי איינעם צום אַנדערן און זיי געגומען אונטערן אָרעם. אַזוי איז ער אַריין אין זאַל, וווּ דער מלך איז געזעסן אויף זיין טראָן.

די מזרח־וואַנט פון שטאָטשול מיט די גאַנקעס און קאָלומנאַדע, געזען פון דורכהויף.

דער קאַראַימישער „חכם" האָט זיך צוגעאיילט כדי צו קומען פריִער פון רב און ער איז שוין געווען אין זאַל. וועו דער רב איז אַריינגעקומען מיט זיינע פּאַנטאָפּל אונטערן אָרעם, האָט דער „חכם" תיכף זיך געוועדט צום קעניג און געזאָגט:

— אדוני המלך! זעט נאָר זעט די חוצפה פון די, וואָס רופן זיך יידן. אַפילו דער סאַמע געלערנטסטער צווישן זיי פאַרמאָגט ניט קיין אמונה אין קעניגס משרתים און האָט מיטגענומען זיינע פּאַנטאָפּל מיט זיך. דערלויבט־זשע מיר אייך צו פרעגן, אדוני המלך, דאַרף מען געבן רעכט און באַזונדערע פריווילעגיעס די דאָזיקע בריות?

האָט דער מלך בייז אָנגעקוקט דעם רב און געפרעגט:

— זאָג מיר, יידישער רב, מיט וואָס האָב איך דאָס גורם געווען דיין אומצוטרוי צו מיר? פאַרוואָס האָסטו מורא געהאַט איבערצולאָזן דיינע פּאַנטאָפּל ביי מיין וועכטער?

האָט דער רב זיך פאַרנויגט פאַרן קעניג און געענטפערט בזו הלשון:

— גרויסער האַר! וועו איך בין אַריין אין קעניגלעכן הויף האָב איך איבערגעגעבן דעם קעניגס משרת מיין אויבערמלבוש און דעם שטריימל. איך האָב אויך געהאַט בדעה אים איבערצוגעבן מיינע פּאַנטאָפּל, ווייל איך האָב געהאַלטן, אַז עס איז אַ פּחיתת הכבוד פון מלכות אַריינצוגיין אין פּאַנטאָפּל אין אָט דעם בכבודיקן און הייליקן זאַל וווּ עס שטייט דער קעניגלעכער טראָן, אָבער איך האָב זיך דערמאָנט, אַז דווקא אין אָט דעם טאָג, מיט דריי טויזנט יאָר צוריק, וועו משה רבינו איז אַרויף אויפן הר סיני צו באַקומען די תורה האָט אויך ער, צוליב דער הייליקייט פון אָרט, אויסגעטאָן די סאַנדאַלן פון זיינע פיס און זיי אַוועקגעלייגט צופוסנס פון באַרג — איז געקומען אַ קאַראַימער און זיי צוגעגנבעט. דעריבער, לייטזעליקער קעניג מיינער, זיי מיר מוחל וואָס איך האָב געגומען מיינע פּאַנטאָפּל אונטערן אָרעם, מחמת איך האָב געווּסט, אַז דאָ איז פאַראַן אַ קאַראַימער און האָב מורא געהאַט, אַז מען וועט זיי גנבענען.

האָט זיך באַוויזן אַ שמייכל אויפן קעניגס פנים און ער האָט געוועדט זיין בליק צום קאַראַימישן „חכם".

— גרויסער קעניג — האָט דער „חכם" מיט כעס אויסגערופן — איצט זעט אַליין, וואָס פאַר אַ ליגנער דער רב איז! ווי אַזוי האָט אַ קאַראַימער געקאָנט גנבענען משה רבינוס סאַנדאַלן, אַז בשעת מתן־תורה, זענען נאָך קיין קאַראַימער אויף דער וועלט ניט געווען!

איז דעם קעניגס פנים ווידער געוואָרן ערנסט און אָנגעשטעלט צארנדיקע אויגן אויפן רב.

אָבער דעם רבס פנים האָט געלויכטן פון נצחון־פרייד און ער האָט געזאָגט:

— אויב אַזוי, אדוני המלך, איז דער „חכם" אַליין מודה, אַז אין יענער צייט, וועו משה רבינו האָט אונדז געגעבן די תורה, זיינען נאָך קיין קאַראַימער אויף דער וועלט ניט געווען. ממילא הייסט עס, אַז די אמתע יידן זענען טאָקע מיר, און די באַזונדערע פריווילעגיעס וואָס זענען געגעבן געוואָרן די יידן אין יאָר קס"ח זענען געגעבן געוואָרן אונדז, און דער בית־הכנסת וואָס איז אויסגעבויט געוואָרן אין ווילנע, געהערט אונדז, די ווילנער יידן, וואָס זייערע אָבות זיינען געשטאַנען נעבן באַרג סיני און באַקומען די תורה, און נישט צו די קאַראַימער פון טראָק, וועלכע זענען נאָך דאָ אויף דער וועלט ניט געווען.

איז די קלוגע המצאה פון רב געפעלן געוואָרן דעם מלך און ער האָט אים געגעבן אַ סך טייערע מתנות און דער קאַראַימישער „חכם" איז אַרויס אַ דערשלאָגענער און פאַרשעמטער.

אויף צו מאָרגנס, דעם צווייטן טאָג שבועות, איז אַרויס אַ קעניגלעכער שריפט, און אַלע ווילנער יידן האָבן געפייערט דעם חנוכת־הבית פון דער גרויסער שול מיטן גרעסטן פראַכט און גלאַנץ.

(פון בוך „אגדות וילנה" פון י. ברוידעס)

יהודה אַפּעל

די גרינדונג פון דער געזעלשאפט „אוהבי ציון" אין ווילנע

חנוכה תרמ"ב (1881) זענען זיך אין ווילנע צו־נויפגעקומען 7 בחורים, בכדי צו גרינדן אַ „חברה לישוב ארץ־ישראל". זייערע נעמען זענען: אליעזר אליהו פרידמאַן, בצלאל ליפשיץ, יצחק לייב גאָלד־בערג, אַלבערט ווילקאָריסקי, יששכר בער סלוצקי, מיכל אוריסאַן און פרנס.

זיי האָבן זיך געשלאָגן מיט דער דעה צו ווענען פון די יידישע מנהיגים זיך צו ווענדן. אין ווילנע זענען דעמאָלט געווען צוויי היפוכדיקע כוחות: דער גאון ר' מתתיהו שטראָשון, וואָס איז געשטאַנען בראש פון די אָרטאָדאָקסישע קרייזן, און פון דער צווייטער זייט — הרב החכם הכולל ר' שמואל יוסף פין (הרשי"פ), וועלכער איז געווען דער ראש פון די משכילים, רעדאַקטאָר און אַרויסגעבער פון „הכרמל", אינספעקטאָר פון דער רעגירונג איבער די שולן און גבאי־ראשי אין דער צדקה־גדולה.

צום סוף האָבן די יונגע־לייט באַשלאָסן צו רייזן מיט ביידן. עס איז אויך באַשלאָסן געווארן אָנצורופן די געזעלשאַפט מיטן נאָמען „אוהבי ציון", מחמת „אוהב ה' שערי ציון" און „אהבת ציון אל תשכח לנצח", און ניט „חובבי ציון", ווייל „אף חובב עמים".

ר"ח אייר האָב איך, וואָס איז באשטימט געווארן ווי דער סעקרעטאַר און אינקאַסענט פאַר צען רו"כ (רובל כסף) אַ חודש, שוין געהאַט אין מיינע הענט אַ קליינעם אייגעבונדענעם פּנקס פון די חברים: זייערע נעמען, אַדרעסן, באַשטייערונגען, דער סכום וואָס זיי האָבן באַצאָלט בעתן אַריינטרעטן אין דער חברה ווי אַוואַנסן און זייערע חודשלעכע התחייבותן.

דער ערשטער נאָמען אין אָט דעם קליינעם פּנקס איז געווען שמואל יוסף פין. דער צווייטער נאָמען איז געווען אריה־לייב בן יוסף לעוואַנדע. נאָך זיי זענען פאַרשריבן געווארן די נעמען פון נאָך נכבדים און יח"ס פון ווילנע, וואָס האָבן געגעבן פאַרשיידענע גאלט־סומעס — בסך־הכל 170 חברים.

אויפן שער פון פּנקס איז געווען פאַרשריבן מיט דער האַנט פון ר' ש"י פין דער נאָמען פון דער חברה „תקות עניים" און געשטעמפלט מיט דער חתימה „צדקה גדולה בוילנה". דער דאָזיקער נאָמען איז געגעבן געווארן, ווי מען האָט זיך דאַן נוהג געווען, צוליב דער עינא בישא פאַר דער מאַכט. אַ סך ניט־באַשטעטיקטע חברות האָבן זיך אויסבאַהאַלטן הינטערן שילד פון דער צדקה־גדולה און ווען עס פלעגט טרעפן אַ פאַל און די פאָליציי האָט עמעצן אַרעסטירט, האָט די צדקה־גדולה געשיקט איינעם פון אירע באַאַמטע, וואָס איז געווען באַשטימט פאַר אַזעלכע פאַלן, און ער פלעגט אַרויסנעמען די אַסירים אויף דער פריי און אַלץ האָט זיך פאַרענדיקט צום גוטן.

ר' ש"י פין, ווועלכער איז געווען גבאי־ראשי אין צדקה־גדולה, האָט ווענדיק געבן דער נייער געזעל־שאַפט „אוהבי ציון" אַ הכשר אויף יעדן פאַל, האָט זי אָנגערופן מיטן נאָמען „תקות עניים" און איר גע־געבן דעם חותם פון צדקה־גדולה. אָבער די געזעל־שאפט האָט געהאַט איר אייגענעם חותם, וואָס איז געמאַכט געווארן דורך איינעם פון די חברים, — דער עמבלעם פון די לאַנדווירטן אין ארץ־ישראל: אַ קיילעכדיקער שטעמפל, אין מיטן אַ גאַרב זאַנגען פאַרפלאָכטן מיט אַ קאָסע און אַ סערפּ, און אַרום אין אַשורישער שריפט „חברת אוהבי ציון בוילנה".

צו דער זעלבער צייט, אין חודש אייר, האָט מען שוין באַווייזן צונויפצוזאַמלען אָכט הונדערט רובל, וואָס מען האָט זיי דעפאָנירט אין דער קאָסע פון צדקה־גדולה, אָבער נאָכן פאָגראָם אין באַלטע איז געווען נויטיק גיכע הילף און די גבאים פון צדקה־גדולה האָבן געהאַלטן פאַר ריכטיק צו שיקן די ג־ליטענע פון די פאָגראָמען דאָס געלט, וואָס איז געווען באַשטימט פאַרן ישוב ארץ־ישראל.

דאָס פאַרנוצן דאָס גאלט פון דער חברה האָט געמאַכט אַ דערדריקנדיקן רושם אויף די חברים און זינט דאַן האָט מען אָנגעהויבן דעפאָנירן דאָס גאלט אין איינעם פון די בענק, אויפן נאָמען פון צווי אויס־געוויילטע חברים.

די גבאים פון צדקה־גדולה האָבן געוואָלט פאַר־מיידן אַ סקאַנדאַל און בעת די נייע וואַלן צו גבאות, וואָס זענען פאָרגעקומען נאָך יום־טוב אין ווילנע, האָבן זיי דעמיסיאָנירט און אויף זייער אָרט זענען אויסגעוויילט געווארן אָנדערע. ווי דער פּרנס ראשון איז געוויילט געווארן — דער ערן־פאַרזיצער פון דער גאלט־שאַפט „אוהבי ציון", הרב החכם הכולל ר' שמואל יוסף פין.

אַ לאָנגע צייט נאָך דעם פלעגט מען אין ווילנע זיך איבערדערציילן די שאַרפע הלצה פון נחמיה נא־טאַנסאַן בעת זיין עפּנטלעכער וואַל־רעדע פאַר אַ קהל צוהערער אויף דייטשע גאַס:

„פאַר וואָס רעדט מען שלעכטס אויף אונדזער לאַנד, די מעכטיקע רוסלאַנד, אַז זי גיט ניט קיין פרייהייט אירע בירגער? אין וועלכן לאַנד, אַפילו די אויפגעקלערטסטע און פרייסטע, איז מעגלעך, אַז בר־יונים, וואָס שווינדלען מיט הייליקן גאלט און זענען משנה פון צדקה אויף צדקה פאַר זייער הנאה וועגן און דאַרפן זיין פאַרשפאַרט הינטער טיר און ריגל — זאָלן גיין מיט אַן אויפגעהייבענעם קאָפּ און זאָלן נאָך זיין גבאים און פרנסים אין צדקה־גדולה, בעיר הגדולה לאלוקים, ווי ירושלים דליטא!".

אין די פסח־טעג האָבן די חברים באַשלאָסן צו פירן אַ שטאַרקע פראָפּאַגאַנדע פאַרן געדאַנק פון ישוב און זייער אַקציע האָבן זיי פלאַנירט כמנהג גוברין יהודאין. אין דער גרויסער שול און אויף די הייפן פון פיל פאַרשיידענע בתי־תפילה זענען דעם ערשטן טאָג פסח, פאַר מעריב, געשטאַנען פאַרזאַמלט מתפללים און צווישן זיי צווי יונגעלייט, וואָס האָבן פאָלעמי־זירט וועגן ענין פון ישוב ארץ־ישראל מיט מאַמרי חז"ל, פסוקים, סברות, קושיות ואבעיות, מיט תירוצים און אויפקלערונגען. איינער — פאַרן ענין, און דער צווייטער — קעגן. ביידע האָבן זיך קעגנזייטיק אָפּא־נירט, געפרעגט און געענטפערט, געשטעלט קשיות און געגעבן ענטפערס, און די יידן, וואָס זענען געקומען דאָווענען מעריב, האָבן זיי אַרומגערינגלט, צוגעלייגט אַן אויער, געהערט, זיך פאַראינטערעסירט מיט פיל אויפמערקזאַמקייט, האָבן אויך צוגעווארפן פון זייער זייט אַ וואַרט און אַ סברה, געשאָקלט מיטן קאָפּ אויף צושטימונג אָדער קעגנערשאַפט. דאָס געזעמל פלעגט זיך אויסבריטערן און גרעסער ווערן און די שמועסן פלעגן זיך נאָך מער פאַרשטאַרקן.

הינטערן בעלעמער אין דער גרויסער שול איז געשטאַנען אַ יונגער־מאַן אויף אַ בענקל און געלייענט מיט אַ הויכן קול פון שריפט עפּעס אַ קול־קורא, דערציילט די פיל צוהערער די צרות פון פאַלק, וואָס ווערט געדרופט דעם גאַנצן גלות און מען גיט אים ניט קיין מנוחה אין אַלע לענדער פון זיין צעשפּרייטונג בכלל און אין רוסלאַנד בפּרט. ער שילדערט די פיל פאַרגאַמען, וואָס האָבן חרוב געמאַכט אַ סך יידישע הייזער אין רוסלאַנד און רופט צו אויפלעבונג, צו דערמוטיקונג און צום אַנשטרענג פאַר עליה קיין ארץ־ישראל, אונדזער הייליק לאַנד, צו קויפן דאָרט באָדן און זיך אינקלאַמערן אין אים, באַנייען אונדזער לעבן ווי אַ פאָלק אין ארץ־אָבות, וואָס איז אונדז הייליק פון דור צו דור.

דער דאָזיקער יונגער־מאַן איז געווען שמואל איוועניטאַר, אַן אַקטיוויסט חבר, וואָס האָט צוגעזויגן פאַר דער געזעלשאַפט פיל פון סוחרים־שטאַנד. אַ פילבאַרער מענטש, אַן אויסגעצייכנטער רעדנער, וואָס האָט געווּסט, ווי אַזוי צוצוציען דאָס האַרץ פון קהל און אים באַגייסטערן. אָבער דער טויט האָט אים פאַרשניטן אַ האַלב יאָר שפּעטער, אין סאָמע בלי פון זיין געזעלשאַפטלעכער ארבעט. ער איז געווען דער ערשטער נפטר פון „אוהבי ציון".

דער איינפאַל פון ערשטן טאָג פסח תרמ"ב האָט זייער מצליח געווען. די מתפּללים האָבן וואָס אַן אמת געדאַוונט דערנאָך מנחה און מעריב ווי אַן געווײנלעך, אָבער אין זייער מוח איז שוין געווען ווי אַן איבערקערעניש. נייע געדאַנקען, וואָס זיי האָבן קיין מאָל ניט געאַנט וועגן דעם, האָבן אַנגעהויבן זיך אָרומפֿלאַנטערן אין זיי און אַנגעצונדן די הערצער: ארץ־אָבות, פאַלעסטינע, די טערקישע אימפּעריע, אונדזער מורשה — יעדער אונטער זיין פייגנבוים און ווײַנגאָרטן, ווײַנטרויבן און גראַנאַטן, משיחס צייטן! און אפשר? די אָפּטע און גרויסע צרות זענען דאָך חבלי משיח... הלוואי, רבונו של עולם, אב רחום!

איך בין אַריין אין אַ קרייז פון נייע חברים און די שמועסן צווישן אונדז זענען געווען ניי פאַר מיר: אַל־געמיינע ענינים פון עם ישראל, די שטרעבונג צו פאַר־בעסערן זיין מצב, די לייזונג פון זיין פראַגע ווי אַ „וועלט־פאַלק": עמיגרירן אין פרייען אַמעריקע אָדער עולה זיין און זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל צווישן פון ווילד און ניט־קולטורעלן פאָלק אונטערן רעזשים פון גוססדיקן טערק? זוכן אופנים צו פאַרשפּרייטן דעם געדאַנק צווישן די ווילנער יידן, קאַרעספּאָנדירן אָדער קומען אין דירעקטן קאָנטאַקט מיט דער סביבה אין די קליינע שטעטלעך און מיט פאַרשיידענע געזעלשאַפטן, וואָס זענען שוין געגרינדט געווארן אָדער דאַרפן גענגרינדט ווערן. צו דעם צווק פלעגן מיר זיך פאַרזאַמלט כמעט יעדן טאָג אין אַוונט — אָדער אין דער דאָטשע פון שרייבער לעוואַנדע אויף רוזעלע אָדער אין שטוב פון אַן אָנדערן חבר אין שטאָט. און דאָס זענען די חברים, וואָס פלעגן זיך אָפט צונויפקומען:

אליעזר אליהו בהרב ר' בנימין פרידמאַן, אַ ישובה־בחור וואָס האָט געהאָט סמיכה אויף הוראה, אַן איבערזעצער און דיכטער אין עברית. ער האָט מחבר געווען אַ ליד צום זכר פון נס, וואָס האָט פאַסירט מיטן קיסר אַלעקסאַנדער דער צווייטער אין חודש פעברואַר 1880, און עס געשיקט דורך פאָסט. אויף דעם האָט ער באַקומען אַ דאַנק פון קיסר, אונטערגעשריבן דורכן הויף־מיניסטער. די צייגעניש איז געהאַנגען אין אַ רעמל אין זיין שטוב אויף אַן אָנגעזעען אָרט און געדינט ווי אַ מין קמיע צו היטן פאַר אַן עין־הרע, ווייל ווען דער גאַראַדאָוואַי פון צירקל פלעגט פלוצים אַריינפאַלן אין שטוב און זען די צייגעניש, פלעגט ער בלייבן שטיין אין אַ הייליקן ציטער און ניט געוואָגט בכלל צו פרעגן צוליב וואָס די יונגעלייט האָבן זיך דאָ פאַרזאַמלט. די דאָזיקע צייגעניש האָט יאָרן שפּעטער געבראַכט נוצן דעם אויבנדערמאָנטן פרידמאַן ביים באַקומען אַ דער־לויבעניש ארויסצוגעבן אין וואַרשע דעם „הצופה" — אַ זכות, וואָס פיל האָבן זיך באַמיט עס צו באַקומען און ניט מצליח געווען.

מיכאל אוריסאָן, — אַ בעל־תורה, אַ פילבאַרער מענטש און ענטוזיאַסטיש אין וויכוחים. ער און פריד־מאַן פלעגן ניט מיד ווערן צו גיין צו די פרומע יידן, לומדים, און זיך מתווכח זיין מיט ראיות און באַווייזן, ווי ווייט עס דערגייט די קדושה פון ארץ־ישראל, און ווי ווייט אונדזערע הייליקע מורינו ומאורינו האָבן ליב געהאַט דאָס הייליקע לאַנד, ביז זיי האָבן געלערנט, אַז די מצווה פון ישוב ארץ־ישראל איז שקולה כנגד אַלע מצוות אין דער תורה, און נאָך און נאָך.

צווישן די חברים גרינדער איז געווען איינער אַ יונגער־מאַן, וואָס האָט אָפּגעהיט זיין אויפגאַבע צו באַזוכן אַלע ישיבות. ער איז געווען פאַר אונדז דער צו־שטעלער פון גייסטיקן שפּייז. יעדן מאָל וועלן ער איז געקומען, פלעגט ער ארויסשלעפּן פון זיינע טיפע און ברייטע קעשענעס ליטעראַטור, בריוו און בלעטלעך, פאַרשיידענע בויגנס און צייטונגען, וואָס האָבן געערעדט וועגן געדאַנק צו באַזעצן ארץ־ישראל. ער איז געווען אַלעמענס קנעכט. אַלע שוועריקייטן אויפגאַבן האָט ער גע־נומען אויף זיך. און איידער די איבעריקע חברים האָבן נאָך באַווייזן עפּעס צו טאָן, האָט ער שוין די זאַך דורכ־געפירט.

יצחק לייב בן אַלעקסאַנדער גאָלדבערג איז געווען דער דאָזיקער יונגער־מאַן, צוויי און צוואַנציק יאָר אַלט, און שוין האָט ער אַנגעפירט מיטן גרויסן האַנדלס־הויז פון י. ב. סעגאַל אין ווילנע. יעדן טאָג פלעגט ער באַ־זוכן דעם שרייבער לעוואַנדע און אים באַריכטן וועגן מצב פון ענין און אויב ס'האָט פאַסירט אַ טאָג, וועלן איך בין ניט געווען ביי לעוואַנדע, פלעגט גאָלדבערג קומען צו מיר אויף שניפּישאָק און זאָגן: אַפּעל, לע־וואַנדע בענקט נאָך דיר, זאַלסט מאָרגן אַריינגיין צו אים. אָפּגעזאָגט דאָס זיניקע און גלייך נעלם ווערן. ווייל פון מיר האָט ער נאָך געדאַרפט אַריינגיין צו ר' ש"י פין הערן, וואָס ער מאַכט און אים איבערגעבן עפּעס אַן דרינגענדיקן ענין, אָדער באַקומען פון אים אַן אַנווייזונג איבערצוגעבן לעוואַנדען. זיין פלייס אין לייענען האָט ביי מיר אַרויסגערופן שטוינונג. ער האָט ניט פאַרלוירן קיין רגע לבטלה. אויך ווען ער פלעגט גיין אַהיים און קלינגען אין גלעקל, פלעגט ער צווישן קלונג און עפענען די טיר אַריינקוקן אין אַ צייטונג אָדער ספר און בעתן עסן, ווען די איבעריקע אַרום טיש פלעגן צווישן איין פאַרציע און דער אַנדערער פאַר־ברענגען מיט פאַרשיידענע שמועסן, פלעגט ער זיצן און לייענען, הערן און לייענען. אָט די פעיקייט צו לייענען און פאַרשרייבן, זיך צוהערן און ענטפערן אויף פאַרשיידענע און משונהדיקע שאלות, ווי אויך געפינען אַ רגע אין מיטן דער ארבעט מיך צו פרעגן וועגן מצב פון די ענינים ביים באַזעצן ארץ־ישראל — האָט ארויס־געפרופן ביי מיר אַ געוואַלדיקע שטוינונג: וואָס פאַר אַ כוח און וואָס פאַר אַ פעיקייטן, וואָס פאַר אַ מוט און וואָס פאַר פלייס, וואָס פאַר אַ תפיסה און אַזאַ וווּנדער־באַרן זכרון דער מענטש האָט פאַרמאָגט.

געווען נאָך חברים צווישן די גרינדער: די ברי־דער אברהם און שלמה צבי ווילקאָריסקי (דער לעצ־

טער איז געווען קראַנק אויף די פיס און איז געלעגן אין שטוב, דעריבער פלעגן מיר אָפט זיך פאַרזאַמלען ביי אים), זייער פאָטער, ר׳ יחזקאל דער בעקער, איז געווען אַ פרומער און אָפגעהיטענער ייד, אַן ערלעכער און באַשיידענער בעל־תורה, און ער האָט שטאַרק גע־ליטן צוליב דעם חיבת־ציון פון זיינע זין. דער מו״צ ר׳ אליהו אליעזר האָט אים געוואָלט אסרן צו באַקן מצות ערב פסח תרמ״ג, ווייל זיינע זין זענען געווען עסקנים אין דער געזעלשאַפט „אוהבי־ציון״, פאַרדעכ־טיקטע אין כפירה ר״ל. נאָר אַ דאַנק דער ענערגישער אינטערוועניע פון שרייבער לעוואַנדע האָט ר׳ אליהו אליעזר דאָס ניט געטאָן און געבעטן סליחה מיטן תי־רוץ, אַז ער ליידט פון אַ מיחוש ר״ל און דעריבער איז ער געווען איבעראייליק אין זיין דיבור. די איבעריקע חברים־גרינדער — ישׂשכר בער סלוצקי, בצלאל ליפ־שיץ און פרנס — זענען ניט געווען שטאַרק אַקטיוו.

חוץ די חברים־גרינדער האָט אונדז אויף אַלע אַסיפות באַגלייט אַ נייער חבר, צבי יהודה סאַלאַנאַיץ, אַ ישיבה־בחור, וואָס איז אַרויס פון בית־מדרש צו עסן קעסט ביי זיין רייכן שוועער. ער איז פיל יאָרן געווען אַן אַקטיוער חבר און ביז צו זיין טויט איז ער געווען אַן אויסגעצייכנטער עסקן אין חיבת־ציון און ציוניזם, האָט זיך באַטייליקט אין אַסיפות און קאָנגרעסן און מיטן גאַנצן האַרצן זיך אָפגעגעבן דעם ענין. אין חדרה האָט ער געקויפט אַ שטיקל באָדן צווישן די איבעריקע מתנחלים פון ווילנע, און הגם פיל האָבן דערנאָך פאַר־קויפט זייערע באָדנס צו דורשי־ציון און יק״א, איז ער פאַרבליבן ביי דער האָפענונג, אַז ער וועט נאָך זוכה זיין צו עליה און זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל. ביז היינט געפינט זיך דאָס שטיקל באָדן אין חדרה אויף זיין נאָמען: יהודה צבי סאַלאַנאַיץ.

צווישן די חברים, וואָס פלעגן אָפט קומען צו אונ־דזערע אסיפות איז אויך געווען דער מדקדק ר׳ אריה לייב גאָרדאָן, דער גרויסער עברית־קענער, וועלכער איז אויך געווען אַ כעמיקער אויטאָדידאַקט. דער עי־לוי פון ראָסיין האָט זיך אין ווילנע מפרנס געווען פון לערנען תלמידים אין בית ה׳ זאָקהיים און דערנאָך פאַר־קויפט זייערע באָדנס צו דורשי־ציון און יק״א, איז ער פאַרבליבן ביי דער האָפענונג, אַז ער וועט נאָך זוכה זיין צו עליה און זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל. ביז היינט געפינט זיך דאָס שטיקל באָדן אין חדרה אויף זיין נאָמען: יהודה צבי סאַלאַנאַיץ.

צווישן די חברים, וואָס פלעגן אָפט קומען צו אונ־דזערע אסיפות איז אויך געווען דער מדקדק ר׳ אריה לייב גאָרדאָן, דער גרויסער עברית־קענער, וועלכער איז אויך געווען אַ כעמיקער אויטאָדידאַקט. דער עי־לוי פון ראָסיין האָט זיך אין ווילנע מפרנס געווען פון לערנען תלמידים אין בית ה׳ זאָקהיים און דערנאָך פאַר־קויפט זייערע באָדנס צו דורשי־ציון און יק״א, איז ער פאַרבליבן ביי דער האָפענונג, אַז ער וועט נאָך זוכה זיין צו עליה און זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל. ביז היינט געפינט זיך דאָס שטיקל באָדן אין חדרה אויף זיין נאָמען: יהודה צבי סאַלאַנאַיץ.

צווישן די חברים, וואָס פלעגן אָפט קומען צו אונ־דזערע אסיפות איז אויך געווען דער מדקדק ר׳ אריה לייב גאָרדאָן, דער גרויסער עברית־קענער, וועלכער איז אויך געווען אַ כעמיקער אויטאָדידאַקט. דער עי־לוי פון ראָסיין האָט זיך אין ווילנע מפרנס געווען פון לערנען תלמידים אין בית ה׳ זאָקהיים און דערנאָך פאַר־קויפט זייערע באָדנס צו דורשי־ציון און יק״א, איז ער פאַרבליבן ביי דער האָפענונג, אַז ער וועט נאָך זוכה זיין צו עליה און זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל. ביז היינט געפינט זיך דאָס שטיקל באָדן אין חדרה אויף זיין נאָמען: יהודה צבי סאַלאַנאַיץ.

צווישן די חברים, וואָס פלעגן אָפט קומען צו אונ־דזערע אסיפות איז אויך געווען דער מדקדק ר׳ אריה לייב גאָרדאָן, דער גרויסער עברית־קענער, וועלכער איז אויך געווען אַ כעמיקער אויטאָדידאַקט. דער עי־לוי פון ראָסיין האָט זיך אין ווילנע מפרנס געווען פון לערנען תלמידים אין בית ה׳ זאָקהיים און דערנאָך פאַר־קויפט זייערע באָדנס צו דורשי־ציון און יק״א, איז ער פאַרבליבן ביי דער האָפענונג, אַז ער וועט נאָך זוכה זיין צו עליה און זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל. ביז היינט געפינט זיך דאָס שטיקל באָדן אין חדרה אויף זיין נאָמען: יהודה צבי סאַלאַנאַיץ.

צווישן די חברים, וואָס פלעגן אָפט קומען צו אונ־דזערע אסיפות איז אויך געווען דער מדקדק ר׳ אריה לייב גאָרדאָן, דער גרויסער עברית־קענער, וועלכער איז אויך געווען אַ כעמיקער אויטאָדידאַקט. דער עי־לוי פון ראָסיין האָט זיך אין ווילנע מפרנס געווען פון לערנען תלמידים אין בית ה׳ זאָקהיים און דערנאָך פאַר־קויפט זייערע באָדנס צו דורשי־ציון און יק״א, איז ער פאַרבליבן ביי דער האָפענונג, אַז ער וועט נאָך זוכה זיין צו עליה און זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל. ביז היינט געפינט זיך דאָס שטיקל באָדן אין חדרה אויף זיין נאָמען: יהודה צבי סאַלאַנאַיץ.

דער גורלדיקער לעבנסוועג פון דער משפחה באַזיליאַן

ווי אַ טראָפן וואַסער שפּיגלט אַפּ אין זיך דעם גאַנצן ים, אַזוי שפּיגלט אַפּ דער גורלדיקער לעבנסוועג פון דער באַזיליאַן־משפּחה דעם גורל פון דער ווילנער שארית־הפּליטה: געטאָ, מאַלינעס, וואַלד, און צום סוף — זייער צוריק־אויפריכ־טונג אין ישראל.

אין 1943 איז נאָטע באַזיליאַן מיט זיין פרוי און 2 אַ האַלב־יאָריק קינד, דוד, און מיט זיין ברודער משה, אַנטלאָפן פון ווילנער געטאָ, כדי אויסצומיידן די אַשמענער טויט־אַקציעס. 13 חדשים האָבן זיי זיך געוואָלגערט אין די אַרומיקע וועלדער, בלאָטעס און זומפן, אויסבאַ־האַלטנדיק זיך פון די דייטשע אַבלאָוועס און פון די אַרטיקע כוליגאַנעס, וואָס האָבן געלויערט אויף די איינצלנע יידן — די געריטענעס פון די שחיטות אין די גע־טאָס.

אַנהייב 1944 געפינט זיך די באַזיליאַן־משפּחה אין אַ בונקער אין וואַלד. צוליב דעם, וואָס אין דעם יאָר איז ווינטער ניט געפאַלן קיין שניי, און די אַבלאָוועס אויף יידן וועלן אָפּטער, ליידן די באַזיליאַנס הונגער אין משך פון דריי חדשים.

אין חודש מאַרץ קומט פאָר אין וואַלד אַ בריט־פּאַרמאַסטענע אַבלאָוו פון די דייטשן, אָבער פונקט אין דעם טאָג הייבט אָן פּאַלן אַ געדיכטער שניי — אַ נס, וואָס ראַטעוועט די באַזיליאַנס און אַנדערע יידן אין די וועלדער.

„מיין ברודער משה — דערציילט נאָטע באַזיליאַן — וועלכער איז געווען גוט באַ־קאַנט מיט דער געגנט, האָט באַשלאָסן צו גיין ברענגען ברויט, וויל דער גע־דיכטער שניי, וועט גלייך פּארשיטן די שפּורן פון זיינע טריט. ער האָט אָבער ניט געווּוסט, אַז דער וואַלד איז אַרום־גערינגלט דורך די דייטשן. ווי נאָר ער איז אַרויס פון וואַלד האָט ער זיך אָנגע־טראָפן אויף די בלוט־דורשטיקע מער־דער, וועלכע האָבן זיך געמומען יאָגן נאָך אים. מיר האָבן אַ לענגערע צייט געהערט שיסעריין, ביז עס איז געוואָרן שטיל. מיר זענען געווען זיכער, אַז מיין ברודער איז דערהרגעט געוואָרן און מיר האָבן באַשלאָסן, אַז אויב ער וועט ניט קומען ביז פּאַרטאָג, מאָכן מיר אַלע אַ סוף צו אונדזער לעבן. ער איז געווען אונדזער פירער, ער האָט געקענט גוט די געגנט און די פויערים אַרום. אָן אים זענען מיר געווען הילפלאָז. איז אייבער אַריינצופאַלן אין די דייטשע הענט און געפיניקט ווערן, כדי מיר זאָלן אויסזאָגן וואָר פון די אַרומיקע פויערים האָט אונדז געהאָלפן, האָב איך געטראַכט, אַז איך וועל בעסער מיט מיין בריטווע איבערשניידן אונדזע־רע העלדזער און אַ סוף זאָל דאָס נעמען...

מיין ברודער איז אָבער צוריקגע־קומען נאָך דעם ווי אים איז געלונגען צו אַנטרינען פון די הונדערטער דייטשע סאָלדאַטן, וואָס האָבן זיך נאָך אים גע־יאָגט און אים געהאַט אַרומגערינגלט אין אַ קרייז פון עטלעכע קילאָמעטער.

מיין ברודער און איך האָבן באַשלאָסן, אַז בלייבן לענגער אין וואַלד טאָרן מיר ניט.

אויף אַ מרחק פון 10 קילאָמעטער פון אונדז, האָט געלעבט די פּוילישע משפּחה פאָדוואָרסקי. גוטע, איידעלע מענטשן, וואָס מיר האָבן זיך מיט זיי באַפריינדט נאָך פאָר דער מלחמה. ביי אָט דער משפּחה האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אונדזערע פריינד — די משפּחות רייזמאַן און קאַגאַן. מיר

דער 2־יאָריקער דוד באַזיליאַן — ווילנער געטאָ, 1942

האָבן זיך געהאַט מיט זיין אָפּגערעדט, אַז אויב, חלילה, זייער באַהעלטעניש וועט דורכפאַלן, זאָלן זיי קומען צו אונדז אין וואַלד, און אויב אונדזער באַהעלטעניש וועט ווערן ניט זיכער, זאָלן מיר קומען צו זיי.

מיר האָבן איבערגעלאָזן מיין פרוי און קינד אין וואַלד־בונקער און האָבן אָפּגע־מאַכט, אַז אויב מען כאַפּט אונדז און מיר קומען ניט צוריק, זאָל זי טאָן וואָס זי פאַרשטייט, אָבער אויב אונדז וועט זיך איינגעבן אַנצוקומען צו פאָדוואָרסקין, וועלן מיר קומען צוריק נעמען זי מיטן קינד.

אונדז איז געלונגען דורכצוגיין די 10 קילאָמעטער אין טיפע שנייען און מיט די לעצטע כוחות אָנגעקומען ביינאַכט צו פאָדוואָרסקיס הויז".

וועגן יענער גורלדיקער נאַכט דער־ציילט וולאַדיסלאָוו פאָדוואָרסקי:

דעם 7טן מאַרץ 1944, אין אַ פראָסטי־קער נאַכט, האָבן מיר פלוצעם דערהערט אַ שטילן קלאַפּ אין פענצטער. מיין פּא־טער איז אַרויס אין דרויסן און דערזען צוויי פאַרוואַקסענע, מיט שמוץ־באַדעקטע מענטשן. איינער פון זיי פרעגט:

— ה' פאָדוואָרסקי, איר דערקענט אונדז?

— פאַרוואָס זאָל איך אייך ניט דער־קענען — הער איך מיין פּאָטער זאָגן — נאָטל און מאָוושאַ! און ער האָט זיך מיט זיי צעקושט.

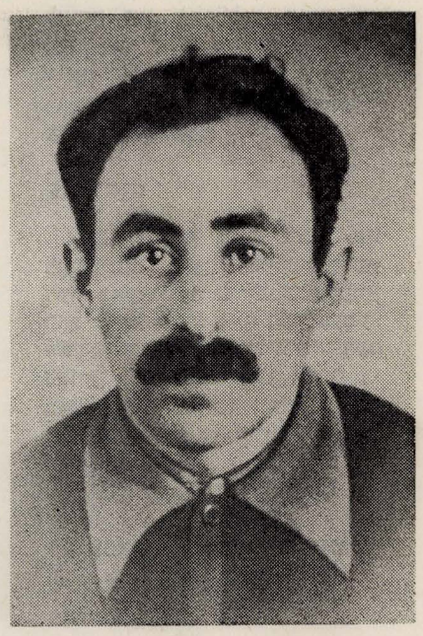
מיט אַ יאָר פריער, אין 1943, זענען צו אונדז געקומען ה' רייזמאַן און ה' קאַגאַן מיט זיין פרוי און צוויי קליינע טעכטער־לעך. און אונדז געבעטן זיי אויסבאַהאַלטן און זיי ראַטעוועז פון די דייטשן. מיר האָבן געווּוסט, אַז דאָס קאָן אונדז שטעלן אין אַ גרויסער סכנה, אָבער נאָך אַ פּא־מיליע־באַראַטונג האָבן מיר מסכים גע־ווען אויסצובאַהאַלטן די אומגליקלעכע יידן. זייער ערשטע באַהעלטעניש איז גע־ווען אין שייער אונטערן הייַ. דאָס איז אָבער נישט געווען גענוג זיכער, סיי צוליב רעוויזיעס פון די דייטשן און סיי צוליבן אָנקומענדיקן ווינטער. איך און מיין פּאָטער האָבן באַשלאָסן אויסצוגראָבן אַ בונקער אונטער אונדזער ווויננונג. דאָס איז געווען אַ שוערע אַרבעט. מיר האָבן באַדאַרפט, אומבאַמערקט פאָר אונדזערע שכנים, באַזייטיקן אַ סך אויסגעגראָבענע ערד, אָבער ביסלעכווייז האָבן מיר — מיין פּאָטער, מיין מוטער, איך און דריי שוועסטער — דעם אונטערערדישן בונ־קער אויסגעפּאַרטיקט.

ווען נאָטע און מאָוושאַ זענען צו אונדז געקומען אין אַזאַ צושטאַנד, האָבן מיר באַשלאָסן אויך זיי אויסצובאַהאַלטן אין בונקער. דער אַריינגאַנג אַהין איז געווען דורך דעם אויוון אין אונדזער שטוב. מיר האָבן אַראָפּגעפּירט די בריי־דער באַזיליאַן אין בונקער, זיי געגעבן אָפּצוגסן, און זיך געקליבן אַרויפצוגיין, אָבער נאָטע האָט זיך אָפּגערופן, אַז ער קאָן דאָ ניט בלייבן און מוז צוריקגיין אין וואַלד, ווּוּ עס זענען געבליבן זיין פרוי און קינד.

דאָס האָט נאָך שווערער געמאַכט די סיטואַציע: איך האָב פאַרשטאַנען, אַז אויב נאָטע וועט, אין צושטאַנד וואָס ער האָט זיך געפונען, גיין צוריק אין וואַלד, וועט ער זיכער אַריינפאַלן אין די הענט פון די דייטשן. האָב איך דעריבער באַשלאָסן בעסער אַליין צו גיין אין וואַלד ברענגען זיין פרוי און קינד.

מיטן פלאָן, וואָס די ברידער באַזיליאַן האָבן מיר אָנגעצייכנט, האָב איך זיך 3 אַ זייגער נ. מ. געלאָזן אין וועג אַריין און ביז פאַרטאָג אָפּגעפונען דעם וואַלד־בונ־קער. איך האָב נאָטעס פרוי אָנגעטאָן אַ פויערישן קאָשוך מיט אַ טיכל און אויך

דאָס קינד איינגעהילט אין אַ שאָפן פעל־צל. אויפן וועג צוריק האָבן מיר איבער־געלעבט ניט ווייניק שרעק. אַ דייטשער פאַסטן האָט אונדז פאַרהאַלטן און גע־זאָגט דער אָפיציר — דערווייל וועלן מיר ווינען ביי אייך".

נתן באַזיליאַן, נאָכן אַרויסגיין פון וואַלד, יולי 1944

דאָס האָט סיי אונדז סיי די באַהאַלטענע געשטעלט אין אַ שרעקלעכער סכנה. אַראָפגיין אין בונקער, אַראָפטראָגן אַהין שפייז און וואַסער, איז גאָר קיין רייד ניט געווען.. איין מאָל האָב איך, זיצנדיק אַ פאַרזאָרגטער אין שטוב, דערהערט פון בונקער אַ געוויין. דאָס האָט דער קליינער דודל, ווייזט אויס, צוליב הונגער און דורשט, זיך שטאַרק פונאַנדערגעווויינט. איך האָב לאַנג גניט געטראַכט, אַ כאַפּ געטאָן מיין הארמאָניע און געזומען הויך שפילן, כדי צו פאַרטויבן דעם קינדערישן געוויין, וואָס איז עלול געווען צוצוציען די אויפ־מערקזאַמקייט פון די דייטשן און מיר וואָלטן אַלע געוואָרן דערשאָסן.

וועז די דייטשן זענען אַוועק און איך בין אַראָפּ אין בונקער, האָט מיר נאָטע געזאָגט:

— דיין שפילן האָט געראַטעוועט דודלס לעבן. ס׳האָט שוין געהאַלטן דערביי איך זאָל אים דערשטיקן מיט מיינע אייגענע הענט, כדי צו ראַטעווען, ניט זיך, נאָך אין דרויסן איז גע־שטאַנען אַ דייטשע אָפּטיילונג. „מיר זו־כן יידן — האָט גע־זאָגט דער אָפיציר — דערווייל וועלן מיר ווינען ביי אייך".

דאָס האָט סיי אונדז סיי די באַ־האַלטענע געשטעלט אין אַ שרעקלעכער סכנה. אַראָפגיין אין בונקער, אַראָפּטראָ־גן אַהין שפייז און וואַסער, איז גאָר קיין רייד ניט גע־וועז.. איין מאָל האָב איך, זיצנדיק אַ פאַרזאָרגטער אין שטוב, דערהערט פון בונקער אַ געוויין. דאָס האָט דער קליינער דודל, ווייזט אויס, צוליב הונגער און דורשט, זיך שטאַרק פונאַנדערגעווויינט. איך האָב לאַנג גניט געטראַכט, אַ כאַפּ געטאָן מיין האַרמאָניע און געזומען הויך שפילן, כדי צו פאַרטויבן דעם קינדערישן געוויין, וואָס איז עלול געווען צוצוציען די אויפ־מערקזאַמקייט פון די דייטשן און מיר וואָלטן אַלע געוואָרן דערשאָסן.

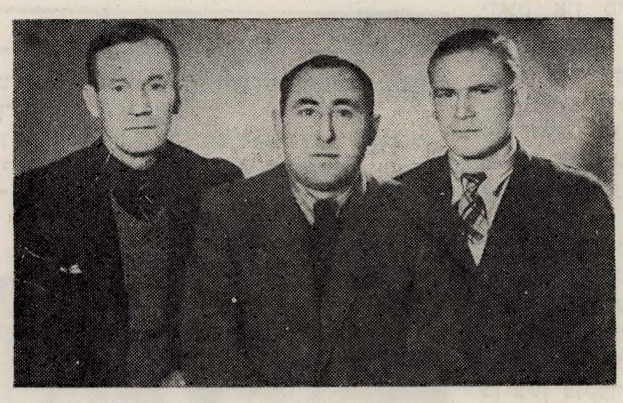

פון רעכטס: דוד באַזיליאַן, די מוטער רבקה באַזיליאַן, וולאַ־דיסלאַוו פּאַדוואַרסקי, נתן באַזיליאַן, יהושע קאַגאַן, בנימין רייזמאַן. ס׳זיצן: חנה קאַגאַן־קאַלטון, רחל קאַגאַן, פעסיע קאַגאַן.

וועז די דייטשן זענען אַוועק און איך בין אַראָפּ אין בונקער, האָט מיר נאָטע געזאָגט:

— דיין שפילן האָט געראַטעוועט דודלס לעבן. ס׳האָט שוין געהאַלטן דערביי איך זאָל אים דערשטיקן מיט מיינע אייגענע הענט, כדי צו ראַטעווען, ניט זיך, נאָך אַ מאָל. אויפן וועג צוריק האָבן מיר איבער־געלעבט ניט ווייניק שרעק. אַ דייטשער פאַסטן האָט אונדז פאַרהאַלטן און גע־זאָגט דער אָפיציר — דערווייל וועלן מיר ווינען ביי אייך".

דאָס האָט סיי אונדז סיי די באַ־האַלטענע געשטעלט אין אַ שרעקלעכער סכנה. אַראָפגיין אין בונקער, אַראָפּטראָ־גן אַהין שפייז און וואַסער, איז גאָר קיין רייד ניט גע־וועז.. איין מאָל האָב איך, זיצנדיק אַ פאַרזאָרגטער אין שטוב, דערהערט פון בונקער אַ געוויין. דאָס האָט דער קליינער דודל, ווייזט אויס, צוליב הונגער און דורשט, זיך שטאַרק פונאַנדערגעווויינט. איך האָב לאַנג גניט געטראַכט, אַ כאַפּ געטאָן מיין האַרמאָניע און געזומען הויך שפילן, כדי צו פאַרטויבן דעם קינדערישן געוויין, וואָס איז עלול געווען צוצוציען די אויפ־מערקזאַמקייט פון די דייטשן און מיר וואָלטן אַלע געוואָרן דערשאָסן.

פון רעכטס: וולאַדיסלאַוו פּאַדוואַרסקי, נתן באַזיליאַן, סטאַניס־לאַוו פּאַדוואַרסקי

וועז די דייטשן זענען אַוועק און איך בין אַראָפּ אין בונקער, האָט מיר נאָטע געזאָגט:

— דיין שפילן האָט געראַטעוועט דודלס לעבן. ס׳האָט שוין געהאַלטן דערביי איך זאָל אים דערשטיקן מיט מיינע אייגענע הענט, כדי צו ראַטעווען, ניט זיך, נאָך אַ מאָל. אויפן וועג צוריק האָבן מיר איבער־געלעבט ניט ווייניק שרעק. אַ דייטשער פאַסטן האָט אונדז פאַרהאַלטן און גע־זאָגט דער אָפיציר — דערווייל וועלן מיר ווינען ביי אייך".

דאָס האָט סיי אונדז סיי די באַ־האַלטענע געשטעלט אין אַ שרעקלעכער סכנה. אַראָפגיין אין בונקער, אַראָפּטראָ־גן אַהין שפייז און וואַסער, איז גאָר קיין רייד ניט גע־וועז.. איין מאָל האָב איך, זיצנדיק אַ פאַרזאָרגטער אין שטוב, דערהערט פון בונקער אַ געוויין. דאָס האָט דער קליינער דודל, ווייזט אויס, צוליב הונגער און דורשט, זיך שטאַרק פונאַנדערגעווויינט. איך האָב לאַנג גניט געטראַכט, אַ כאַפּ געטאָן מיין האַרמאָניע און געזומען הויך שפילן, כדי צו פאַרטויבן דעם קינדערישן געוויין, וואָס איז עלול געווען צוצוציען די אויפ־מערקזאַמקייט פון די דייטשן און מיר וואָלטן אַלע געוואָרן דערשאָסן.

וועז די דייטשן זענען אַוועק און איך בין אַראָפּ אין בונקער, האָט מיר נאָטע געזאָגט:

— דיין שפילן האָט געראַטעוועט דודלס לעבן. ס׳האָט שוין געהאַלטן דערביי איך זאָל אים דערשטיקן מיט מיינע אייגענע הענט, כדי צו ראַטעווען, ניט זיך, נאָך אַ מאָל. אויפן וועג צוריק האָבן מיר איבער־געלעבט ניט ווייניק שרעק. אַ דייטשער פאַסטן האָט אונדז פאַרהאַלטן און גע־זאָגט דער אָפיציר — דערווייל וועלן מיר ווינען ביי אייך".

דאָס האָט סיי אונדז סיי די באַ־האַלטענע געשטעלט אין אַ שרעקלעכער סכנה. אַראָפגיין אין בונקער, אַראָפּטראָ־גן אַהין שפייז און וואַסער, איז גאָר קיין רייד ניט גע־וועז.. איין מאָל האָב איך, זיצנדיק אַ פאַרזאָרגטער אין שטוב, דערהערט פון בונקער אַ געוויין. דאָס האָט דער קליינער דודל, ווייזט אויס, צוליב הונגער און דורשט, זיך שטאַרק פונאַנדערגעווויינט. איך האָב לאַנג גניט געטראַכט, אַ כאַפּ געטאָן מיין האַרמאָניע און געזומען הויך שפילן, כדי צו פאַרטויבן דעם קינדערישן געוויין, וואָס איז עלול געווען צוצוציען די אויפ־מערקזאַמקייט פון די דייטשן און מיר וואָלטן אַלע געוואָרן דערשאָסן.

פרעגט וועמען איך פיר. איך האָב גע־ענטפערט די דייטשן אַז איך האָב געדונ־גען אַ דינסט, אַן אָרעמע פרוי מיט אַ קינד. מען האָט אונדז דורכגעלאָזן און מיר זענען אָנגעקומען אַהיים.

אונדזער משפחה האָט זיך, אַזוי אַרום, פאַרגרעסערט מיט 9 נפשות. עס האָבן זיך געשאָפן שוועריקייטן מיט קריגן שפייז פאַר זיי. מיר האָבן געדאַרפט פאַרן קויפן קאָרן אין וויי־טע געגנטן, כדי נישט אַרויסצורופן קיין חשד. די די־נערשאָפט האָט גע־נומען פאַרדעכטיקן דאָס, וואָס עס גייט ביי אונדז אָוועק אַ סך ברויט. אונדזער תירוץ איז געווען, אַז דאָס ברויט גייט פאַר פויילישע פאַר־טיזאַנער.

נאָך דער ליקווי־דאַציע פון ווילנער געטאָ האָבן מיר געהערט אַז ספעציעלע אָפּטיילונגען דרייען זיך אַרום אין די דערפער און זוכן באַהאַלטענע יידן. די דאָזיקע קלאָנגען האָבן אָנגעווואָרפן אויף אונדז אַ גרויסע שרעק. די קלאָנגען האָבן זיך גיך באַשטעטיקט. אַ געוויסן טאָג האָבן מיר דערהערט אַ שטאַרקן קלאַפּ אין טיר. אייך, מיינע פריינד. און ער האָט זיך צעווויינט...".

*

25 יאָר זענען אָוועק זינט יענער שרעקלעכער צייט. די משפחה באַזיליאַן איז אַ דאָנק די פאַדוואַרסקיס געבליבן לעבן, איז געקומען קיין ישראל, זיך איינ־געאַרדנט. דער קליינער דודל איז געוואָרן אַ חתן־בחור און צו זיין חתונה איז פאַר־בעטן געוואָרן אויך דער, וואָס האָט אים גערעטעוועט פון טויט — וולאַדיסלאַוו פּאַדוואַרסקי.

הרב ידידיה פרענקעל, וואָס האָט מסדר קידושין געווען דודלען מיט זיין באַשער־טער, האָט, בעת דאָס יונגע פּאָרל איז געשטאַנען אונטער דער חופּה, צווישן אַנדערן געזאָגט:

„געריכט ביז די טיפענישן פון מיין נשמה, שטיי איך איצטער פאַר דער חופּה פון דוד באַזיליאַן מיט זיין באַשערטער, רבקה. איך האָב דאָס געפיל, און מיין, אַז דאָס זעלבע פילן די הונדערטער געסט דאָ, אַז מיר באַטייליקן זיך אין אַ שמחה ניט נאָר פון דער משפחה באַזיליאַן, נאָר אין אונדזער אַלעמענס שמחה. דוד איז דער, וואָס גאָט האָט געשוואָרן: „בשם קדשך נשבעת לו שלא יכבה נרו לעולם ועד". ביי זיין הייליקן נאָמען האָסטו אים געשוואָרן, אַז זיין ליכט וועט זיך קיין מאָל ניט אויסלעשן...

און צו וולאַדיסלאַוו פּאַדוואַרסקין האָט דער רב געזאָגט:

„אונדזערע הערצער זענען פול מיט דאַנק צו אייך, חסיד שבחסידים פון די אומות העולם. מיר באַגריסן אייך האַר־ציק ביי אונדז אין לאַנד. אין דער צייט ווען די דייטשן האָבן פאַרוואַנדלט מענטשן אין ווילדע חיות, האָט איר און אייער משפחה ניט פאַרלאָרן אייער מענטשלעך פנים. מיין שפראַך איז צו אַרעם אויס־צודריקן די דאַנקבארשאַפט וואָס מיר פילן צו אייך פאַר אייער מסירות־נפש, וואָס איר האָט אַרויסגעוויזן פאַר די קינ־דער פון אונדזער געפיינטער פאַלק".

*

וולאַדיסלאַוו פּאַדוואַרסקי איז דורכן יד־ושם אָנערקענט געוואָרן ווי אַ חסיד אומות העולם. אין אַ פייערלעכער צע־

ווילנער בראַניק

פון מיט 40 יאר צוריק

ווילנער שולן און ווילנער חזנים

די מתפללים פון טהרת הקודש האָבן היינטיקן יום־כיפור געהאַט אַ באַוונדערן עונג רוחני פונעם אויסגעצייכנטן דאָוונען פון חזן גאָלדשטיין, וועלכער האָט קאָנ־צערטמעסיק אויסגעפירט אַלע סקאָרבאָוע תפילות, דער עיקר כל־נדרי און נעילה. באַוונדערס איז ווערט פאַרצייכנט צו ווערן די קאָמפּאָזיציעס ביים אויסנעמען אין „השכיבנו", וועלכע דער באַ־קאַנטער קאָמפּאָזיטאָר חזן בערנ־שטיין האָט ספעציעל פאַרפאַסט פאַרן חזן ה' גאָלדשטיין. אין די דאָזיקע נומערן האָט ה' גאָלד־שטיין אַרויסגעוויזן זיין גרויסן חזנישׁ־מוזיקאַלישן טאַלאַנט, דער־ביי האָט צו זיין דערפאָלג אַ סך מיטגעהאָלפן דער כאָר אונטער דער אָנפירונג פון ה' גלעזער.

אויך די מתפללים פון דער שטאָט־שול זענען געבליבן העכסט צופרידן פון די האָרציקע יום־כיפור־תפילות פון שטאָט־חזן קו־סעוויצקי. באַוונדערס רירנד מיט אמתן יידישן חן איז געווען דער כל־נדרי, וועלכער האָט אַ סך מת־פללים געבראַכט צו טרערן.

אַ העברעישער קלוב (מועדון־עברי) ביי „תרבות"

די געזעלשאַפט „תרבות" האָט באַשלאָסן צו עפענען אַ העברעישן קלוב (מועדון עברי). אין קלוב, וועלכער וועט זיין אין זאָל פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע (אוני־ווערסטעטסקע 1), וועלן פאָרקומען פון צייט צו צייט לעקציעס, גע־שפּרעכן אויף פאַרשיידענע טעמעס, ווי ליטעראַרישע, ווי־סנשאַפטלעכע און געזעלשאַפטלעכע. די ערשטע לעקציע פון י. ד. גאָרדאָן אויף דער טעמע: „הד"ר קלויזנער בספ־רות העברית" קומט פאָר מיטוואָך דעם 12טן אָקטאָבער.

רעמאָניע, וואָס איז פאַרגעקומען אין ירו־שלים, האָט דער יד־ושם אים צוגעטיילט אַן אָנערקענונגס־מעדאַל. ער האָט זיך אויך באַטייליקט אין אַ צערעמאָניע אין אוהל „יזכור" — צום אָנדענק פון די קרבנות פון חורבן און שפּעטער האָט ער פאַרפלאָנצט אַ בוים אין דער אַלעע פון די חסידי אומות העולם אויפן הר־הזכרון אויף זיין נאָמען.

דאָס איז דער קליינער שכר וואָס דאָס פאָלק ישראל גיט די חסידי אומות העולם.

די חתונה פון דוד באַזיליאַן

פון רעכטס: וולאַ־דיסלאַוו פאָדוואָר־סקי, די כלה... נתן באַזיליאַן און פרוי, דוד באַזיליאַן, הרב ידידיה פרענקעל.

לטובת גאולת הארץ

די ערשטע טעג סוכות וועלן אין אַלע שולן און בתי־מדרשים, לויטן מנהג פון כמה יאָרן, די עולים לתורה און מתפללים מנדר זיין פאַרן גאולת הארץ.

אין פיל שולן וועלן רעדנער ריידן מענינע דיומא פאַרן אויפבוי פון ארץ־ישראל.

פאַרוואָס?

אויפן צווייטן טאָג סוכות איז באַשטימט געווען אַ רעפעראַט פון דער באַקאַנטער שריפטשטעלערין רחל פייגענבערג אויף דער טעמע: „שוואַרצבאַרד — פּעטליוראַ". דעם דאָזיקן רעפעראַט האָט אָבער די מאַכט, צום גרויסן וווּנדער, ניט דערלויבט. פרעגט זיך טאַקע. פאַר־וואָס?!

דערעפענונג פון דער אויס־שטעלונג פונעם קינסטלער פנחס לאַקס

פרייטיק, דעם 7טן ד. ח. איז אין בנין פון דער יידישער קהילה פאַר־געקומען די דערעפענונג פון דער אויסשטעלונג פון די סקולפטור־אַרבעטן פונעם באַגאַבטן קינסט־לער פנחס לאַקס.

די פייערלעכקייט פון דער דער־עפענונג האָט בייגעווינט אַ היפּשער עולם פון קינסטלער, פּרעסע־פאַרשטייער און אויך אַ זייער גרויסער עולם פון שטודירנדיקער יוגנט און סתם ליבהאָבער פון קונסט.

די אויסשטעלונג האָט דערעפנט מיט אַ שיינער רעדע אין נאָמען פון דעם אויסשטעלונג־קאָמיטעט ה' מ. שאַליט, וועלכער האָט אין קורצן כאַראַקטעריזירט דאָס שאַפן פון פ. לאַקס און אָנגעוויזן אויף די שווערע אומשטענדן ביי וועלכע דעם יונגן קינסטלער קומט אויס צו שאַפן זייַנע ווערק. דאָן זענען געהאַלטן געווארן אַ רייַ באַגרי־סונגס־ווערטער פונעם קינסטלער בן־ציון צוקערמאַן, דיכטערין שרה רייזען, ראַטמאַן אליעזר קרוק און רעד. ז. רייזען.

דאָן איז דער עולם צוגעטראָטן צו באַטראַכטן די עטלעכע און צוואנציק סקולפטורן, פון וועלכע ס'האָבן אַממיינסטן געצויגן די אַלגעמיינע אויפמערקזאַמקייט די פאַרטרעפלעך אויסגעפירטע ביוס־טן פון משה קולבאַק, נחום לי־פאָווסקי, מירעלע דייכעס א. אַנד.

משה רון (תל־אביב) געניראל־סעקרעטאר פון ישראלדיקן זשורנאליסטן־פאראבאנד

פייערלעכע מסיבה לכבוד אברהם קארפינאוויטש

(צו זיין באקומען די פרעמיע פון „די גאלדענע קייט" פאר דער בעסטער דערציילונג פון יאר)*

עדיט און ישראל פאלאק האבן, נאך זייער קומען פון טשילי קיין ישראל, איינגעשטעלט אז זייער שיינעם מנהג. זיי האבן עטאבלירט אן יערלעכע פרעמיע פאר דער בעסטער דערציילונג, וואס ווערט אין משך פון יאר פארעפנטלעכט ווערן אין דער ליטעראריש־ער צייטשריפט „די גאלדענע קייט", וואס ווערט ארויס־געגעבן אין תל־אביב דורך דער הסתדרות.

דאס יאר האט די פרעמיע באקומען דער טאלאנטפולער ווילנער שרייבער אברהם קארפינאוויטש פאר זיין דערציילונג „א טאג פון מלחמה" — די ערש־טע און, ווי מיר דוכט, די אייניציקע קיל־סטלעריש־ע דערציילונג, וואס איז ביז איצט אנגעשריבן געווארן וועגן דער זעקסטאגיקער מלחמה.

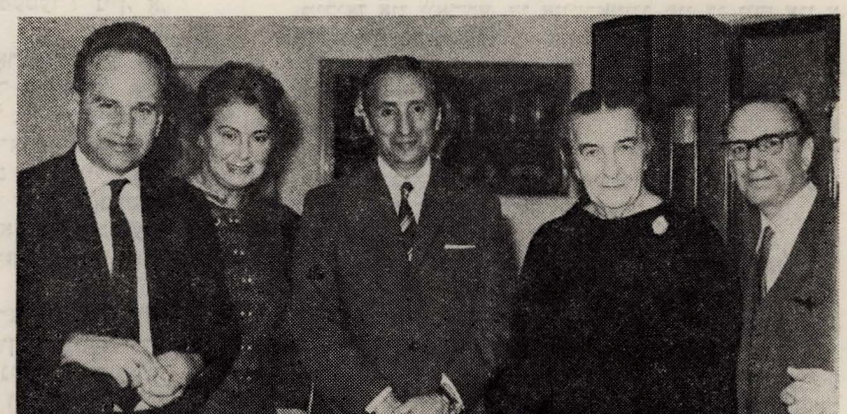
לכבוד דעם פרעמירטן שרייבער, וואס פארנעמט, אגב, א הויכן אמט אין יש־ראלדיקן סימפאנישן ארקעסטער, האבן עדיט און ישראל פאלאק איינגעארדנט אין זייער שיינער היים א פייערלעכע מסיבה, אויף וועלכער עס זענען אנווועזנד דער ישראל־פרעמיער פרוי גאלדע מאיר, דער וויצע־קליטה־מיניסטער אריה אליאב, ח"כ יונה כסה, פארשטייער פון דער העברעישער און יידישער ליטעראטור, געזעלשאפטלעכע און קולטור־טויער, ווי אויך די רעדאקציע פון „די גאלדענע קייט" — אברהם סוצקעווער, אליעזר פינעס און מלך קארפינאוויטש — דער ברודער פון פרעמירטן שרייבער.

פון רעכטס: ישראל פאלאק, מ. גראס־צימערמאן, אברהם קארפינאוויטש, פרוי גאלדע מאיר — ישראל־פרעמיער פון ישראל

ישראל פאלאק האט זיינע קורצע באגריסונג־ווער־טער אויסגעדריקט זיין צופרידנקייט, וואס דאס מאל איז די פרעמיע צוגעטיילט געווארן פאר אן אקטועלער ישראל־דיקער דערציילונג. ער האט הארציק געדאנקט דער זשורי פון דער פרעמיע — פראפעסאר דב סדן, ד"ר שלמה ביקל און מ. צאנין פאר זייער גוטן אויסוואל.

דער פארזיצער פון יידישן שרייבער־פארײן אין ישראל, משה גראס־צימערמאן האט זיך אפגעשטעלט אויף די שאפונגען פון אברהם קארפינאוויטש ווי זיי קומען צום אויסדרוק אין זיינע ביכער „דער וועג קיין סדום" און „ביים ווילנער דורכהויף".

פון רעכטס: מלך קארפינאוויטש, פרוי גאלדע מאיר, אברהם קארפינאוויטש, זיין פרוי אנא, וויצע־קליטה־מיניסטער ל. אליאב

אברהם סוצקעווער דערציילט וועגן די ערשטע ליטע־ראריש־ע טריט פון אברהם קארפינאוויטש און זיין קינסטלע־רישן אויפשטייג אין זיינע ווילנער דערציילונגען, וואס זענען אנגעזאפט מיטן גייסט פון ירושלים דליטא.

יונה כסה אנאליזירט די פרעמירטע דערציילונג און קומט צום אויספיר, אז דער מחבר האט מצליח געווען צו געבן א קינסטלערישע שילדערונג פון די שטי־מונגען ערב דער זעקסטאגיקער מלחמה און אן אימפרעסיוו באשרייבונג פון דער מלחמה גופא.

אברהם קארפינאוויטש האט הארציק באדאנקט די גאסטגעבער און אנווועזנדי־קע און באזונדערס פרוי גאלדע מאיר, וואס זי איז געקומען אנטייל נעמען אין א פייערונג לכבוד דער יידישער ליטע־ראטור. ער האט דערביי דערציילט, אז זייעדיק אין ציפערן, דארט פארשיקט דורך די ענגלענדער וויי אן אומלעגאלער עולה, איז אהין געקומען גאלדע מאיר, כדי צו דערמוטיקן די אינטערנירטע יידן אין די ענגלישע לאגערן.

א קליין מיידעלע — דערציילט אברהם קארפינאוויטש — איז געשטאנען צוזא־מען מיט אלעמען און זיך צוגעהערט צו גאלדע מאירס רייד. אין א געוויסן מאמענט האט דאס מיידעלע א פרעג געטאן:

— ווער איז דאס, אט די מאמע?

און עמעץ האט איר געענטפערט:

— דאס איז די מאמע פון דער יידישער מדינה.

זענען מיר שטאלץ צו האבן אזא מאמע — האט פאר־ענדיקט אברהם קארפינאוויטש זיינע רירנדיקע דאנק־ווערטער.

אין א געהויבענער שטימונג האט דער עולם פארברא־כט אויף אט דער אינדרוקסופולער מסיבה ביז שפעט ביינאכט.

---

* דערציילונג „א טאג פון מלחמה" זען אין נומער 2 פון „ווילנער פנקס".

די לעצטע אויפן מויער *

אבא קאָוונער (עין החורש)

אין טעג וועז ס׳זענען נאָך נישט פאַרטריקנט געוואָרן די טייכן בלוט נאָך די לעצטע מאַסן־שחיטות פון די אַזוי־גערופענע „געלע שיינען" — האָט אויף איינס פון די מיט אימה־באַדעקטע זיבן געסלעך פון ווילנער געטאָ אָנגעהויבן זיך שמידן אַ העראָישער אויפטו: עס אַנטשטייט די ערשטע יידישע פאַרטיזאַנער־אַרגאַניזאַציע אין געטאָ.

אין דער האָפענונגסלאָזיקייט פון דער געטאָ־וואָר האָט אויפגעבליצט פון דער ווייל נאָך אומבאַקאַנטע ווינקלען אַ נייער רוף: „לאָמיר ניט גיין ווי שאָף צו דער שחיטה!". מיט די ווערטער האָט זיך אָנגעהויבן דער אויפרוף, וואָס מיר האָבן אַרויסגעלאָזט דעם ערשטן יאָנואַר 1942 אין ווילנער געטאָ. דאָס איז געווען דער ערשטער רוף צום ווידערשטאַנד. לעצט־גלעביבענע פון היים און שטאָט, פאַריאושטע, גלייכ־גילטיקע צו אַלע פיינען — האָט די יידישע יוגנט פלוצלינג דערזען פאַר זיך אַ ציל. אַ הייליקן ציל, וואָס האָט געגעבן אַ זינען איר אויסגעלאָשן לעבן. ס׳האָט ווי אַ פראָמעטעישער פונק אויפגעהעלט איבער די מיט אש־און־בלוט צונויפגע־מישטע געסלעך דער רוף צום ווידערשטאַנד.

ווי היינט זע איך דעם פינצטערן לאַקאַל פון דער פאַלקס־קיך אויף שטראַשון גאַס 2; יענע הונדערט און פופציק פאָר אויגן פאַרטרערטע אין טונקל, ווען איך האָב געלייענט די שורות פון אויפרוף:

...ווארפט אַוועק די אילוזיע, פאַרצווייפלטע: אייערע ארויסגעפירטע קינדער, פרויען, מענער — ניטאָ זיי. פאַנאַר איז ניט קיין לאַגער. פאַנאַר איז טויט.

ארעם, שוואַך און הילפלאָז זענען מיר. דאָך איז אונדזער איינציקער ענטפער דעם שונא — ווידער־שטאַנד! ברידער, בעסער פאַלן קעמפנדיק ווי פרייַ מענטשן איידער בלייבן לעבן אין מערדערס געוואָד, פאַרטיידיקן זיך. פאַרטיידיקן זיך ביזן לעצטן אָטעם! —

ווען איך האָב געענדיקט, האָט אין זאַל געשטעקט אַ קברדיקע שטילקייט. אין דעם איז אויסגעבראָכן אַ שלוכצן, אַ געזאַנג: „אויסשטרעקן דעם האַלדז צום מעסער? ניין, אָ, קיין מאָל ניין!".

אַזוי איז געבוירן געוואָרן די קאָמפס־אַרגאַניזאַציע אין ווילנער געטאָ. מיר האָבן זיך געשטעלט פאָר אַ ציל צו אָר־גאַניזירן אַ באַוואָפנטן ווידערשטאַנד אין פאַל פון פאַרניכטונג, און אָנהייבן פירן אַ שטערעריש דיווערסיע־אַרבעט אויף די דייטשע מיליטעריש אונטערנעמונגען. אָרום דעם ציל האָבן זיך פאַראייניקט אַלע פאַרטייען און מיט זיי די בעסטע פון דער יוגנט. די אַרגאַניזאַציע האָט מען אַ נאָמען געגעבן פ.פ.א. — פאַראייניקטע פאַרטיזאַנער־אַרגאַניזאַציע אין ווילנער געטאָ.

נאָר ניט וועגן אונדז וויל איך איצט דערציילן. איינשטע־לנדיק דעם אייגענעם לעבן און דעם לעבן פון טויזנטער יידן, פלעגן מיר אַרויסבאַקומען פון דייטשע בונקערס גראַנאַט, פולעמיאָטן, ביקסן און אַריינשמוגלען דעם וואָפן פון נקמה אין דער באַוואַכטער געטאָ — מיר האָבן ניט אויפגעהערט צו טראַכטן וועגן די יידן פון גראָדנע, ביאַליסטאָק, וואַרשע. וועגן די אַלע יידישע ישובים וואָס האָבן נאָך דעמאָלט געלעבט אין פאַרפירערישער רו. ניט געוווסט דעם אמת פון פאַנאַר. פון מאָרד. דעם אמת פון גורל. אין ביאַליסטאָק האָבן געלעבט פערציק טויזנט יידן. אין ווארשע — אַ האַלבער מיליאָן. די ביאַליסטאָקער האָבן ניט געגלייבט אַז מען וועט זיי אַלע אויסראָטן. אין ביאַליסטאָקער געטאָ איז נאָך ביז דעמאָלט ניט פאַרגעקומען קיין מאַסן־שחיטה. ווי איז דאָס מעגלעך אַז מען זאָל אַלע אויסהרגענען? אין ווארשע איז מען געווען זיכער, אַז אַ האַלבן מיליאָן וועט מען ניט אַרויסשלעפּן פון די הייזער און אויסשיסן. יעדער פון די פינף הונדערט טויזנט האָט געטראַכט: מ׳וועט איבערלעבן. ער וועט איבערלעבן.

ווינטער 1942 האָבן מיר פון ווילנער געטאָ אַרויסגעשיקט די ערשטע שליחים צו די יידן אין אַנדערע שטעט — רופן צו ווידערשטאַנד. עדעק באַראַקס, ענטין און ישראל קעמפ־נער זענען אַרויסגעשיקט געווארן קיין ווארשע. זיי האָבן איבערגעקויפט אַ דייטשישן שאָפער און אָנגעקומען אין וואַר־שעווער געטאָ. חיה גראָסמאַן איז דערגאַנגען ביז ביאַליסטאָק. זיי האָבן דאָרט צונויפגערופן געהיימע פאַרזאַמלונגען פון דער יוגנט און געזעלשאַפטלעכע טוערס. זיי האָבן דערציילט וועגן גורל פון די ווילנער יידן: פון אַכציק טויזנט זענען געבליבן צוואַנציק טויזנט. דערציילט וועגן פאַנאַר. וועגן שטעט און שטעטלעך. וועגן גאַנץ ליטע. דער גרוס פון ווילנע האָט געמאַכט אין ווארשע און ביאַליסטאָק אַ גרויסן רושם. דאָס רוב האָט אָבער ניט געגלייבט. זיי האָבן ניט געוואָלט גלייבן אַז אויף אַלעמען לויערט באַלדיקע אויסראָטונג.

עדעק באַראַקס און חיה גראָסמאַן זענען, ריזיקירנדיק מיטן לעבן, צוריקגעקומען אין ווילנער געטאָ. מיר זענען צו־געטראָטן צו אַן אינטענסיוועך אַרבעט. אין נאָמען פון שטאָב פון דער פ.פ.א. האָב איך אָפגעדרוקט אַן אויפרוף: „צו אַלע אונטער דער דייטשער אָקופאַציע". דער אויפרוף האָט דער־ציילט וועגן דער אויסמאָרדונג. געריידט וועגן בלוטיקע צי־פערן. וועגן ווילנע. ווילייקע, קאָוונע, מינסק. אַלגעמיינע אויס־ראָטונג איז דער גורל פון אַלע יידן אונטער דער היטלעריי־שער אָקופאַציע. אַלץ איינס וווּ זיי זענען:

„ברידער — האָבן מיר געשריבן אין אויפרוף — גלייבט ניט אַז עס קען אונדז ראַטעווען ווירטו־שאַפטלעכע נוימוענדיקייט. וואַרפט אַווק די האָפענונג, אַז צוליב ווירטשאַפטלעכע אינטערעסן וועלן די דייטשן ניט וועלן אומברענגען פערציק טוי־זנט יידן אין ביאַליסטאָק — און אַוודאי ניט דעם האָבן מיליאָן אין ווארשע. די אויסראָטונג פון די יידן איז אַ צענטראַלע אַקציע און איז ניט אָפהענגיק פון קיינע ארטיקע ארגאַנען. די דייטשן אין ביאַליסטאָק אַדער גראָדנע (כדי צו האָבן ארבעט און ניט גיין אויפן פראָט) קענען פאַרצייַען דעם קיום פון גאַנצן אויף אַ קורצער צייט. אָבער די אויסמאָרדונג פון יידן איז אַ סיסטעמאַטישער און אַלגעמיינער פראָצעס, וועל־כער וועט פריער אָדער שפּעטער אַיידן טרעפן. דאָ הערשט די פאַליטישע פראָגראַם איבער אַלע ווירטשאַפטלעכע און ארטיקע פאַקטאָרן. וווּ ס׳איז נאָר דאָ אַ יידישער ישוב אונטער היטלערן — וועט זיין אַ פאַנאַר! יידן, ארגאַניזירט זיך. נעמט זיך פאָרן גע־ווער. יידן, צום באַוואָפנטן ווידערשטאַנד!".

צוויי שוועסטער זילבער, איבערגעפירט די אויפרופן קיין ביאַליסטאָק פרויען, האָבן אַריבערגעפירט די אויפרופן קיין ביאַליסטאָק און ווארשע. אויפן צוריקוועג האָט זיי געכאַפט געסטאַפּאָ. גלייך נאָך דעם זענען אַרויסגעפאָרן די שליחים פון פ.פ.א., עדעק באַראַקס און חיה גראָסמאַן, מיטן ציל צו אַרגאַניזירן די קאָמפס־אַרגאַניזאַציע אין ביאַליסטאָקער געטאָ. זיי מאָכן דאָרט דעם ערשטן פרווו פון פאַרשטענדיקונג צווישן די יידי־שע פאַרטייען. ניט אַלע זענען, ליידער, רייף געווען אויפצו־נעמען דעם געבאָט פון דער שעה. אין מאַרץ 1942 קומט זיך צונויף די איניציאַטיוו־גרופּע, וואָס האָט זיך געשטעלט פאָר אַ ציל צו אַרגאַניזירן דעם מאַסן־ווידערשטאַנד און גלייכצייטיק פאַרקניפּן זיך מיט קאָמפס־גרופּן אויסער דער געטאָ, כדי צו פירן אַ שטערעריש אַרבעט קעגן שונא. מ׳איז צוגעטראָטן פורעמען די עפּנטלעכע מיינונג. וועקן די יוגנט צום קאָמף. דער ערשטער שטאָב פון דער ביאַליסטאָקער

---

* געשריבן פון ווילנע, אין אָקטאָבער 1944, צום יידישן אַנטי־פאַשיסטישן קאָמיטעט אין מאָסקווע.

קאמפס־ארגאניזאציע איז באשטאנען פון עדעק בארבאקס — קאמאנדיר, יאסל קאווא און פאפארץ. ס׳ווערן ארגאניזירט גרופן צו פינף קעמפערס. אונטערן אנפיר פון בארבאקסן האבן די אינסטרוקטארן זרח זילבערבערג, אלעקסאנדער און אנדרע אנגעהויבן מיליטעריש אויסשולן די קעמפערס. די ארבעט איז א שטרענג קאנספיראטיוו. די מיטגלידער ווערן געקליבן פון די פארטיי־אקטיוון.

געהיימקטער וואפן

דער געווער־ארויסבאקום איז געווען שווער און סכנהדיק. די ערשטע וואפן האבן די קעמפערס פון גטא ארויסבאקומען פון דייטשע לאגערן, פון מיליטעריש „איינהייטן". מ׳האט ארויסגעשלעפט געווער פון 10טן פאלק, פון דער קאזארמע פון גווזענעם 14טן ד.א.ק.„ פון „נאכשוב־לאגער". וויפל מסירת־נפש האט ביי דעם ארויסגעוויזן דער יוגנטלעכער ישראל פיטקאווסקי! ווער עס איז ניט געווען אין גטא ווען קיין מאל ניט פארשטיין, קיין מאל מיט זיינע חושים ניט באנעמען, וואס דאס הייסט מאנשרעק פאר קאלעקטיוווער אחריות. דער באווסטזיין, אז דער ציל איז גרעסער און הייליקער ווי דאס לעבן, מיט וועלכן מ׳ריזיקירט, האט געגעבן כוח די קעמפערס צו טאן זייער געפערלעכע ארבעט. חיה גראסמאן, געשיקט פון ווילנע צו ארגאניזירן די קאמפס־ארגאניזאציע אין ביאליסטאק, פלעגט טאג־אין, טאג־אויס, ארויסשלייכן זיך פון גטא פארשטעלט ווי א קריסטין, פארן מיט דער דייטשער באן און ברענגען געווער פון אנדערע שטעט. אזוי האט זי געבראכט פון דארף קארופטשיצע, נעבן גראדנע, צוויי פולעמיאטן, צווויי וואליזעס גראנאטן, רעוואל־ווער־קוילן. שפעטער פון דארף וואסילקאווע — ביקסן. פון דער „גרענאדיר־קאזארמע" נעבן ביאליסטאק האט זי געבראכט רעוואלווערן און גראנאטן. געפירט האט חיה גראסמאן דעם וואפן אויפן באן — אין וואליזעס. דאס איז געווען א קאלט־בלוטיקייט פון א ניט־נארמאלן מענטשן. אברהמל ריבא האט מיט א גרופע ארייגבאקומען זיך אין „טראפייען־לאגער" און ארויסגעגנבעט אכט אויטאמאטן, אויף וועלכע ס׳זענען נאך געווען די אפצייכנס פון אומגעקומענע פארטיזאנער, ביי וועלכע די דייטשן האבן זיי דערקענט. גדליה שאיאק האט מיט א גרופע באגנבעט די געסטאפא. אונטער שוץ פון דער נאכט זענען זיי ארײן אינעווייניק און ארויסגעציגן 18 שטיק וואפן. דער קעמפער הערשל האט מיט נאך קעמפערס באריבט דעם „נאכשוב־לאגער".

וויסנדיק, אז עס וועט אויספעלן הייס געווער, האבן די קעמפערס פון גטא אויסגעפארטיקט פארשיידענעם קאלטן וואפן פון אייגענער קאנסטרוקציע: למשל, שפריצן מיט וויט־ריאל. עס זענען אויך אויסגעארבעט געווארן הונדערטער גראנאטן אין גטא. די ארגאניזאציע האט אויך אינגעפרוווטע געווער־ווארשטאטן אויף צונויפשטעלן די באזונדערע טיילן, געגנבעטע ביי די דייטשן.

זוכנדיק הילף מחוץ דער גטא האט דער שטאב זיך גע־שטעלט אין פארבינדונג מיט פירנדיקע קאמוניסטישע טוערס אין שטאט. קיין פארטיישע ארגאניזאציע אויסער דער גטא איז נאך ניט געווען צו יענער צייט. דער וויכטיקסטער פאר־טיישער פארשטייער איז געווען יאקובאווסקי. אים צו פאר־דאנקען ווערט אינגעשטעלט אן ענגע באציונג צווישן די קעמפערס פון גטא און שטאט.

יאקובאווסקי פארט קיין ווארשע, כדי זיך צו פארשטענ־דיקן מיט דער פוילישער ארבעטער־פארטיי (פ.פ.ר.) וועגן קאמף אין ביאליסטאקער געביט. אויפן וועג פאלט ער אריין אין די הענט פון געסטאפא און ווערט דערשאסן. א דאנק דער מיטהילף פון דער פעדאגאגין שיינע לעווין (פאטי) טרעפן זיך די קעמפערס פון גטא מיט א סאוויעטישער פארשטיסטן־גרופע, אראפגעשיקט פון מאסקווע אויף ספע־ציעלע אויפגאבן אין ביאליסטאקער געגנט. דורך דער גרופע שיקט אווענ עדעק בארבאקס קיין מאסקווע די ערשטע דאקו־מענטן פון ווילנער גטא און פ.פ.א.־שטאב. ער שרייבט אויך א בריוו וועגן דער קאמף־ארגאניזאציע אין ביאליסטאקער גטא. אין א קורצער צייט ארום קומט אן ענטפער פון מאס־קווע. אין בריוו צום יידישן שטאב ווערט אויסגעדריקט אנערקענונג פאר דער ארבעט פון די יידישע קעמפערס. מ׳זאגט אויך צו הילף.

די ערשטע שחיטה

דעם 3טן פעברואר 1943 קומט פאר די ערשטע מאסן־אקציע אין ביאליסטאקער גטא. אין גטא זענען דעמאלט פארשפארט געווען איבער פופציק טויזנט מענטשן. די אקציע פירן דורך דייטשן. פון אכט פרי ביז פיר נאך מיטאג כאפט מען יידן אויף די גאסן און פון די הייזער. די געכאפטע ווערן געשיקט מיט א טראנספארט אין טויטן־לאגער טרעבלינקע. דאס געדויערט א גאנצע וואך. ס׳ווערן פארשלעפט 1200 יידן.

כדי צו פארנארן די מאסן, פירן די דייטשן ארויס קליינע גרופן אין אנדערע לאגערן (אין לובלין, ראדאם), מ׳ברענגט פון זיי גרוסן און בריוו. א סימן אז די יידן לעבן.

דאס מאל האבן די דייטשן געפירט די כאפעריי אויף ניט־ארבעטנדיקע יידן. אויף די וואס האבן ניט געהאט קיין „ar־beit־sheinen" פון די ווארשטאטן. כדי צו זיין אויסער דער סכנה פארשלעפט צו ווערן, האבן די ארבעטנדיקע געמוזט זיצן אין די פאבריקן און ווארשטאטן. אלע איבעריקע האבן די דייטשן געכאפט און ארויסגעפירט.

די קעמפערס פון דער ארגאניזאציע האבן באשלאסן ניט צו גיין אין די פארזיכערטע פאבריקן, וו׳ עס באהאלטן זיך אויס די אפגעקלibענע יידן. זיי רעזיגנירן פון זייער רעכט צו זיין אין די פאבריקן און גייען צוזאמען מיט די באדראטע מאסן. צו יענער צייט האט די ארגאניזאציע געהאט וויניק געווער. דער באואפנטער וויderשטאנד איז נאך ניט געווען צוגעגרייט. דער קאמאנדיר בארבאקס צעטיילט די קעמפערס אין גרופן און שטעלט זיי אויס אין באזונדערע מאביליזיר־פונקטן. בשעת דער אקציע ווערן צווויי פון די גרופן ארום־גערינגלט. ס׳פאלן אכט דייטשן. די גאסן ווערן אפגעשלאסן. אלע זיבן און צוואנציק ארומגערינגלטע קעמפערס קומען אום. צווישן זיי דער קאמאנדיר פון דער ארגאניזאציע עדעק בארבאקס. דעם לעצטן שריט פון עדעק בארבאקס און זיין אום־קום ווען קיין מיליטערמאן ניט פארשטיין. אזוי טוט ניט קיין באזאכטער קאמאנדיר. אפשר. אזוי האט אבער געהאנדלט דער מענטש.

דער ייד מאלמעד האט אפגעגאסן מיט וויטריאל א דייטש, וואס האט געכאפט יידן, דער דייטש איז מאמענטאל בלינד זירט דעמאלט א גרופע כעמיקערס, ס׳ווערן אויסגענוצט אין געהיים אלע כעמישע וואפן און טאקרייען און מ׳פרא־דוצירט גוטע אויסגעפרוווטע גראנאטן. די ארגאניזאציע האט אויך איינגעארדנט געווער־ווארשטאטן אויף צונויפשטעלן די באזונדערע טיילן, געגנבעטע ביי די דייטשן.

זוכנדיק הילף מחוץ דער גטא דער שטאב זיך גע־שטעלט אין פארבינדונג מיט פירנדיקע קאמוניסטישע טוערס אין שטאט. קיין פארטיישע ארגאניזאציע אויסער דער גטא איז נאך ניט געווען צו יענער צייט. דער וויכטיקסטער פאר־טיישער פארשטייער איז געווען יאקובאווסקי. אים צו פאר־דאנקען ווערט אינגעשטעלט אן ענגע באציונג צווישן די קעמפערס פון גטא און שטאט.

יאקובאווסקי פארט קיין ווארשע, כדי זיך צו פארשטענ־דיקן מיט דער פוילישער ארבעטער־פארטיי (פ.פ.ר.) וועגן קאמף אין ביאליסטאקער געביט. אויפן וועג פאלט ער אריין אין די הענט פון געסטאפא און ווערט דערשאסן. א דאנק דער מיטהילף פון דער פעדאגאגין שיינע לעווין (פאטי) טרעפן זיך די קעמפערס פון גטא מיט א סאוויעטישער פארשטיסטן־גרופע, אראפגעשיקט פון מאסקווע אויף ספע־ציעלע אויפגאבן אין ביאליסטאקער געגנט. דורך דער גרופע שיקט אווענ עדעק בארבאקס קיין מאסקווע די ערשטע דאקו־מענטן פון ווילנער גטא און פ.פ.א.־שטאב. ער שרייבט אויך א בריוו וועגן דער קאמף־ארגאניזאציע אין ביאליסטאקער גטא. אין א קורצער צייט ארום קומט אן ענטפער פון מאס־קווע. אין בריוו צום יידישן שטאב ווערט אויסגעדריקט אנערקענונג פאר דער ארבעט פון די יידישע קעמפערס. מ׳זאגט אויך צו הילף.

די ערשטע שחיטה

דעם 3טן פעברואר 1943 קומט פאר די ערשטע מאסן־אקציע אין ביאליסטאקער גטא. אין גטא זענען דעמאלט פארשפארט געווען איבער פופציק טויזנט מענטשן. די אקציע פירן דורך דייטשן. פון אכט פרי ביז פיר נאך מיטאג כאפט מען יידן אויף די גאסן און פון די הייזער. די געכאפטע ווערן געשיקט מיט א טראנספארט אין טויטן־לאגער טרעבלינקע. דאס געדויערט א גאנצע וואך. ס׳ווערן פארשלעפט 1200 יידן.

כדי צו פארנארן די מאסן, פירן די דייטשן ארויס קליינע גרופן אין אנדערע לאגערן (אין לובלין, ראדאם), מ׳ברענגט פון זיי גרוסן און בריוו. א סימן אז די יידן לעבן.

דאס מאל האבן די דייטשן געפירט די כאפעריי אויף ניט־ארבעטנדיקע יידן. אויף די וואס האבן ניט געהאט קיין „ar־beit־sheinen" פון די ווארשטאטן. כדי צו זיין אויסער דער סכנה פארשלעפט צו ווערן, האבן די ארבעטנדיקע געמוזט זיצן אין די פאבריקן און ווארשטאטן. אלע איבעריקע האבן די דייטשן געכאפט און ארויסגעפירט.

די קעמפערס פון דער ארגאניזאציע האבן באשלאסן ניט צו גיין אין די פארזיכערטע פאבריקן, וו׳ עס באהאלטן זיך אויס די אפגעקלibענע יידן. זיי רעזיגנירן פון זייער רעכט צו זיין אין די פאבריקן און גייען צוזאמען מיט די באדראטע מאסן. צו יענער צייט האט די ארגאניזאציע געהאט וויניק געווער. דער באואפנטער וויderשטאנד איז נאך ניט געווען צוגעגרייט. דער קאמאנדיר בארבאקס צעטיילט די קעמפערס אין גרופן און שטעלט זיי אויס אין באזונדערע מאביליזיר־פונקטן. בשעת דער אקציע ווערן צווויי פון די גרופן ארום־גערינגלט. ס׳פאלן אכט דייטשן. די גאסן ווערן אפגעשלאסן. אלע זיבן און צוואנציק ארומגערינגלטע קעמפערס קומען אום. צווישן זיי דער קאמאנדיר פון דער ארגאניזאציע עדעק בארבאקס. דעם לעצטן שריט פון עדעק בארבאקס און זיין אום־קום ווען קיין מיליטערמאן ניט פארשטיין. אזוי טוט ניט קיין באזאכטער קאמאנדיר. אפשר. אזוי האט אבער געהאנדלט דער מענטש.

דער ייד מאלמעד האט אפגעגאסן מיט וויטריאל א דייטש, וואס האט געכאפט יידן, דער דייטש איז מאמענטאל בלינד

געוואָרן, אַ כאַפּ געטאָן די ביקס און אָנגעהויבן שיסן. נאָר אָנשטאָט מאַלמעדן דערהרגעט ער זיין אייגענעם חבר, אַ צווייטן דייטשן זעלנער. ער אַליין שטאַרבט שפּעטער פון די ברואַנדווּנדן. מאַלמעד באַווייזט צו אַנטלויפן.

אויף צו מאָרגנס האָט די דייטשע מאַכט אויסגעהאָנגען אַ מעלדונג, אין וועלכער עס ווערט געוואָרנט, אַז די געטאָ איז אין סכנה, אויב דער ייד מאַלמעד וועט ניט צוגעשטעלט ווערן אין געסטאַפּאָ. פּאָר מאַלמעדס קאָפּ באַשטימט די דייטשע מאַכט אַ גרויסע געלט־פּרעמיע. מאַלמעד האָט אי־בערגעלייענט די וואָרענונג צו דער געטאָ און אַליין זיך גע־שטעלט אין געסטאַפּאָ. מ׳ברענגט אים צוריק אין געטאָ און אין דער אָנוועזנהייט פון די שעפן פון געסטאַפּאָ הענגט מען אים אויף אויפן געטאָ־פּלאַץ. פּאָר דער תליה האָלט מאַלמעד אַ רעדע. ער האָט ניט געמיינט גראָד דעם דייטש. אפשר איז יענער ניט שולדיק. ער האָט אויך אפשר געהאַט אַ פּרוי מיט אַ קינד. „שולדיק זענט איר!״ — שרייט ער אויס, אויס־שטרעקנדיק די הענט צו די געסטאַפּאָ־שעפן. און שטיל און מאָדנע פשוט רופט ער אויס: „זאָל לעבן די נקמה!״.

נאָכטוענדיק דעם ביישפּיל פון די קעמפּערס שטעלן זיך ניט פיל יידן מיט „שיינען״ אין זייערע פּאַבריקן, נאָר גייען סאָלידאַר מיט די באַדראָטע זיך אויסבאַהאַלטן. אַזעלכע פּאַלן זענען געווען הונדערטער. ווען די דייטשן האָבן אויפגעדעקט די באַהעלטענישן און געפּאָדערט זיי זאָלן אַרויסגיין, האָבן זיי זיך קעגנגעשטעלט און ניט געפּאָלגט. אָט די יידן זענען צעשאָסן געוואָרן אויף די גאַסן.

דער באַוואָפנטער ווידערשטאַנד

אַ קורצע אָטעם־פּויזע ביז — דער ענדגילטיקער ליקווי־דאַציע.

די אַרגאַניזאַציע, נאָכן פּאַרלירן אירע בעסטע און ערשטע קעמפּערס, האָט זיך ניט אונטערגעגעבן. די אַרבעט ווערט אַוועקגעשטעלט אויף ס׳ניי דורך דער נייער אָנפּירונג, וועלכע האָט איצט פּאַראייניקט אַלע פּאַרטייען. די אָנפּירערס זענען געווען: מרדכי טענענבוים (קאָמאַנדיר), חיה גראָסמאַן און דאָניעל. ס׳גייט אָן אַ פּיבערדיקע וואָפן־דעראָבערונג. נאָכט אין נאָכט רייסט מען אויף מיליטערישע און פּאָליציייִשע סקלאַדן און מ׳באַקומט אַרויס כל־מיני געווער פּאַר דער אַר־גאַניזאַציע. דער שטאָב באַשליסט, אַז יעדער נייער פּרווו מצד דער געסטאַפּאָ אַרויסצופּירן יידן פון געטאָ דאַרף באַ־טראַכט ווערן ווי דער אָנהייב פון דער ענדגילטיקער ליקווי־דאַציע און מוז ווערן אַ רוף צו אַ באַוואָפנטן ווידערשטאַנד. אייגנצייטיק באַשליסט מען אַרגאַניזירן אין די אַרומיקע וועלדער אַ פּאַרטיזאַנער־באַזע פּאַר די קעמפּערס פון געטאָ. דעמאָלט איז נאָך אין דער געגנט פון ביאַליסטאָק ניט געווען קיין אַרגאַניזירטע פּאַרטיזאַנער־באַוועגונג. אין מערץ 1943 גייט אַרויס פון געטאָ די ערשטע פּיאָנערן־גרופּע אין וואַלד. די גרופּע באַשטייט פון פינף און צוואַנציק יידישע פּאַרטיזאַנער. זייער קאָמאַנדיר איז סאַשאַ (שפּעטער אומגעקומען אין קאַמף). דעם פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד באַזאָרגט די אַרגאַניזאַציע פון געטאָ מיט געווער, זאָכן, שפּייז. דאָס איז די ערשטע אַרגאַני־זירטע פּאַרטיזאַנער־מחנה אין ביאַליסטאָקער ראַיאָן.

פּלוצלינג. אין ברען פון די צוגרייטונגען, פּירן דורך די דייטשן די ליקווידאַציע פון געטאָ.

פון 14טן אויפן 15טן אויגוסט 1943, צווישן אַזייגער אין דער נאַכט, פּאָרט אַריין אין געטאָ דער שרף פון ס.ד. — פרידעל. ער שטעלט אָפּ זיין טאַקסי ביים יידנראַט און מעל־דעט, אַז ביז נייַן פּרי דאַרפן אַלע יידן זיך שטעלן אויפן פּלאַץ יעראַוויעצקאַ־גאַס. מיט געפּעק. די ביאַליסטאָקער ווערן עוואַ־קוּירט קיין לובלין.

דייטשיש מיליטער רינגלט גלייך אַרום אַלע פאַבריקן און וואַרשטאַטן אין געטאָ. די אַרגאַניזאַציע מאַביליזירט אירע כוחות. דער שטאָב וואַרפט די לאָזונג צו די מאַסן: „ניט קיין עוואַקואַציע — נאָר טויט״. „ניט לובלין — נאָר טרעבלינקע״. אַלע גרופּן שטעלן זיך אויף די מאָביליזיר־פונקטן. דער פּלאַן פון וויידערשטאַנד איז לכתחילה געווען: באַפאַלן די דייטשן, וועלכע וועלן אַריין אין געטאָ כאַפּן יידן. ס׳האָט זיך אַבער גלייך אַרויסגעוויזן, אַז קיין גרעסערע מיליטער־אָפּטיילן זענען אין געטאָ ניט אַריין, נאָר זי אַרומגערינגלט. דער שטאָב ענדערט דעם פּלאַן. קאָנצענטרירן די קעמפּערס צווישן דעם המון וואָס פילט אויס דעם יעראַוויעצקי־פּלאַץ, כדי אין פאַסיקן מאָמענט, אין שפּיץ פון דער מאַסע אַדורכרייסן זיך מיט אַ קאָנצענטרירטן פייַער דורך דער געטאָ־פּאָרצוימונג. דער שטאָב באַזירט זיך אויף כמיעלנאָ. אַהין וועלן גלייך אַריבערגעטראָגן די פּעק מיטן געוואָרן. אויף ניין אַזייגער באַשטימט דער שטאָב צו שטורעמען דעם פלויט וואָס גרענעצט אָפּ די געטאָ

הירש גליק

טאָרפּלידּ*

1

ווער זינקט און זינגט פון שוואַרצן זומפּ
וואָס מאָרגן ברענגט פּאַר יִד און לומפּ?

מיט אַ קללה, מיט אַ זידל
פּליט אַ רידל נאָך אַ רידל.
אין גערודער, אין גערעדער,
שוואַרצע בלוט אין יעדן אָדער
ווי דער טאָרף אין דאַמפּמאַשין.
אין עלעוואַטער גיט אַ פלאַטער,
אַ פּלי, אַ פּאַל, דער ערשטער שטראַל
פון דעם באַגין.

2

פיר טראַנספּאָרט
צום בלאָען פּאָרט.
צום גרינעם ראַנד
פון חלום־לאַנד.
אַ כוואַליע שוועבט
אַ ווינטל צאַרט.
אַ מיידל בענקט,
אַ לעבן וואַרט.

3

לויפט אַ ברעטל נאָך אַ ברעטל
צו מיין היים און צו מיין שטעטל.
אין גערודער, אין גערעדער,
זינגט דאָס בלוט אין יעדן אָדער,
ווי דאָס רעדל זינגלט דין.
טאָ גיט זשע פּאַרע און מאַכט אַ וואַרע,
אין דעם באָדן אין דעם קאַלטן
ליגט אַן אוצר פּאַרבאַהאַלטן —
דער באַגין.

* דאָס טאָרפּלידּ האָט דער מחבר פון פּאַרטיזאַנער־הימן געשריבן אין אַרבעט־לאַגער ר ע ש ע, 1942.

פון שטאָט. ווי אַ סיגנאַל צום שטורעם האָט געזאָלט דינען דאָס אונטערצינדן די פאַבריקן. ניין אַזייגער ווערט אַרויס־געגעבן דער באַפעל. פופצן מינוט נאָך ניין — ווען ס׳ענדיקט זיך דער טערמין, וועלכן ס׳האָט געגעבן פרידעל — ווערט אונטערגעצונדן די גרעסטע פאַבריק, די פילצפאַבריק אויף פאַבריטשנע גאַס. גלייך נאָך איר — אַנדערע. ס׳פלאָקערט אויף אַ גוואַלדיקע שריפה. מיטן געשריי „הורא״ און „טויט די מערדערס!״ האָט זיך אַ לאָז געטאָן אַ מחנה פון אַ פאָר הונ־דערט באַוואָפנטע קעמפערס שטורעמען דעם פּלויט. אַ גרויס מאַסע נאָך זיי. די דייטשן עפענען אָבער אַ הוראָגאַן־פייער פון שוועָרע פּולעמיאָטן און מינע־ווארפערס. ס׳רייסן אויף אָפּילו סנאַריאָדן פון פעלדהאַרמאַטן. ס׳ווייזט זיך אַרויס, אַז אַרום דער געטאָ־וואַנט זענען קאָנצענטרירט גרויסע כוחות פון ס.ס.־אָפּטיילן, געבראַכטע קיין ביאַליסטאָק מיט עטלעכע שעה פריִער. וועָן חיה גראָסמאַן רייסט זיך שפּעטער אַרויס אויף יענער זייט, זעט זי רונד אַרום געטאָ צענדליקער מאַשין־געווער, רייטער־אָוטאָמאָטלער, אויטאָס, פעלדהאַרמאַטן. אַ פינפאַכיקער רינג פון ס.ס.־חיילות האָט אַרומגעגאַרטלט דעם געטאָ־מויער. בשעתן קאַמף איז אין געטאָ אַריינגעפאָרן אַ טאַנק. די קעמפערס וועלכע האָבן ניט אויפגעהערט צו שטו־רעמען דעם פּלויט, זענען פאַרשניטן געווָארן פון מוראדיקן פייער. די אויפשטענדלערס קעמפן ווי ואַנזיניקע. ס׳פאַלן פיל דייטשן. אויפן נאָוואָגרודקער פּלאַץ בלייבן צענדליקער גע־פאַלענע חברים.

זרח זילבערבערג רייסט זיך דורך מיט אַ גרופּע איבערן פּלויט אין דער דייטשער אייזן־גיסעריי־פאַבריק „מאָלט־האַמבאָלט״, אין וועלכער עס געפינט זיך די דייטשע קאָנ־טראָל־קאַמיסיע איבער דער געטאָ. זרח זילבערבערג דער־שיסט דעם דייטשן קאָמענדאַנט. די קעמפערס צעברעכן אַלע מאַשינעס און אייניריכטונגען. ניט קענענדיק זיך אַדורכרייסן פאַרויס, קערט זיך די גרופּע צוריק אין געטאָ און פירט וויי־טער דעם קאַמף.

ביז צוויי ביי טאָג האַלט אַן דאָס קעגנזייטיקע פייער.

אַרום צוויי אַזייגער האָבן זיך די דייטשע אָפּטיילן אום־באַמערקט אַרײַנבאַקומען אין געטאָ פון אַ זייטיקן טויער ביי דער באַנליניע. זיי שניידן זיך אַרײַן צווישן די אַרגאַניזירטע קעמפערס און דער גרויסער אומבאַוואָפנטער מאַסע. די אויפ־שטענדלערס ווערן אַרומגערינגלט. אַ טייל פאַלט. דאָס רוב אָבער באַווייזט זיך אַרויסצורייסן פון דער אַרומרינגלונג און פאַרבאַרִיקאַדירן זיך אין די אונטערערדישע היילן, צוגעגרייטע פון פאַרויס.

דער קאַמף אין געטאָ געדויערט נאָך אַ לאַנגע צייט. נאָכט אין נאָכט אַרדענען אײַן די קעמפערס פון די אונטערערדישע קאַנאַלן איבערפאַלן אויף די דייטשע חיילות, וועלכע האַלטן וואַך אין דער שוין ליקווידירטער געטאָ. אין די נעכט הערן ניט אויף די גרויליקע שיסעריִען אויף די געסלעך פון געטאָ. די קעמפנדיקע גרופּן פרווון זיך אַדורכרייסן אין וואַלד. די וואָס באַווייזן זיך אַרויסצורייסן ווערן אָבער אַרויסגעגעבן אין די הענט פון געסטאַפּאָ דורך דער שטאָטישער באַפעלקערונג.

ביי טאָג האָט מען ניט געקענט אויפנעמען קיין קאַמף. די נעכט זענען געווען אָנגעזאָפּט מיט בלוט. אַלץ שיטערער ווערן די ריִען פון די אויפשטענדלערס. צוויי גרופּן געלינגט דאָך אַרויסצובאַקומען זיך פון געטאָ אין וואַלד. אויף די וועגן וואָס פירן פון שטאָט אין וואַלד וואַרטן אָפּ פאַטראָלן פון דער יידישער פאַרטיזאַנער־מחנה, וועלכע נעמען אויף די אַנט־רונענע.

די לעצטע אין חרובן געטאָ בלייבן איבער די אַקטיוו־סטע אויפשטענדלערס. זיי זענען פאַרבאַריקאַדירט אין אַן אונטערערדישער הייל. דעם 13טן סעפּטעמבער ווערן זיי אָנגע־גריפן דורכן שונא. ס׳קומט פאָר אַ בלוטיקער ניט־גלייכער געראַנגל. די אַמוניציע גייט אויס. ס׳פאַלן מיט אַ העלדנטויט די לעצטע זיבעציק יידישע אויפשטענדלערס פון ביאַליס־טאָקער געטאָ.

גדליה שאַיאָק רייסט זיך אויף אַקעגן אַ מערדער — ער גיט אַ שליידער זיין ליידיקע ביקס אין קאָפּ פון אַ דייטש און רופט אויס — „טויט דעם פאַשיזם!״. אויסשיסנדיק די לעצטע קויל, פאַלט דער העלדישער ראַיאָן־קאָמאַנדיר זרח זילבער־בערג.

ס׳לעשט זיך אויס דער אָרגאַניזירטער וויידערשטאַנד.

צוויי חדשים געדויערן נאָך אינדיווידועלע קאַמפן אין פאַרשיידענעווינקלען פון דער חרובער געטאָ.

ניט־דערברענטע

נאָך פאַר דער ליקווידאַציע פון געטאָ האָט דער שטאָב אַרויסגעשיקט אין שטאָט פיר יידישע מיידלעך אויף פאַלשע פּאָפּירן, כדי צו שטיין אין פאַרבינדונג מיט די פאַרטיזאַנער. איצט איז צוגעקומען צו די פיר אַ פינפטע — דער לעצטער לעבן־געבליבענער מיטגליד פון שטאָב נאָכן אויפשטאַנד — חיה גראָסמאַן.

די יידישע מיידלעך אַרגאַניזירן אַן אומלעגאַלן אַנטיפאַ־שיסטישן קאָמיטעט. פינף זענען זיי: חיה גראָסמאַן („האַלינא וואַראַנאָוויטש״), ליזע טשאָפּניק („מאַרוסיע מאַראָזאָוסקאַ״), חסיה ביעלעצקאַ („האַלינאַ סטאָסיוק״), בראָניע וויניצקי („ברא־ניסלאָוואַ סקיבעל״) און רוט („אַניאַ קיסלי״).

איך בין ניט פעיק צו באַשרייבן דעם גבורה־ און מאַר־טירער־וועג פון די פינף לעצטע יידישע קעמפערינס. זיי אַר־גאַניזירן נייע גרופּן און פירן זיי אַרויס אין וואַלד. דערַאָבערן געווער, שוין ניט פאַר דעם געטאָ, נאָר פירן דאָס אין שטאָב פון דער פאַרטיזאַנער־בריגאַדע. זיי פירן אַריבער צו די פאַר־טיזאַנער אַן אַרבעטס־באַטאַליאָן פון סאָוויעטישע געפאַנגענע. אַרגאַניזירן אַ גרופּע אינזשענירן צום דינסט פון דער בריִ־גאַדע. אַ דאַנק די אינזשענירן רייסן זיי אויף די עלעקטרישע סטאַציע אין טראָסיעלצי. זיי אַרגאַניזירן צוויי דייטשן, וועלכע שטעלן זיך אין דינסט פון אַנטיפאַשיסטישן קאָמיטעט. די דייטשן שטעלן צו וויכטיקע דאָקומענטן, מאַפּעס, געהיימע לאָקאַלן, ידיעות פון פּאָליציי, אַרסענאַלן, קויפן ספּעציעל אַ טאַקסי פאַר די יידישע מיידלעך אַריבערצופירן געווער.*

די יידישע מיידלעך שיקן אַריבער אין פאַרטיזאַנער־שטאָב געוויע ידיעות וועגן דער זענט־אַרטילעריע. וועגן באַוועגונג פון מיליטער. וועגן אָבלאָווסק אויף פאַרטיזאַנער. זיי גנבענען אַרויס פון געסטאַפּאָ וויכטיקע פּלענער. אין ביאַליסטאָק זענען אַקטיוו פאַרשיידענע נאַציאָנאַליסטישע גרופּן. די יידישע מיידלעך פירן מיט זיי לאַנגע פאַרהאַנדלונגען און פירן אַר־בער צו די פאַרטיזאַנער די וויסרוסישע גרופּע מיט אַרלאָווו בראש, די פּוילישע גרופּע מיט פעליקס לאַרעקן בראש. אַ דאַנק די מיידלעך איז אַ גרויסע גרופּע פון די פּוילישע נאַציאָ־נאַליסטן Hańcza אָוועק צו די פאַרטיזאַנער.

אין פאַרטיזאַנער־שטאָב רופן מען זיי „דעוווטשאַטאַ״ — די „מיידלעך״. די געטרייסטע און העלדישסטע פאַרבינדלערס פון דער בריגאַדע. אַזוי אַרבעטן זיי ביזן לעצטן טאָג. ביז דער לעצטער מינוט. געראָדפּטע. געיאָגטע. מיט דעם באַ־וווסטזיין, אַז זיי זענען אַליין. אַז אַלע נאָענטסטע זענען אויף פאַנאַר און אין טרעבלינקע.

*

מיט אַ פּאָר וואָכן צוריק האָב איך זיך געטראָפן אין ווילנע מיט חיה גראָסמאַן. נאָך צווי אַ האַלב יאָר. ניט איך, ניט זי, האָבן געגלייבט אייַנער דעם אַנדערן צו זען. מיר דריקן זיך די הענט. צווישן אונדז שטייען די געשטאַלטן פון די טייערסטע. און קיין זאָך קען ניט אויסלייזן אונדזער פיין פון בלייבן אַליין — פאַר מיליאָנען אַ מצבה.

---

* איינער פון די דייטשן, אַרטור שאַדע, איז געבליבן לעבן.

ד״ר מאַקס ווײַנרײַך *

ווילנע אין די פאטא־בילדער פון משה רביב

משה ווארבייטשיק (רביב) איז אַ מאָלער, אַ באַגאַבטער מאָלער. און דאָס מאָל רײדן מיר ניט פון זײַנע מאָלעריי, נאָר פון פאָטאָגראָפיעס. גאָר אויף אַן אַנדער שטייגער געמאַכט ווי מיר זײַנען געווויגן עס צו זען. אויסגעקליבן די טיפּישע ערטער און מענטשן וואָס ווילנע האָט געקענט געבן און קאָמבינירט מיטן אויג פון אַ קינסטלער.

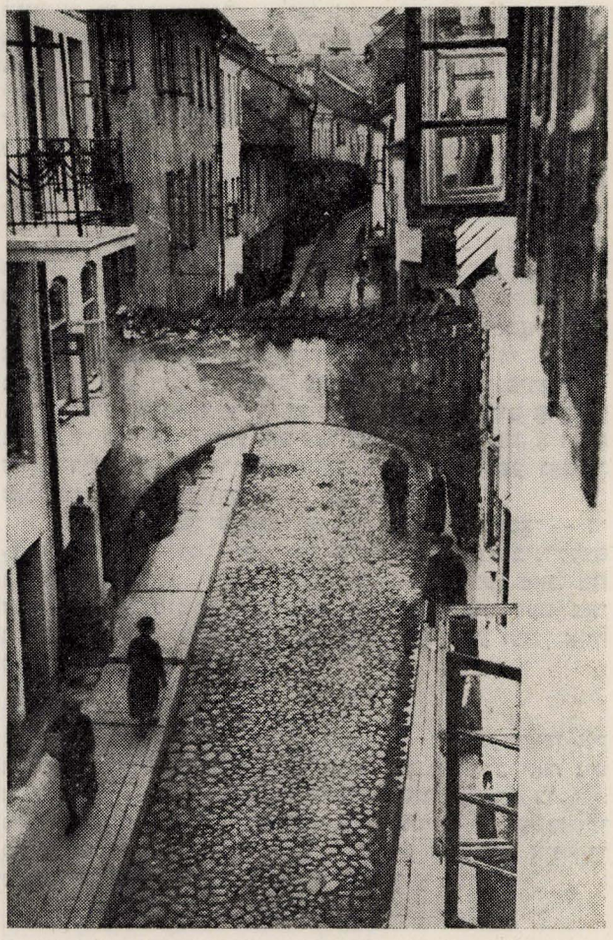
אַמאָל דערגרייכט ער דעם גרויסן עפעקט דורך בייטן די באַלייכטונג. ער נעמט פשוטע מענטשן פון אַ גאַנץ יאָר, און מיטן בייטן דאָס ליכט און אויפנעם־ווינקל שטעלט ער פאָר דעם אָ מענטש מיט דער גאַנצער קראָפט.

אַדער צום ביישפּיל: פאַרמאַכטע קראָמען האָט מען שוין געזען באַשריבן, געצייכנט און פאָטאָגראָפירט. רביב איז געגאַנגען מיט אַזאַ גאַנג: ער האָט אויפגענומען אַ פופצן אַזוינע קראָמען מיט פאַרמאַכטע לאָדנס וווּ ס׳פענצטער איז האַרט לעבן דער טיר אַזוי אַז זיי זענען אויס ווי אַ גרויסער שוואַרצער אות „יוד״, דורכגע־צויגן מיט אייזערנע שטאָבעס. עס איז אַן אייגנאַרטיקע קינסטלע־רישע אויפפאַסונג.

אַדער די אַלטע יידישע קלויז, וואָס אַזויפיל גרויסע יידישע פערזענלעכקייטן האָבן אין איר געלערנט. זי איז פאַנטאַסטיש אין איר גאַנצן תוך — דערייבער האָט רביב זי אַוועקגעשטעלט אין דיאַגאָנאַל כמעט „געפלויגן״..

---

* געשריבן אין סעפטעמבער 1931.

יאַטקעווער גאַס

אַדער די מענטשן וואָס גייען דורך די טויערן, ווי פאַרחלומט. אָט איז דער ייד מיט זײַן ווייסער באָרד, מיטן פּינגער אויפן לאָקן פון מאַנטל, וואָס שאָפט מיטן אַרכיטעקטאָנישן פראַגמענט פון שול אַ ווונדערלעכן איינדרוק.

צוויי בילדער הייסן: „שטראָשונס ביבליאָטעק אינעווייניק״. די ביבליאָטעק האָט מען פאָטאָגראָפירט ניט איין מאָל. האָט מען

דער דורכהויף

געזען קעפ פון יונגע־לייט און עלטערע יידן וואָס זיצן ביי די ספרים.

אָבער אין שטראָשונס ביבליאָטעק איז פאָראַן עפעס אַזוינס מיט וואָס זי צייכנט זיך אויס פון אַנדערע ביבליאָטעקן. דאָס איז דער ספּעציעלער סאָרט ביכער, די הונדערט־פראָצענטיקע יידיש־קייט, די פאָליצעס ש״סן, שאלות און תשובות און אַנדערע רבנישע ספרים.

רביב האָט אויפגענומען די ספרים אויף די פאָליצעס, פון אונטן אַרויף, פון פאָרנט און פון דער זייט — און איר האָט דעם איינדרוק, ווי איר וואָלט געשטאַנען אין מיטן אַ גרויסן ים און פון אַלע זייטן שפּאָרן אויף אייך ביכער, ביכער, ביכער...

אָט איז פשוט אַ פענצטער, מער גאָרנישט. אָבער איין שויב אין דעם פענצטער איז פאַרשטאָפט מיט אַ שמאָטע, אַ צווייטע מיט אַ ברעטל. דערצו איז נאָך דער גאַנצער פענצטער אַביסל אייגנעבויגן. איר זענט פאָרטיק. איר האָט שוין געזען אַלץ.

אַדער דאָס בילד: „די הויפן זיינען ברוקירט פאַרשיידנאַר־טיק״. אָט זיינען גרויסע שטייגער און אָט זיינען קלענערע. און אין

ד״ר ישראל קלויזנער (ירושלים)

ווילנער געטא

די יידן האָבן זיך באַזעצט אין ווילנע, אַזוי ווי אין אַנדערע שטעט, נאָענט צום האַנדל־צענטער, לעבן דער דייטשער גאַס, דעם מאַרק און ראַטהויז. זיי האָבן געזוכט צו ווינען צוזאַמען, צו שאַפן א קהילה מיט א שול און אַנדערע רעליגיע־

א ביסל מנוחה אויף די טרעפלעך
פון גאונס קלויז

זע און געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס. סוף 16־טן יאָרהונדערט געפינען מיר שוין אין ווילנע א ״יידישע גאַס״. איר יאָר 1593 ווערט די קהילה אפיציעל אַנערקענט דורכן מלך. די קהילה מעג האָבן איר שול, יאַטקעס, בית־מרחץ און בית־עולם. אין יאָר 1633 באַקומען די ווילנער יידן פונעם נייעם מלך ווייטערדיקע פריווילעגיעס, ווי אויך צו בויען א גרויסע שול. אין די פריווילעגיעס איז אויך באַגרענעצט געוואָרן דער שטח אין שטאָט וווּ יידן וועלן טאָרן ווינען: די יידישע גאַס, יאַטקעווער גאַס נאָר פון איין זייט, און מיקאַלאַיעווער געסל; לעבן דער דייטשער גאַס מעגן יידן האָבן דאָס הויז, וועלכע זיי האָבן געקויפט פון די פירשטן סלוצקי. די יידן זיינען אויפגע־פאַדערט געוואָרן אויסקויפן אין משך פון 15 יאָר אַלע הייזער אין געטא און אַריי־בערגיין דאָרט ווינען. די גרענעצן פון געטא זיינען שפעטער א ביסל פאַרבריי־טערט געוואָרן: יאַטקעווער גאַס פון בייד זייטן; הייזער לעבן דער דייטשער גאַס (אָבער ניט עפענען טירן און טויערן צו דער גאַס). מען האָט דערלויבט, און שפעטער מחייב געווען יידן אויפצושטעלן טויערן ביים אַריינגאַנג אין געטא. די יידן האָבן יאָרן לאַנג אָפגעשטופט דעם טערמין פון אַריבערגיין אין געטא.

אין יאָר 1783, וען עס האָבן אָנגעהויבן פאַרמעל אָפגעשאַפט געוואָרן. עס איז געבליבן נאָר א פאַרבאָט צו ווינען אין

אַן אָרעם יינגעלע
אויפן שולהויף

צוויי גאַסן, איין גאַס, וועלכע גייט פון טויער ״אָסטראָבראַמא״ ביז צו דער קאַטעדראַלע, און די גאַס פון טראָקער טויער ביזן קלויסטער אויפן נאַמען פון יאָן דעם הייליקן. אַכציק יאָר שפעטער (1861) איז אויך דער פאַרבאָט בטול געוואָרן.

פון א רעפעראַט געהאַלטן אין מוזיאון ישראל בשייכות מיט דער אויסשטע־לונג פון קינסטלער משה רביב ״ירושלים דליטא, א בליק דורכן פא־טא־אַפאַראַט״, יולי 1969.

די יידן האָבן געווינט אין אַלע טיילן פון שטאָט, אָבער דער יידישער קוואַרטאַל איז דאָך געווען זייער צענטער. דער שול־

דער בלינדער פידלער־בעטלער

הויף מיט דער גרויסער שול און די קלויזן איז געבליבן דער רעליגיעזער צענטער. אין די יידישע גאַסן איז גע־בליבן, נאָכדעם ווי די ייִד האָבן זיך פריי צעשפרייט אין שטאָט, די יידישע אַרעמ־קייט. א בילד פון יידישן קוואַרטאַל, פון אַלטן צענטער פון דער יידישער קהילה אין ווילנע, וועלכן נאָר א שיין איז געבליבן פון זיין עבר, גיט אין זיינע פאַטאַס דער קינסטלער משה רביב.

אין די שמאָלע יידישע גאַסן האָט זיך קאָנצענטרירט דער יידישער האַנדל און מלאכה. ווו נאָר א טיר און א לאָדן איז געווען א קראָם. כדי צו פאַרגרעסערן די צאָל קראָמען, האָט מען געשאַפן גאַסן, וועלכע האָבן געפירט דורך די הויפן. אַזעלכע ״דורכהויפן״ זיינען געווען צווישן דער יידישער און יאַטקעווער גאַס און צווישן דער יידישער און דייטשער גאַס. אין דורכהויף, אַנטקעגן אַריינגאַנג אין

מיטן א לאָך: מען מוז זיין אַן אייגענער אויף צו קענען גיין דאָ זיכער. אין הינטערגרונט איז א ייד צוגעשפאַרט צו א שטיינערנער וואַנט, עפעס א חורבה — א שטעלכל. א האַלב־צעבראָכענער לייטער שטייט לעבן דעם. ס׳איז שוין קלאָר: דאָס בילד פון מענטשן און וואָס אַרום אים.

נאָר אָט בלייבט איר פאַרפלעפט: יידישע גאַס, ראַמיילעס געסל, יאַטקעווער, גלעזער־גאַס — מיר וואַלטן זיך געריכט מען וועט אונדז דאָ ווייזן די ענגשאַפט, די שטיקנדיקייט, די קליינקייט. אָבער ניין. רביב, דער קינסטלער, גייט פאַרקערט. די געסלעך זיי־נען אַזוי פאַטאַגראַפירט אַז זיי זאָלן אויסקומען ווי א וועג וואָס וועט אַלץ ברייטער אוש פאַרלירט זיך אין דער ברייטקייט.

אַזוי ווי דער קינסטלער וואַלט געזאָגט: איר האָט זיך ניט וואָס צו שעמען, ווער עס האָט כוח און מוח, פאַר דעם זייט איר ניט ענג...

שולהויף, גייענדיק פֿאַרבײַ ר׳ מיילא׳ס הויז צו דער יאַטקעווער גאַס, איז געווארן אַ געסל. אויף ביידע זייטן פון דורכהויף האָבן זיך געצויגן קראָמען. דער דורכהויף אַנטקעגן דער מזרח־וואַנט פון דער גרויסער שול האָט מען געפרופן „די אַלטע קראָמען". אין די יאָרן וועלן משה רביב האָט דאָרט פֿאָטאָגראַפֿירט (1929), האָט דאָרט געבליט דער האַנדל מיט אַלטע זאַכן.

אויך אויסער די קראָמען האָט זיך געפירט אַ האַנדל. אין די גאַסן און אויפן שולהויף זיינען געזעסן הענדלער „שע־מערניקעס", וועלכע פלעגן פֿאַרקויפן געבעקס אד״גל. לעבן דער גרויסער שול זיינען געווען קרעפֿאַרניעס.

וואַסער פלעגן די איינווינער פון יידישן קוואַרטאַל באַקומען פון קוואַל „ווינגרי". פון די ווינגריס פלעגן הילצערנע רערן פירן דאָס וואַסער צום הויף מערבדיק פון שולהויף, וווּ עס איז געווען אַ וואַסער־באַסיין. דאָרט פלעגן שעפֿן די איינווינער פון די אַרומיקע הייזער און גאַסן פריש וואַסער. וואַסערטרעגער פלעגן פונאַנדערטראָגן אין עמערס וואַסער אין די הייזער. אין 19טן יאָרהונדערט, וועו דער שטאָטראַט האָט צענומען די רער, האָבן די יידן אויסגעגראָבן אַ ברונעם. ניט ווייט פון דאָרט איז געווען דער יידישער בית־מרחץ און מיקווה.

עס איז שוין געווען אין יידישן קוואַרטאַל אַ גוט אינסטאַלירטע קאַנאַליזאַציע. אויף דער ריינקייט אין „דער יידישער שטאָט", וויי ראַמען שניי וויינטערצייט און אַרויספירן אַפּפאַל, אַכטונג געבן אויף דער וואַסער־לייטונג און קאַנאַליזאַציע. ווי אויך פאַרוואַלטן מיטן בית־מרחץ איז געווען אַ ספּעציעלע אָפּטיילונג פון קהל, וואָס האָט געהייסן „בדק הבית". די אָפּטיילונג פלעגט אויך רעמאָנטירן און אָפּבויען די שולן און אַנדערע געזעלשאַפֿטלעכע געביידעס, נאָך שריפות.

די שטאָט האָט אָפּט געליטן פון גרויסע שריפות. אויך דער יידישער קוואַרטאַל האָט נישט איין מאָל געברענט, כאָטש די הייזער זענען געווען געבויט פון שטיינער און ציגל. אַ שריפה אין יאָר 1737 האָט פאַרברענט כמעט דעם גאַנצן יידישן קוואַרטאַל. די גרויסע שול און די אַלטע קלויז זיינען שטאַרק באַשעדיקט געווארן. אַן ענלעכע גרויסע שריפה איז אויסגעבראָכן אין יאָר 1748. אַ יאָר שפּעטער איז ווידער געווען אַ שריפה אין דער „יידישער שטאָט".

אין די יידישע גאַסן זיינען געווען פיל קליינע קלויזן, וועלכע זיינען געגרינדט געווארן דורך רייכע מענטשן אַדער דורך חברות. אַ סך קלויזן האָבן אָנגעהערט צו חברות פון בעלי־מלאכות (צעכן). די צאָל פון אַזעלכע פראָפעסיאָנעלע חברות איז געוואַקסן אין 18טן און 19טן יאָרהונדערט. עס זיינען געווען קלויזן פון שניידער, שמוקלער, קצבים, שוסטער, שטעפער, זעמשער, היטל־קירזשנער, פוטער־קירזש־נער, גאַרבערס, בראַנזניקעס און לייכטער־מאַכער, סטאַליערס, טאָקערס, בלעכער, מאָלער, כלי־זמר, קוימענקערער און אַנדערע. אויפן שולהויף זיינען געווען אויסער דער גרויסער שול מיט איר פּאָליש, די אַלטע קלויז, די נייע קלויז, קברנישע קלויז, דעם גאונס קלויז, און אונטער איר „שבעה קרואים". אין דעם הויף, וווּ עס איז געווען די רער און ברונעם זיינען אויך געווען חסידישע שטיבלעך.

אויפן אָרט פון די קרופֿאַרניעס, ביי דער מזרח־וואַנט פון דער גרויסער שול, האָט מען אָנגהויב פון 20סטן יאָרהונדערט אויסגעבויט אַ בנין פאַר דער גרויסער שטראַשון־ביבליאָטעק. אין אונטערשטן שטאָק זיינען געווען קראָמען. די מזרח־וואַנט פון דער גרויסער שול איז געווען באַפּוצט מיט אַ ווערנדע און קאַלאַנאַדע געבויט פון האָלץ. דאָרט פלעגן אַלע פרייטיק שפּילן כלי־זמרים. וועו זיי פלעגן ענדיקן דעם קאָנצערט, האָט מען געווויסט, אַז עס איז צייט צו בענטשן ליכט. דער מנהג איז שפּעטער אָפּגעשאַפט געווארן.

אין די צייטן וועו משה רביב איז געגאַנגען דורך די גאַסן, געסלעך און דורכהויפן פון יידישן קוואַרטאַל, האָט ער אַנגעטראָפֿן אַ סך אָרעמע לייט, טירן פאַרקלאַפּטע מיט ברעטער, פענצטער פאַרשטאָפּטע מיט קישנס אָבער צוזאַמען מיט אָט דער אָרעמקייט איז דאָרט געווען פיל אינערלעכע ליכט: אין די קלויזן האָט מען געלערנט, אין דער סטראַשון־ביבליאָטעק האָט מען געלייענט. עס איז געווען אַן אמונה אין בעסערע צייטן.

דער ווילנער קונסטמאָלער משה רביב (וואַראָבייטשיק) האָט מיט זיין פאַטאַגראָפֿישן אַפּאַראַט פאַראייביקט אַ שטיק געשיכטע פון ירושלים דליטא. זיינע בילדער זיינען דאָקומענטן וועגן לעבן פון יידן אין ווילנע, וועגן לעבן פון אַ רומפולער קהילה, וואָס איז פאַרטיליקט געווארן דורך די דייטשע מערדערישע הענט.

יידישע גאַס

ש. שאַראַפֿאַן (שמערעלע)

אוי איז דאָס אַ געסעלע
אַ גאָלדענע, אַ פֿראָכט,
אַלערליי מסחרימלעך
ווערן דאָרט געמאַכט.

אַלעס קענט איר קויפן דאָרט,
וואָס צעפוילט איז לאַנג
פאַר אַ קאַפּיקע אַ קווארט
מיט גאָר אַ שיינעם דאַנק.

באַבעס גאַנצע קאַשיקעס
באַשאָטן נאָך מיט זאַלץ,
און אַרבעסלעך מיט ווערעם פול,
אַ קאַפּיקע פאַר אַלץ.

די גאַס פאַרמאָגט אַ דורכהויף אויך
איז „ניזשניע נאַוואָגראָד" אַ כפרה
סחורה פיל פון יענע סאָרט
קונים — אָן ענין־הרע.

סאָמעט, זייד און פוטער אויך
פונקט אַזוי ווי אין „ניזשניע"
בגדים, שוכוואָרג אַלערליי
אַלטוואָרג און סטאָריזנע.

גייט זיך דאָרט אַ פויער דורך
און האָט קיין זאַך אין זינען,
באַפֿאַלט מען אים פון אַלע זייטן
ווי היישעריקן, ווי בינען.

האָט איר ליבע יידעלעך
גאָר אַ פיינעם טעות,
דאָס זענען גאָר טאַנדעטניקעס
וואָס ווילן לייזן מעות.

— „פראָשע פאַניע דראָדזע טו,
אומניע טאָווואָר ליעפּי"
— „ניע פאַנאָצעק גנילאַ טאָם"
שלעפּט ביים האַנט אַ צווייטער.

מענטשעלעך אין פעדערן
אויסגעשמירט די צורה
שרייען אין דעם געסל דאָרט
„פיוראַ ! וואָטאַ ! פיורא !"

אויך שרייען דאָרטן מיידעלעך
„גאָטקי, אי קאָשולי !"
קורץ — מען קען ניט דורכגיין דאָרט
עס ווערט דער קאָפּ אַ דולע.

נאָר טאָמער פרווווט איר דינגען וואָס
און איר ווילט ניט קויפן,
כאָפּט איר קללות אָן אַ מאָס
אַז איר האָט ניט ווו צו לויפן.

אָט דאָס זענען די מסחרימלעך
וואָס ווערט געמאַכט מיט רעש
אין דעם שמאָלן געסעלע
וואָס הייסט „יידישע גאַס".

געדרוקט אין „ווילנער טאָגעבלאַט",
יולי 1915 — אַרויסגעגעבן און רעדאַגירט דורך משה קאַרפינאָוויטש ז״ל.

שמשון קאַהאַן

גבוירן אין ווילנע סוף 1905. געענדיקט רעאַל־גימנאַזיע. פון 1929 — מיטאַרבעטער פון ווילנער טאָג, ווו ער דרוקט אינטערעסאַנטע רעפּאָרטאַזשן וועגן פּאָרגעסענע געשטאַלטן פון ירושלים דליטא. איז איינער פון די גרינדער פון יונג־ווילנע.
ער איז אומגעבראַכט געוואָרן אויף פּאָנאַר סוף יולי, 1941.

ווילנע

1

פֿאַרביי די הויכע ברעגן די ווילנע גייט
אין דאַרף אַריין, באַדעקט מיט גראָע קרינעס.
זי שאַרכט מיט זיי ווי מיט אַן אַטלעסענער קלייד.
דער שלאָסבאַרג קוקט איר נאָך דורך אָנגעפרוירענע ווינעס
אין בלאָע נעפּלען איינגעהילטערהייט —
אין ליולקעריד אַן אַלטער, ווייסרוסישער פּויער.

2

ס'ליגט אונטן שטיל די אויסגעקנוילטע שטאָט,
צונויפגעשפּאַרט אַ מויער אויף אַ מויער.
אויף יעדער גאַס שטייט שטייף אין שטומען סוד
אַ גראָער קלויסטער אויף דער לויער
און היט אַ אָפענעם, אַ דימענטענעם געטאָ־טויער,
ווו ס'גנבעט זיך אַריין אין אייליניש אַ ייד.
דאָ קריצט ווען אויס אַ זשאַווערדיקער ריגל
אין בלינדע ווענט זיין גרילצנדיקן ליד.
דאָ פאַכט די אייביקייט מיט דורכזיכטיקע פליגל.
דאָ גייט אַרום דער טויט מיט שטילע טריט.
נאָר אויף די פינקלדיקע טויערן עס בליט מיט ווייסן צוויט
אַ יונגוואַלד ביימעלעך פון אונטער רויטע ציגל,
אַ בלאַסער שפּראַצלינג פון אַ שטיינערדיקן שויס.
דאָ בלינען אויף די יונגע באַקן רויטע קווייטן.
דאָ קלאַפּט די שווינדזוכט אָן אין יעדן הויז
און שלעפּט אַוועק איין חבר נאָכן צווייטן.
נאָר ס'טרעפּט אויך, אַז מען פירט פון שטוב אַרויס
אַ בלאַסן אַרבעטער געשמידט אין קייטן.

און ס'זינגט זיין ווייב אַ לידעלע איר קינד,
אַ לידעלע דעם טרויער צו פאַרטרייבן:
— — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —
דאָן וועט דאָ שטענדיק זיין שוין בלאָ און לינד
און נאָר די ביימעלעך — זיי וועלן אייביק בלייבן...
— — — — — — — — — — — — — — — —

3

דער אַלטער שלאָסבאַרג זיצט און האַרכט זיך איין.
ער קוקט ווי די ווילנע גייט און גייט אין דאָרף אַריין
און כמורעט זיינע אָנגעפרוירענע ברעמען...

פאַראייביקט דעם זכר
פון אייערע אומגעקומענע קרובים,
חברים און פריינד
אין עמוד „נשמה־ליכט" פון „ווילנער פנקס"

יוסף ווידעצקי ז"ל

אין תל־אביב איז פלוצלונג געשטאָרבן דער באַקאַנטער אַקטיאָר יוסף ווידעצקי.

אין זיין לוויה האָט זיך באַטייליקט אַ גרויסער עולם אַרטיסטן, קינסטלער, זשורנאַליסטן, משפּחה און פריינד.

ביים אָפענעם קבר האָט אים מספּיד געווען דער אַקטיאָר זלמן קאָלעשניקאָוו.

חזן נתן סטאָלניץ ז"ל

חזן נ. סטאָלניץ, חזן משה קוסעוויצקי און דיריגענט חנן גלעזער אין ווילנע אין די דרייסיקער יאָרן.

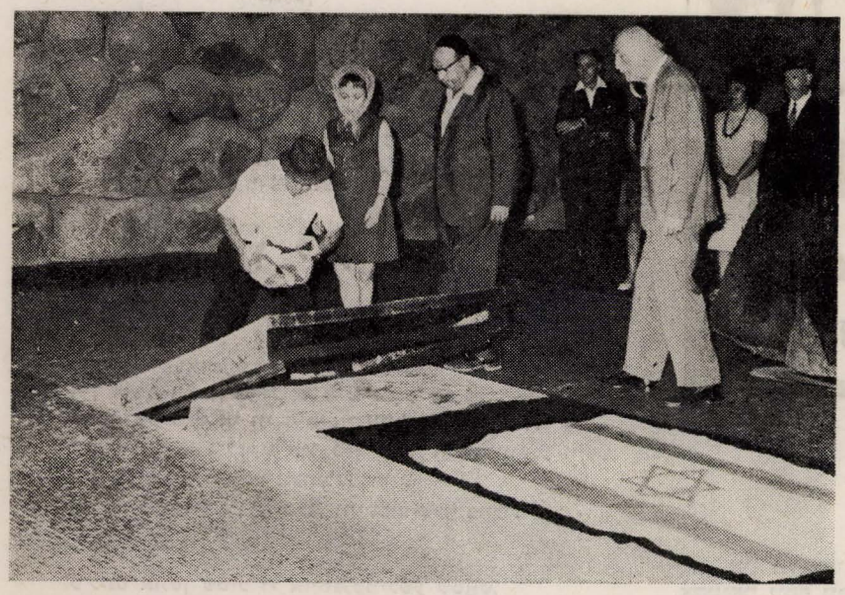
אין מיאַמי, קאַליפאָרניע, איז געשטאָרבן דער באַקאַנטער ווילנער חזן נתן סטאָלניץ, ווען כאַראַקטער איז באַקאַנט געוואָרן אין דער גאַנצער יידישער וועלט אַ דאַנק זיין אַקטיווער געזעלשאַפטלעכער און שרייבערישער טעטיקייט.

ער איז דער מחבר פון דריי ביכער ווגן חזנות און פון בוך אין דער ענגלישער שפּראַך „אויף די פליגלען פון געזאַנג", וואָס איז אַן ענציקלאָפּעדיע פון יידישע קאַמפּאָזיטאָרן, חזנים, זינגער און דיריגענטן.

מאָטל סטעקין ז"ל

אין ראָטנפאַרבאַנד איז געשטאָרבן, בייַ טראַגישע אומשטענדן, דער ווילנער געווען דרוקער־אַרבעטער מאָטל סטעקין.

אש פון די קדושים אין פאנאר באהאלטן אויפן הר־הזכרון אין ירושלים

נחמה ליפשיץ בעת דער צערעמאָניע פון באַהאַלטן דעם אש פון די פאַנאַר־קדושים אין „אהל־יזכור" אויפן הר־ציון אין ירושלים

נחמה ליפשיץ, די זינגערין, וואָס איז געקומען צו אונדז אין ישראל, פון וויל־נע, האָט געבראַכט מיט זיך ניט נאָר דעם פולסריטעם פון סאָוועטישן יידן־טום, פון זיין בענקשאַפט נאָכן אַלטן פאַטערלאַנד, פון זיין גלויבן, אַז ס׳וועט נאָך קומען אַ צייט פון פאַרווירקלעכן דעם חלום פון „ושבו בנים לגבולם", זי האָט אויך געבראַכט מיט זיך דעם זכר פון חורבן־ווילנע — אַ זעקעלע אש פון פאַנאַר.

בעת אַ פייערלעכער צערעמאָניע פון באַהאַלטן דעם אש אויפן הר הזכרון, אין אוהל־יזכור פון „יד ושם", האָט נחמה ליפשיץ געזאָגט: „וען איך בין נאָך געווען דאָרט, האָב איך ניט אין מאָל באַזוכט דעם ריזיקן ברודער־קבר אין פאַנאַר. איך האָב נאָך דעמאָלט ניט געחלומט, אַז איך וועל געפינען מיין אָרט אין מיין היימלאַנד. איך האָב זיך אַבער געגעבן אַ וואָרט: אויב איך וועל זוכה זיין, אויב עס וועט געשען אַ נס, און איך וועל ווען עס איז אָנקומען אין ארץ־ישראל — וועל איך נעמען מיט זיך אַ ביסעלע אש פון מיינע ברידער און שוועסטער, כדי כאָטש נאָך זייער טויט, ברענגען אַ זכר פון זיי צו אונ־דזער טייערער ערד. און אט זענען פאַר־געקומען אַ סך נסים, ירושלים איז אויסגעלייזט געוואָרן און זי איז צוריק גאָנץ און פאַראייניקט, און אויך איך — אט בין איך דאָ, אין אט דער ירושלים. איך האָב ניט פאַרגעסן מיין נדר און אריבער איך האָב עולה־געווען, בין איך ווידער אַוועק אין פאַנאַר, און אָנ־געפילט אַ זעקעלע מיטן אש פון די קדושים וטהורים און אים געבראַכט אַהער".

אונטערן שטילן געווין פון די פאַר־זאַמלטע איז מען מספיד דאָס אש און נאָכן אל מלא רחמים און זאָגן קדיש בציבור, וועלן דאָס אש באַהאַלטן אין דער הייליקער ערד פון ירושלים — אַ זכר לחורבן ירושלים דליטא אויף דורי־דורות.

שולן אין ישראל פאראייביקן ירושלים דליטא

אין די ראָמען פון פאַראייביקן פאַרשניטענע יידישע קהי־לות דורך די שולן אין ישראל, פאַרנעמט ווילנע דאָס ערשטע אָרט אין דער צאָל שולן וואָס האָבן געגרינדעט אויף זיך אט די הייליקע אויפגאַבע.

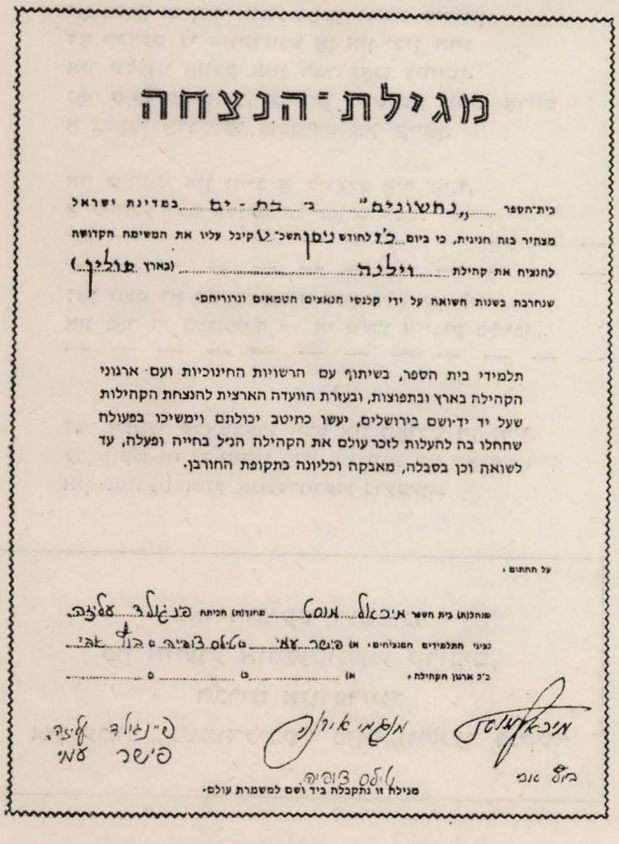
ביז איצט האָבן שוין דרייצן שולן פאַראייביקט די ווילנער קהילה: אין תל־אביב — איין גימנאַזיע און דריי פאַלקסשולן; אין רמת־גן און רעננה — גימנאַזיעס; פאַלקסשולן — אין באר־שבע, ראשון־לציון, בת־ים, חדרה, נתניה און חולון.

די תלמידים אין די דאָזיקע שולן, וועלכע שטאַמען פון פאַרשיידענע לענדער און עדות, לערנען, פאַרשן, באַשרייבן — אין ליד און אין פראָזע — די געשיכטע פון דער יידישער קהילה אין ווילנע און דעם גייסט פון ירושלים דליטא.

אין די דאָזיקע שולן ווערן אויך אַדורכגעפירט — פון צייט צו צייט — אָוונטן וואָס זענען געהייליקט דעם אַנדענק פון די ווילנער קדושים. אויף די אָוונטן, צו וועלכע עס ווערן פאַרבעטן די עלטערן פון די תלמידים, ווילנער לאַנדסלייט, פאַרשטייער פון בילדונגס־מיניסטעריום און פון אַנדערע קולטור־אינסטיטוציעס, טרעטן אויף די תלמידים מיט רעצי־טאַציעס און געזאַנג פון ווילנער און ניט־ווילנער מחברים, וואָס גיבן אַ בילד וועגן ברויזנדיקן קולטור־לעבן פון דער ווילנער יידישער קהילה, וואָס איז פאַרטיליקט גע־ווארן דורך די דייטשן, אָבער וועט קיין מאָל ניט פאַרגעסן ווערן פון יידישן פאָלק.

לייב קאַריסקי

די דעקלאַראַציע־מגילה פון דער שול „נחשונים" אין בת־ים, וועגן פאַראייביקן ווילנע.

מגילת־הנצחה

בית־הספר „נחשונים" ב־בת־ים במדינת ישראל

מצתיר בזה חניניו, כי ביום כ"ו לחודש ניסן תשכ"ו קיבל עליו את המשימה הקדושה

להנציח את קהילת וילנה (וילנא) (בארץ פולין)

שנחרבה בשנות השואה על ידי קנוני הנאצים הטמאים ונרוויחם.

תלמידי בית הספר, בשיתוף עם הרשויות החינוכיות ועם ארגוני הקהילה בארץ ובתפוצות, ובעזרת הוועדה הארצית להנצחת הקהילות שעל יד יד־ושם בירושלים, יעשו כתיטב יכולתם וימשיכו בפעולה שהחלו בה להעלות לזכר עולם את הקהילה הנהל בחייה ופעלה, עד לשואה וכן בסבלה, מאבקה וכליונה בתקופת החורבן.

על החתום:

מנהל(ת) בית הספר איכאל אטס מורה(ת) הכיתה פ"ג'גלב אפלבה

נציגי התלמידים המנהיגים: אן פ'שר צאי פלוס בויב ס בוי שבי

ב"כ ארגון הקהילה: אן ..... ט .....

מנילה זו נתקבלה ביד ושם למשמרת עולם.

בריוו אין רעדאקציע

טייערער פריינד מלך, איך דאנק אייך זייער פאר פנקס... פשוט צו באוווּנדערן ווי אין איין העפט איז אריין אזוי פיל אינטע־רעסאנטער מאטעריאל. מיך פערזעלבער פרייט, וואס די פאטאגראפיע פון ד"ר ווי־גאדסקי אין דייטשן לאגער — וואס איז על־פי־נס ביי מיר אפגעהיט געווארן — איז אריין אין פנקס.

ד"ר א. ליבא, תל־אביב

ידידי מר קרפינוביץ,

אני שולח לך בזה צ'ק ע"ס 25 ל"י — תרומתי הצנוע לקרן המוקדשת ל„פנקס וויל־נא" ומאחל לך הצלחה במעשי ידיך ואשר לעצם ה„פנקס" מספר 2 יצא באופן מוצלח מאוד. לדעתי אפילו יותר מדי.

ר. בוניאק, חיפה

טייערער פריינד מלך קאַרפינאַוויטש,

קודם־כל אַ דאַנק פאַר דעם נומ' 2 „פנקס", וואַס איז אַרויסגעקומען נאָך מער געראַטן ווי דער ערשטער. איך וואַרט מיט אומגעדולד אויפן נומ' 3.

דער לעצטער נומער איז אַנגעפּיקעוועט מיט אינטערעסאַנטן מאַטעריאַל און דאַרף גע־לייענט ווערן פון ווילנער אומעטום. עס איז באמת אַ גאָר וויכטיקער אויפטו און דיר, מלך, קומט אַ יישר־כוח פאַר דיין איניציאַטיוו און קאַמפּעטענטער רעדאַקציע.

איך וויינטש דיר, אַז מיט יעדן נייעם נומער וואַס דו ווערסט אַרויסגעבן זאָל וואַקסן די אַנערקענונג פאַר דעם „פנקס", די צאָל לייע־נערס און אַבאָנענטן. איך בין זיכער, אַז דער געלונגענער פרווו ווערט מיט דער צייט פאַר־וואַנדלט ווערן אין אַ פערמאַנענטער צייט־שריפט פאַר ווילנער איבער דער גאַנצער וועלט.

אַלדאַס גוטס, דיין

דוד ראָגאָוו, ניו־יאָרק

פריינד קאַרפינאָוויטש,

באַקומען דעם ווילנער פנקס, פאַר וועלכן איך דאַנק אייך. עס איז באמת אַ פאַרגעניגן צו לייענען און זיך דערמאַנען אונדזער טייע־רע ווילנע און עס קומט אייך אַ דאַנק פאַר דעם אויפטו. פאַר דעם ערשטן פנקס האָב איך בייגעשטייערט 50 דאָלאָר און איצט וויל איך זיך באַשטייערן מיט 200 דאָלאָר.

אייער פריינד

יאַנקל טראָצקי, נאַרטפילד. פ"ש

טייערער בן־עיר מלך קאַרפינאָוויטש,

מיר האָבן גערעדט אויף אַ זיצונג פון פאַר־וואַלטונג און פרויען־דיוויזיע וועגן „פנקס" און איך האָב איבערגעגעבן אַ באריכט וועגן מיין באַגעגעניש מיט אייך. די פאַרוואַלטונג האָט באַשלאָסן צו באַשטימען אַ יערלעכע סובסידיע פון 100 דאָלאָר. אָנהויב דעם וועלן מיר זען שאָפן יערלעכע אַבאָנענטן און די הכנסה פון פאַרקויפן די זשורנאַלן וועלן מיר אייך איבערשיקן.

מיט ווילנער גרוסן

אין נאָמען פון פאַרוואַלטונג „ווילנע, אומגעגנט און פריינד"

לאָס־אַנדזשעלעס

פייוול פלאַם, סעקרעטאַר

ח' מלך, שלום רב!

די ערשטע צוויי נומערן פון פנקס־ווילנע האָבן מיר געלייענט מיט פיל אינטערעס. דער ניוואָ פון פנקס איז זייער אַ הויכער און וואַלט געוואַנט דינען אַלס מוסטער פאַר פיל היגע זשורנאַלן און מאַגאַזינען.

— — — מיר ווינטשן אייך פיל הצלחה אין פאַראייביקן דעם נאָמען פון אונדזער ווילנע.

מיט חברישן גרוס

רחל אין מאָניץ גאָרפינקל

ליבער און חשובער פריינד,

אַ דאַנק, באַקומען דעם „ווילנער פנקס". איך בין פון אים אַנטציקט. סיי די „מראה" פון פנקס און סיי דער תוכן פון פנקס זענען אויסערגעווינלעך, איך האָב זיך ניט אָפּגע־ריסן פון אים, ביז וואַנעט איך בין געקומען צו דעם צווייטן טאָוול. אַ געזונט אין די הענט וואָס פאַרנעמען זיך מיט אַזאַ „מלאכה". עס איז צו שטוינען וווי די ערשטע זייט זעט אויס. זייט געבענטשט.

בידידות

יוסף פוקסמאַן, ניו־יאָרק

ליבער פריינד מ. קאַרפינאָוויטש,

איך האָב באַקומען דעם „ווילנער פנקס". מיט גרויס פאַרגניגן דורכגעלייענט פון אַנ־הייב ביזן סוף. אַלץ וואָס האָט אַ שייכות צו דער יידישער ווילנע, ירושלים דליטא, איז מיר נאָענט און טייער. דער אַלגעמיינער אינדרוק פון פנקס איז אויסערגעווינלעך גוט. איך ווינטש אייך פיל הצלחה אין אייער ווייטערדיקער אַרבעט.

איך דריק אייער האַנט.

שאול סלאָצקי, קיטשענער, פ"ש

ליבער פריינד מלך קאַרפינאָוויטש,

אַ דאַנק פאַרן צושיקן מיר דעם זייער גע־ראָטענעם נומ' 2 פון ווילנער פנקס.

מיט ווילנער גרוס

מ. אסטור, עדוואַרדסוויל, פ"ש

רשימה פון באַשטייערונגען

ישראל

אַנאָליק בנימין (קיבוץ לוחמי הגיטאות)	10	ל"י
באַזיליאַן נתן (תל־אביב)	300	"
בוניאק ר. (חיפה)	25	"
ברוידעס אברהם (תל־אביב)	10	"
נעים רחל (ת־אביב)	5	"
סנפירי נ. (ירושלים)	25	"
קיבוץ לוחמי הגיטאות	100	"

חוץ לארץ

בעקענשטיין ל. (שיקאַגאָ)	10	דאָלאָר
גאָלאָמב א. (לאָס־אַנדזשעלעס)	8	"
גאָרפיין רחל און מאָניע (לאָס־אַנדזשעלעס)	5	"
טראָצקי יעקב (נאָרטפילד)	200	"
לייקין ב. מ. (סאוטפילד)	10	"
נוסח ווילנע (ניו־יאָרק)	100	"
סטאָלאָר ליבע (ניו־יאָרק)	5	"
סלאָצקי שאול (קאַנאַדע)	10	"
ענגעלס וויקטאָר (בורלינגטאָן)	10	"
פאַלעווסקי חיה און שמעון (ניו־יאָרק)	25	"
פוקסמאַן יוסף (ניו־יאָרק)	10	"
פייגלסאַן משה (ניו־יאָרק)	18	"
פערסקי חיים (ניו־יאָרק)	18	"
שאָג ראול ג. (מעריידען)	25	"
שענקמאַן חיים (סאוטפילד)	10	"

רעגיסטרירטע אַבאָנענטן

ישראל

אויסטרייך צביה — רמתיים
אפשטין חנן — פתח־תקוה
ברודנו נחום — קרית־גת
גולומב פ. — בת־ים
וידוצנסקי יצחק — גבעתיים
סנרסקי יעקב — משק יגור
צוקרמן מ. — חיפה
קיבוץ יגור
קיבוץ כנרת
רובינוב דוד — פתח־תקוה
רודניצקי ישראל — פתח־תקוה
שצרנסקי רחל — תל־אביב

חוץ־לארץ

אסטור מ. — קאַלינסוויל
באַטוויניק ד. — קאַנאַדע
ביעלסקי ר. — דזשעקסאַנוויל
בעקענשטיין ל. — שיקאַגאָ
גאָל ס. — דזשעקסאַנוויל
גאָלאָמב א. — לאָס־אַנדזשעלעס
גדוד דב בער — לאָס אַנדזשעלעס
גיליגיטש י. — אויסטראַליע
ווילענקער מ. — ניו־יאָרק
טירקעל נ. — סאוטפילד
טשערניאַק י. א. — קאַנאַדע
לאַנצמאַן ב. — פלאשינג
לידסקי א. — טינעק, נ"י
מאדעסקער ר. — טאָראָנטאָ
סאַבריז א. — ניו־יאָרק
סטערלינג ח. — ניו־יאָרק
עליאַס מאיר — לוויסוויל
קאַגאַן א. — לאָס־אַנדזשעלעס
קאָוואַלסקי י. — ניו־יאָרק
קאַניס ע. ד"ר — ניו־יאָרק
קנאַפּף אידא — ניו־הייוון
ראַבין א. — לאָס־אַנדזשעלעס

אַבאָנענטן ווערבירט דורך „נוסח ווילנע" ניו־יאָרק

אַבראַמאָוויטש ע.	מענדעלסאַן א.
בערגער מ.	מעלניק נ.
גאָלפערין מ.	עווערס וו.
גרייסדאָרף	עסטעראָוויטש ש.
גרינבערג	עפשטיין ל.
דימענטשטיין	פאַלעווסקי ס.
ווינער ע.	פייגלסאַן מ.
ווינרייך ר.	פלאָטניק ס.
חסיד ב.	פראַנקפורט א.
טאַרלע מ.	צוויי ד.
טעמפּעלמאַן ר.	צוקראָוו מ.
יאַבלאַנסקי י.	קאַגאַן א.
לאנשטיין ב.	קאָוואַרסקי ס.
לובין ב.	ראַגאָוו ד.
לובעק ס.	ראזמאָוו ב.
לעווין ל.	רודאָמין ש.
מילכיקער ל.	שענקמאַן מ.

אינהאלט

ווילנע רופט (אַ וואָרט פון רעדאַקציע) 3

געשיכטע

די יידישע ווילנע אין לויף פון דורות 4
מאַפּע פון ווילנע 5
חייקל לונסקי — דער לעצטער ווילנער רב 8
יצחק ברוידעס — זלמן רובאַשאָוו און זיין טעטיקייט אין ווילנע 14
יהודה אַפּעל — די גרינדונג פון דער געזעלשאַפט „אוהבי ציון" אין ווילנע 27

עסייען

בנימין נאַדעל — פראָפעסאָר מאַקס ווײַנרײַך ז״ל 6
מאַרק שאַגאַל — צום טויט פון אלחנן וואַגלער 12
אלחנן וואַגלער — דיכטערישער אני־מאמין 12
י. אַקרוטני — דער יתום וואָס איז געבליבן אין סומנעם דרויסן 13

ליטעראַטור

אברהם סוצקעווער — אַ וואָרט ביים באַקומען די איציק מאַנגער־פּרעמיע 16
אברהם קאַרפינאָוויטש — דאָס געמיט פונעם דיכטער 17
משה רון — פּייערלעכע מסיבה לכבוד אברהם קאַרפינאָוויטש 33

קונסט

ד״ר מ. ווײַנרײַך — ווילנע אין די פּאָטאָ־בילדער פון משה רביב 38
ד״ר ישראל קלויזנער — ווילנער געטאָ 39

פּראָזע

בער האַלפּערן — די חתונה (דערציילונג) 20

פּאָעזיע

אברהם סוצקעווער — כאַנקע 12
חיים גראַדע — אין שטאָטשול 24
הירש גליק — טאָרפּליד 36
שמשון קאַהאַן — ווילנע 41

זכרונות

ניסן ראַזענטאַל — דער זייגערמאַכער שמיט 18
חיים פּופקאָ — די יידישע שולן אין ווילנע 22

לעגענדעס

י. ברוידעס — די ווילנער שול און דער הר סיני 24

פּאָלקלאָר

ש. שאַראַפאַן (שמערעלע) — יידישע גאַס 40

געטאָ, לאַגער

מ. ק. — דער גורלדיקער לעבנסוועג פון דער משפּחה באַזיליאַן 30
אבא קאָוונער — די לעצטע אויפן מויער 34
אַש פון פּאָנאַר 42

ווילנער כראָניק

ווילנער כראָניק (פון מיט 40 יאָר צוריק) 32
ל. קאַריסקי — שולן אין ישראל פאַראייביקן ירושלים דליטא 42

נשמה־ליכט לזכר אונדזערע נפטרים 41

בריוו אין רעדאַקציע 43

רשימה פון באַשטייערונגען און אַבאָנענטן 43